

BESSENYEI GYÖRGY

EMELD NEMZETEDET!

(Válogatott művek breviáriuma)

**Készült a bölcsész-költő halálának
200. évfordulóján**

2011

Bessenyei György
EMELD NEMZETEDET!
(Válogatott művek breviáriuma)

A kötet megjelenését támogatta:

A NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTERIUM

A SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

BESSENYEI GYÖRGY

EMELD NEMZETEDET!

(Válogatott művek breviáriuma)

**Készült a bölcsész-költő halálának
200. évfordulóján**

2011

Kiadja:
**A BESSENYEI GYÖRGY IRODALMI
ÉS MŰVELŐDÉSI TÁRSASÁG**

Felelős kiadó:
Dr. Bánszki István

Szerkesztő:
Futaky László

Műszaki szerkesztő:
Szőke Ottó

ISBN 978-963-08-2210-7

Nyomtatták 500 példányban
az IMI Print Kft. nyomdájában, Nyíregyházán
Felelős vezető: Nagy Imréné

EMLEGETNI ÉS OLVASNI

ELŐSZÓ

A Bessenyei-breviáriumhoz

A Bessenyei-életművét az irodalomtörténet-írás egyik leghitelesebb Bessenyei szakértője: Vajthó László így összegezte: sokat emlegetik és keveset olvassák majd. Az ítélet első része ma is érvényes.

Azok a tények ugyanis, amelyek a tudomány és a közvélemény számára egyaránt elfogadott ismeretek, ma már közismertek. Az idő, mint legfőbb kritikus, hitelesítette azokat.

Ma már senki sem vitatja, hogy Bessenyei a 18. század végén induló magyar irodalmi megújulás vezéralakja.

Az sem tagadható, hogy az európai (francia, angol) írók gondolatainak ő a legjobb értője, a siècle de la lumière eszméinek – a mi nyelvünkön való leghitelesebb megszólaltatója.

Ki ne tudná, hogy Bessenyei hozta létre hazánkban az első Tudós Társaságot, a Tudományos Akadémia **inspiratorát**, szellemi elődjét.

És az is közismert, hogy a modern európai irodalom új műfajait, – mint a nemzeti dráma, az esszé, a filozófiai elmélkedés, vagy az államregény – ő plántálta át és tette magyarrá irodalmunkban. És így tovább. Talán még egy tény: az akadémiai irodalomtörténet-írás kanonizálta, hogy a magyar felvilágosodás kezdete 1772, vagyis Bessenyei Ágis tragédiája című drámájának a megjelenési éve. Ezt a korszakhatár kijelölést – tankönyveink jóvoltából ma már minden magyar diák így tudja.

Vajthó László megállapításának első része tehát vitathatatlan: Bessenyeit mindmáig valóban „sokat” emlegetjük, idézzük gondolatait, koszorúzzuk szobrait, számon tartjuk kivételes erkölcsi tartását és rendkívüli alkotói intelligenciáját.

És a megállapítás másik része? Úgy tűnik, az is érvényes. Keresem az okokat. Ilyen pl. az a tény, hogy Bessenyei életműve nem néhány száz, hanem több ezer oldal. Ez bizony nem lebecsülendő.

Egy másik kétségtelen tény: jóllehet ezek a művek a 18. század legjobb ma-

gyar nyelvén íródtak, még ez a legjobb stílus is két évszázadnyi távolságban áll a mai irodalmi nyelvtől. Ez nemcsak nyilvánvaló, de természetes is. Ezek az evidenciák, ha változtatni szeretnénk a Vajthó-i ítéleten – új feladatra készítetnek.

Ezért a 21. század 2. évtizedének kezdetén – éppen Bessenyei halálának 200. évfordulóján – ezzel az új kötettel új **kísérletet** teszünk.

Az Olvasó kezébe adjuk a Bessenyei életmű legjavát, úgynevezett „breviárium” formában.

A Bessenyei Társaság szakértő tagjai úgy válogatták és „rövidítették” meg a fontos műveket, hogy azok **lényege és szépsége** egyaránt megmaradjon, s egyúttal kedvet ébresszen a további olvasáshoz. Az ismerkedést azzal is könnyítették, hogy – megőrizve Bessenyei stílusának egyéni színeit, jellemző fordulatait – a mai helyesírás szabályaihoz igazították a 18. századi formákat.

Izgalmas és tanulságos olvasmány ez a kötet. **Kihívás?** Igen, az is, de több is annál. A kihívás teljesítése során ugyanis az Olvasó elé egy magyar érzelmű, nemzetéhez nemcsak hű, de azt minden tehetségével szolgálni, annak kultúráját **emelni** kívánó alkotó – teljes **szellemi arcképe** tárul.

Valamennyiünket elgondolkoztat (és ez sem kevés!) Bessenyei emberi és alkotói példája. Milyen óriási akarat, folyamatosan megújuló alkotás-vágy kellett – (és kell!), ahhoz a jóra való törekvéshez, hogy elmaradott nemzete erkölcsi, nyelvi, gazdasági és közművelődési színvonal terén egyaránt egyszerre kerüljön közelebb **önmagához és Európához!**

Ezt a jó véget ígérő szellemi kalandot kínálja fel ez az új kötet.

Aki bölcsész-költő személye iránti érdeklődéssel és az alkotói nagyság iránt érzett méltó tisztelettel – nemzetünk sorsát is érzékelve – olvassa végig e művet, emberségben és műveltségben egyaránt gazdagabb lesz.

Nyíregyháza, 2011.

Dr. Bánszki István
irodalomtörténész

KISEBB KÖLTEMÉNYEK

A sokszínű, sok műfajú Bessenyei-életmű rangos részét alkotják a versek. A nemzeti műveltséget szolgáló költő új, modern műfajokat teremt és honosít meg a magyar irodalomban. E kis válogatás az új műfajok, a leíró, értekező versek, útirajz, filozófiai elmélkedések, költői moralitások, miniatúrák néhány jellemző példáját mutatja be.

A bölcséleti versekben a felvilágosult költő "józan okossággal" vizsgálja az emberi természetet, "elragadtatással" gyönyörködik a teremtett világ rendjében, a Teremtőben, derűlátóan hisz az értelem erejében, finom érzékenységgel szól a "lélek szabadságáról", bátor öntudattal határozza meg önmaga helyét a világban. A filozofikus költemények hagyományos formáját és verselését már feszítik az új gondolatok, érzések, a megszokással szembeszálló, az áttörést kereső ember szenvedélyes vívódásai.

A tájleíró költészet Petőfiig előre mutató mintáját teremti meg Bessenyei "A Tiszának reggeli gyönyörűsége" c. versével. Színes táj- és természetfesséssel, hangulatteremtéssel örökíti meg szeretett szülőföldjét.

Az Eszterházi vigasságok (1772) pompás multságainak elbeszéléséhez társul Delfén c. verse a bécsi balettművésznő kecses táncának művészi élményéről.

A költői levél a felvilágosodás jellemző műfaja. Bessenyei egy kötetbe szerkesztette író barátai, költőtársai episztoláit, felismerve és hangsúlyozva az irodalmi társaságok fontosságát, szükségességét. Az 1777-ben megjelent Bessenyei György társasága c. kötet is jelzi Bessenyei tudós társaság iránti szándékát.

Bessenyei költői nyelve erőteljes, gazdag szókincsű. A magasztos témák ünnepélyes, emelkedett hangneme mellett a tréfa, könnyed évődés, az öni-rónia is jellemzi. Szemléletes, képekben gazdag stílusa egyaránt kifejezi a vívódó, töprengő és a természet szépségében, az alkotás rendjében gyönyörködő lelkiállatot.

Kortársai, tanítványai felismerték ezt a költői erőt, Ányos Pál, Batsányi, Csokonai mesterüknek vallották.

Bessenyei versei a nagyobb művek "toldalékában" jelentek meg (1772, 1778), kivéve 2 kötetet. Az Eszterházi vigasságok 1772-ben, a Bessenyei György társasága c. kiadvány 1777-ben jelent meg önállóan. Csak 1931-ben gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá a verseket az Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium Bessenyei Önképzőköre Belohorszky Ferenc tanár, Bessenyei-kutató vezetésével Nyíregyházán "Bessenyei György kisebb költeményei" címen.

BESSENYEI GYÖRGY MAGÁHOZ

Ki vagyok? mi vagyok? merről s miből jöttem?
Hol voltam? s hogy esett, hogy világra lettem?
Érzek, gondolkodom, küszködöm, fáradok
S élek, melynek útján szüntelen halok.
Lételem táplálván testemet emésztetem,
Élni törekedem, s életemet vesztetem.
Gyötrelmek közt vigad szívem a veremben,
Fájdalommal öröm így laknak szívemben.
Halandó sorsomat ekként ha szemlélem,
Benne szabadságom rabságával lelem.
Hányszor kell érezni változásaimat?
S hogy kerülhessem el hanyattatásimat?

A történeteknek veszélyes tengerén
Egy kis tűz vezérel, hogy futhassak térjén;
Ennek világánál sok oly kőszálakat
Kerülök, hol mások lelték halálokat.
Nézek, gondolkodom, bujdosok, reméllek,
Járok, ülök, mozgok, s nem tudom, hogy élek.
Testemben hánykódik valamely valóság;
Lélek, elme, tűz, ész, milyen világosság!
Nem tudom érteni; formája, sem színe
Nincsen, melybe lételem valamit meghinne.
De mégis jól érzem küszködő munkáját,
Nem győzvén csudálni kiterjedt csatáit;
Örökös étellel biztatgat lételembe,
Ámbár raboskodik fájdalmas testembe.

Így az ég, föld között szüntelen hánykódva
 Nyögök s majd nevetek, élvén sohajtozva.
 Felettem kékellik az égnek térsége,
 Reng alattam gyakran e földnek mélysége.
 Örökkévalóság kiáltja lelkemet,
 De halál árnyéka fedezi testemet.
 Érzékenységimnek rabságában vagyok,
 S mindenkor ezeknek kezek közt maradok.
 Minden semmivé lész, látom e világban,
 S elmúlok magam is, jól érzem, voltomban.
 Csak az Isten maga örökös igazság,
 Többi mind szenyvedés, árnyék s mulandóság.

ELRAGADTATÁS

Örökkévalóság, kútfeje mindennek!
 Láthatatlan lelke a nagy természetnek!
 Kebeledbe miként formáltad világot?
 Hol rejtet s mutatod felső valóságod?
 Ez az örök erő magába mozdulván,
 Széjjelterjeszkedett a mindent alkotván.
 Kebelébe tartja e nagy természetet,
 Mellynek az ő lelke szabhatott csak rendet.
 E világon körül elterjedett léte,
 Semminek őrajta kívül nincs élete.
 Egyedül egy kútfő, melly mindent nedvesít,
 Szüntelen változtat, öl és elevenít.
 Örökre megmarad benne nagy munkája,
 Hol a természetnek egymást váltja faja.
 Mi, emberek, mindég ezek közt forgódunk,
 Mint gyertyák meggyúlunk, s akként ellobbanunk.
 A világ lelkének miként van törvénye?
 Emberi nemünknek hol állhat reménye?
 Örökös nagy Isten! ki mindenütt terjedsz,
 S tőlünk személyjedbe mégsem szemléltethetsz.
 A benned teremtett természetből szóllj ki,
 Hadd legyen felőled mindennek egy hiti.
 Miólta a széles dolgokban terjedtél,

Tőlünk attól fogva mindég keresttéél.
Vérit e nagy világ érted mennyit ontja!
Tetszésedet mégis nem határozhatja.
Micsoda egy ember, hogy megértsen téged?
S egészen meglássa elterjedetett lelked?
Ez roppant világ nagy voltodat nézi,
De életét érted sokképpen intézi.
A teremtetésben csak egyforma létünk,
Hanem törvényinkkel ezerfélék lettünk.
Itt halandóságunk mindég téged keres,
Öli egymást, s a föld véritül még véres.
A természetet már érted sokszor dúlta,
Mégis magyarázni nagy voltod nem tudta.
A földnek négy része, melly fajával mozog,
Istenünkért más-más vallásokkal buzog.

.....

E nagy természetet, Isten! kebeledbe
Rázd meg, s világosítsd az embert öledbe.
Egyeztesd meg lelkek örök törvényeden,
Ne vérezzék egymást dicső tetszéseden.
Igazságod fényjét ereszd ki lelkedbül,
Villámlással verj le mennydörgő egedbül.
Mutasd az embernek, hogy benne lakozol,
És a természetbe soha nem változol.
Nem tudják kezeket kebelekbe vinni,
Törvényed ott nekik nem lehet meghinni.
Eget, földet futnak éretted szüntelen,
A régi bölcseket hányják szükségtelen.
Szólj, kelj fel lelkünkbe, örökös valóság!
Mutasd, hol s mint vagyon bennünk az igazság.
Ne engedd, hogy tovább a világ mérgével
Magát érted tépvén, bosszantson vérével.
Utáltassad velünk a gyilkosságokat,
Ne öljünk kedvedért több ártatlanokat.
Amint isméreted belénk helyheztetted,
Az igaz vallással tartson abban lelked.
Töröld el világunk undok tévelygését,
Rontsd el sok törvénynek ostoba intését,

Itt mászkálunk együtt a nagy kevélységgel,
Büszkélkedünk, noha kínlódunk inséggel.
Ez igaz, e' gonosz, e' bölcse, e' tudatlan,
Ez haljon meg, vétett; éljen ez ártatlan.
Így ítélünk mindég, romlással építvén
Valóságot, s nyugtot sohol nem lelhetvén.
Nem tud már a világ eszével mit tenni,
Mindent lehet adni, mindent lehet venni.
Mint tetszik, akképpen formálja törvényét,
Ki-ki csak magába éleszti reményét.
Verd meg világotat, véghetetlen Isten!
Ne legyen erőszak a nagy természetén.
Szüntelen pennával s fegyverrel harcolunk;
De nem tudjuk soha, miért vagdalkozunk.
Romlott emberi nem! nyugodjál magadban,
Ne dúld a világot hasztalanságodban.
Vezérelj életed józan törvényedbe,
Lásd meg, mi világít gondoló lelkedbe.
Szokásaink setét éjjelébe ne járj,
Minden költ törvénytül igazságot ne várj.
Józanodj végtére már tévelygésedbül,
Folytassad életed Istened- s lelkedbül.
Ne bámulj e világ részeg csudáira,
Ne hullasd könyvedet holtak hamvaira.
Járjad e föld színét csendesen elméddel,
S tanácskozzál titkon gondoló lelkeddel.

A TISZÁNAK REGGELI GYÖNYÖRŰSÉGE

A Tiszának partján virradok meg egyszer,
Hol ifjú életben jártam sok ezerszer.
Az ég boltozatját kék szín táblájával,
Tüzesedni láttam napunk sugárával.
Mosolyodni kezd az hajnal világunkra,
Világosságot nyújt zsiszbasztó álmunkra.
Az éjjeli ködök gőzölögni kezdenek,
Hegyeknek tövébe s völgyekbe rejteznek.
Innen eresztgetik felfelé párájok,

S a reggellel ekként közlik még homályjok.
A nyugodt természet kel, s kifújja magát.
Verődik álmábul; újrakezdi dolgát.
Még az erdők s hegyek homályba nyugodtak,
Hol napunk világát várván csak hallgattak.
Az álmos természet végtére megindul,
Élő fíjjal munkájára mozdul.
Napunknak sugára terjeszkedik rajta,
Melly holdat, csillagot a tengerbe hajta.
Erdőt s hegytetőket megaranyoz tüze,
Ragyog játékára az harmatnak vize.
Lesüllyedt az éjjel már ólombotjával,
A nap kezd ragyogni fényes világával.
Földünknek szélirül felszökött egére,
Úzi a setétet komor tengerére.
Nagy természetünkben kacagni kezd minden,
Mellynek nagy lármája elkezdődik renden:

Zendülnek az erdők sokféle hangokkal,
Szóllnak madarai a víg vadászokkal.
Jajdulnak a kopók; hangzik a kürt messze,
Bögnék az élő fák, faldos ott a fejsze.
Az halász hajója harsog a vizeken,
Keresi prédáját e párás térjeken.
A sásas rétekre sok marhák veretnek,
Rívó bögései gyakran kettőztetnek.
Éh szájok a fúbe széjjelharácsolnak,
Furullyája zendül köztök pásztoroknak.
A Tisza partjárul ezeket szemlélvén,
Csendesen állottam mindennek örülvén.
E víznél kétfelől szörnyű jegenyefák
Nöttek, mellyek csaknem a felleget tartják.
Iszapos gyökerek mélyen ereszkedett,
Boglyas oldalokon kérgek repedezett.
Terjedt gallyjaikkal lefelé hajlanak,
S mintha szomjúznának, a vizekbe nyúlnak.
Nyájason zörgenek zöld s fehér levelek,
Melyeken csak lassan bujdosnak a szelek.

Ezek közt a Tisza foly csendességével,
 S mintha gondolkozna, olyan menésével.
 Sárga tajtékjait formálja közepén,
 Sok gallyak s levelek ballagnak a színén.
 Sebes örvényei bujdosván magokba,
 Zúgással ütköznek néhol a partokba,
 Mellyek két részeken erdejek táplálják,
 S a világ lármáját csendesen hallgatják.
 A páros gerlicék szárnyok csattogtatva,
 Repdesnek felettek magokat mulatva.
 Vidámul a Tisza turbékolásokkal,
 Mert szép lármát tesznek nagy csacsogásokkal.
 A Tisza egy részin széles rétek vannak,
 Honnan kiáltások hallik a darvaknak.
 Ezeknek nagy szavok a magas egeket
 Betöltvén, lármázzák érzékenységinket.
 Sok hattyúk is nyúlnak a Tisza felett el,
 Kik repülvén, tűnnek szép süvöltésekkel.
 Szárnyoknak különös kettős hangozása
 Oly, mint a csehelő kopók kiáltása.
 Több számos madarak zengenek ezentúl,
 Mellyekbül a puskaszóra sok aláhull.
 Ilyen dolgok között szemlélvén a Tiszát,
 Gyakran jártam által örvényes folyását.
 Füzesei mellett sétáltam magamba,
 Fövenyes lapályján, és gondolatomba
 Szüntelen neveltem gyönyörűségemet,
 Részegítvén vele érzékenységemet.
 A tavaszi szagok orromba ütköztek,
 Mellyeket magokkal hordoztak a szelek.
 Ilyen az hely, ahol életre születtem,
 S e nagy természetnek férfi tagja lettem.

ÖRÖM

Ez egy nyájas gyermek, kacag szüntelenül,
 Sokfelé enyeleg; soha veszteg nem ül.
 Valamit előkap, mindenre ránevet,
 S mulattatja magán a vidámult szívet.

SZÉPSÉG

Ez egy isteni kép díszes formájával,
Egyenes termete; nyájas orcájával.
Mosolygással teszi többnyire szavait,
Rendesen vonítja széjjel ajakait.
Az egészség látszik vidám személyjéből,
Öröme szökdös fel mellyére, szívéből.
Édes titok tetszik tündöklő szemébe.
Gyakran elsóhajtja magát nagy hevébe.
Mosolygást, játékot ereszt maga körül,
Úgy mozog lankadva, s szépségének örül.

SZERELEM

Minden érzésünknek anyja a szerelem,
Ez olly nagy oltalom, melly nagy veszedelem.
Mind eget, mind földet bír hatalmassága,
Gyötrelmet, örömet osztogat vígsága.

MORDSÁG

Ez egy boglyás paraszt, az homloka ráncos,
Keresztül jár szeme, ábrázatja piszkos.
Szüntelen félrenéz, a világra mormol,
Valamihez férhet, mindent öszvekörmol.

SZÉP ÉSZ

Ez egy szép képekkel kicifrázott szoba,
Villámlás jár benne, hangzik arany szava.
Változása mindég újult formát mutat,
Sugára a magas egekbe is felhat.
Gyémánttal tündöklök fejr fal körűl,
Fényes ege benne mind szüntelen derűl.
Mulattathat mindent, játékával nyájas,
Ideje töltése nála nem unalmas.

HÁZASSÁG

Pénz és szeretet kell a jó házassághoz,
Különben ha e nincs, mindég gyötrelmet hoz.

BARÁTSÁG

Ha feltaláltatik köztünk a barátság,
E földön egészen egy kicsiny mennyország.

HARAG

Ez egy forró fazék, mellybe a tűz buzog,
Hévsége szikrázik s szüntelenül mozog.
Ha más nem égethet, magát széjjelfőzi,
S cserépjével mérges tüzét elöntözi.

A LÉLEKRÜL

Egyedül lelkemnek titkába rejtezem,
S rabságát, hatalmát tőle megkérdzem.
Megnézem határit, hogy hol végződnek,
S homályos térjeken melly felől kezdődnek.
Mondja meg, ki adta világos törvényét,
Mellyel bujdoshatja az egeknek fényét.
Napját mint hozza fel égő sugárral,
S hol homályosodik nagy éjtszakáival.
Mibe van igaza, mibe nem csalatik,
Hogy oktat törvénye, melly róla hallatik;
S mire szülte köztünk nemes szabadságát,
Mellybe formálhatja józan igazságát.

Gondolkozó lélek, végy fel karjaidra,
Taníts meg magadba dicső munkáidra.
Tévedt világunknak részeg lármájátul
Rejtsük el magunkat, szaladjunk jármátul.

ISTENED országát csendesen keressük,
A tolvaj *módikat* gonoszságin lessük.
Magyarázzunk minden hamis törvényeket,
Verjük le az apró bálvány isteneket*.
Az eltévelyedett embernek mutassuk
Hibáját; s miképpen cselekeszik, lássuk.
Engedd meg, hogy magam kebeledbe rejtven,
Szólhassak belőled, törvényidet festven.

E földön a lélek micsoda jót véljen?
Hogy annak voltárul elébb ne ítéljen.
Ha elveszük tőle bíró hivatalát,
Miként bizonyítsa Istene hatalmát?
Amikor egy ember e világ térjére
Kiáll, s gondolkodik lelke erejére.

* A hamis kívánságokat.

A lélek szabad

Valaki a napnak világát láthatja,
S erejével testét maga hordozhatja,
Keletre, északra, délre, nyugotra fut;
Akármerre megyen, indul előtte út.
Tengeren, szárazon, hegyen, völgyön járhat,
Homokon, kősziklán dolgaira várhat.
Ekként mindenfelé s minden helyen mehet,
De mégis megmarad, ha vigyázó lehet.
Egy embert bércezen, mást völgybe látsz állani,
Mindketten halandók, azt meg kell vallani.
Így lelkeink a megesmért igazságnál,
Sokfelé indulnak kicsiny világoknál.
Egyik Péterrel van, másik Pállal megyen,
E' térségen szalad; amaz áll egy hegyen.
Nemdenem egy napnál néznek-é mindketten?
Kicsoda ítélhet itt az ember-tetten?
Így a lélek egyszer Istenét ismervén,
Szabadon fáradoz segedelmet kérven.

Egyik nem eszik; ma rettegi Istenét,
 Más eszik és másba keresi kegyelmét.
 Az Istenhez mindég természetbül megyünk,
 E világnak akármelly részébe legyünk.
 A lélek dolgunk közt sok törvényt meghihet,
 De kényszerítéssel hitet fel nem vehet.
 Igazságot kíván gondolkozásába,
 S úgy szab törvényeket okoskodásába.

DEL FÉN*

TUDÓSITÁS

.....

Egyszerre a nézők elébe kiszökik,
 Megáll egyenesen, ruhája tündöklik.
 Nemes tekintetén látszik méltósága:
 Lebeg szemöldökén édes nyájassága.
 A néki kirendelt nóta elkezdetik,
 Hangja a fülekbe lassan eresztetik.

Ekkor kezdi Delfén lankadva hágását,
 S mosolyodva teszi első mozdulását.
 A nézők szemei formáján elvesznek,
 Egy pissenést sehol miatta nem tesznek,
 Csendes nótájára emeli karjait,
 A bágyadt szerelem mozgatja tagjait.
 Így mint kedves gyermek, enyelegni indul,
 S aranypillangója róla lábához hull.
 Előre s hátra is formálja szökését:
 Csudálják, tapsolják a nézők tűnését.
 Pihegni kezd: fújja kebelét párája,
 Hol nyílik, hol öszvekapcsolódik szája;
 Mintha szerelmébe füvet, fát kérdezne,
 S futosván, az égnek, földnek esedezne;
 Úgy mutatja magát, néha frissen szökvén,
 S bágyadásai közt ismét csendesedvén.
 Karjait, lábait emeli csendesen,

* Bécsi táncosnő

Húzza a szívet is hozzá szerelmesen.
Szemöldöke félig mutatja csak szemét,
Lankadoz, és alig ingathatja testét.
Nedvesült szemei fél mosolyodással,
Sok édes titkokat forgatnak egymással.

A gondolkodások érte megtévednek,
S isteni képére szüntelen esdeknek.
Ki-ki részegen úsz gyönyörűségébe,
Nem tudja, mit tegyen érzékenységébe.
A muzsika hangnak csendes zengésétül,
Kedves lármájiban a szív fenékre ül.
Olimpuson, Tróján fut képzelődése;
Istenek, vitézek közt jár lebegése,
Csendes tengereken csapkod dobogása;
Nyájás szigetekbe áll gondolkodása.
Szerelem, vitézség ragadja érzését,
Harc s multság teszi édes tévedését:
Gyönyörűségének karján csak úgy nyugszik,
Mársnak és Vénusnak ölében aluszik,
Elbágyadt verése nem tudja, mit tegyen,
S Elizeumába végre hová legyen.
Mindent megölelne, mindenre indulna,
Ha lehetne, egész világot feldúlna.
Számlálja a régi erős vitézeket,
Keresi a mesélt régi isteneket,
A hajdani időt járja futásával,
Mindent egy tűzzé tesz lankadozásával.

Mikor a muzsika szívünk így altatta,
S édes fájdalmi közt csendesen ringatta,
Nyájaskodik Delfén bágyadt nézésünkbe,
Ezerféle csudát élesztvén szívünkbe.
Minden érzésünknek egyszerre tárgyá lett,
Kebelünkbe mérget és mézet élesztett.
Egész Bécs csudálta kellemetességét,
Vénus mellé tette ritka kedvességét.
Ekként mulattatta Delfén a szíveket,
Formálván sok ezer gyönyörűségeket.

Az ifjú szépségnek kellemetessége
 Mosolygott személyén, mellynek gyengesége
 Sok kínos öreget hevülésbe hozott,
 Kiknek győzelmekhez szívek már nem bízott.
 Az ifjúság pedig csélcsap szerelmével,
 Reszketett, sóhajtott, küszködven szívével.

Mikor Bécs Delfénjén ekként mulatozna,
 S személyének annyi hív szívvel áldozna,
 A megszikkadt halál, sárgult csontjaival,
 Felkél temetőjén, s jó csúf bordájival,
 Kiszaggatott orrán szörnyű útálat ül,
 A rettegés mormol üres szemeibül,
 Állkapcáji között száradt fogajival
 Az irtózást rágja holtak hamvaival.
 A játéknézőhely szép térjére felhág;
 Megáll kaszájával, mint egy elszikkadt ág:
 Kiragadja Delfént Bécsnek karjaiból,
 Viszi, s termőföld porzik bordájiból.
 A szűz kiált széjjel; mutatja félelmét,
 De sehol nem kapja tovább segedelmét.
 Elviszi az halál; sírjába bédugja,
 S nékiülvén, testét fogaival rágja.

„Meholt Delfén, aki természet csudája
 Vala szépségével és keserves jaja.
 Minden szívbe nyög még, ki testét ismérte,
 S életében tőle nyájasságát kérte.”

BÉCS, 6. MARTII 1777.
 9 ÓRAKOR REGGEL

Be gyönyörű idő! jertek az ablakra,
 Vessétek szemetek a mosolygó napra,
 Millyen szépen ragyog meleg sugárral,
 Játékra indulván földünk fiaival.
 Múlik a gyep fagya, gőzölög hidege,
 Patakokra szaladt széjjel olvadt jege.

A hó alatt lakott föld szürkét mutat még,
De majd zöldülésre hozza a meleg ég.
Erdeink is széjjel mindenütt kopaszok,
Nem bújhatnak köztök még el a vadászok.
Fosztott ágaik közt látni messze lehet,
Hol még a szarvas vad nagy bűvást nem tehet.
Apró madárkánk még néha reszketnek,
De itt-amott azért csevegni elkezdnek.
Közeledett a nap hozzánk világával,
Elevenít mindent meleg sugárával.
A fagyos természet feloldja bölcsőjit,
Új élet s mozgásra hozván csemetéjit.
Meghevült kebele, kiáltja tavasszát,
Melly meleg szelek közt bocsátja válaszát.
A világ, mint ágyban, mozdítja részeit,
Dörzsölvén kezével még álmos szemeit.
Emelkedik Fébus arany seregével,
Mosolyodik reánk sok fényességével.
Kék, fejér, arany szín játszanak körülte,
Tekintetit a víg kedv s öröm megülte.
Lódul a didergő hideg földünk színén,
Szegletekben lappang, s fut völgyek mélységén.
Fijai éjszaknak tájára sijetnek,
Hol örökké tartó havakban rejteznek.
Fagyos térdeiket jegen csattogtatják,
S fogokat szájokban öszvekocogtatják.
Zúzmarás üstökök mindenütt jeget hint,
Dérlepte homlokok mégis zivatart int.
Színekben szürkések, avarral szőrösök,
S hová még fújhatnak, párájuk csipősök.
Leolvadt már a hó s vastag jég hátokrul,
Csak dér hull, ha rázzák, alá szakállokrul.
Szájokból elrohadt falevélt köpdösnek,
Utánnok sok nyúzott dögbőrök repdesnek.
A gazdák mindenütt tolvajozzák őket,
Kovácsok utánnok hányják pörölyöket.
A pásztorok rájuk széjjel kurjágatnak,
Tűnnek a deresek, már nem maradhatnak.
Fébus kezd napjával széjjel tündökleni,

Hegyeken, völgyeken, górókon fényleni.
 Halmok oldalába dülnek a pásztorok,
 Füstölög szájokban meggyújtott pipájok;
 Komondor kutyáik körültek hevernek,
 S a megszaladt marhák után csak böfögnek.
 Sok górók szálain függenek juhgyapjuk,
 Mellyeknek fürtjeit széjjel találhatjuk.
 Talpon van szőri a száraz teheneknek,
 Ganéjos még inok a boglyos ökröknek,
 Kik már mezeinken jármokban görbülvén,
 Húzzák ekéjeket, sok barázda dülvén
 Utánnok, mellyeknek nyomain izzadnak,
 Hol nyelvek kivetvén, erejeből húznak.
 Sok kanok magokban túrnak útfeleken,
 Nyámmogván a félbe fagyos gyökereken;
 Pusztai vadászok beléjek botlanak
 Gyakorta, s kutyáik reájok támadnak,
 Ezek serényeket felfelé borzasztván,
 Csak félrefarolnak fogok csattogtatván,
 Estve a faluban dűnnyögve bejönnek,
 Melynek végin játszó pulykák reáütnek;
 Kibújtak ezek is téli kucikokbul,
 Elszórván rongyokat setétes sutjokbul.
 A falu végire öszvecsuportoznak,
 Disznót, kutyát, lovat úznek, hajigálnak.
 Birkóznak magok közt, alá s fel szökdösnek,
 Kit vezérnek tésznek, kit megüstökölnek.
 Így küldi a tavasz postáját közinkbe,
 Jelengetvén magát újult szíveinkbe.

B(essenyei) GY(örgy) BÁRÓ ORCZYNAK

Közelítgetek már egészségem felé,
 S építgetem gunyhóm a Helikon mellé.
 Hat holnapja múlt már, hogy csak heverészek,
 S testem csatái közt szüntelen szenyvedek.
 Több mint öt font homok ment ki a véremből,
 Mely sok verset elvitt megbágyadt elmémből.

Látja, Nagysád, ilyen emberi életünk,
Alig tudhatjuk már, hányfelől szenyvedünk.
Az élet létünkben mozgó nyomorúság,
Fájdalom, háború, bánat, homályosság
Lepik meg, mellyek közt mindenkor
nyavalygunk,
Mindent magyarázunk s nem ismérjük magunk.
Jöjjön fel Nagyságod a jövő farsangba
Ide Bécsbe hozzánk, e lármás városba;
Tüzet kapunk ketten majd Sám pániábul,
S megégetünk vele sokat gondainkbul.
Nézzük dühösködni embertársainkat,
Értsünk egyet vélek s múlassuk magunkat.
Elfáradt az eszem már világunk dolgán,
Nem jó ennek nagyon törődni a sorsán.
Hadd menjék, látom, hogy sok bolondok egybe,
Amit az okosok, csak azt viszik végbe.
Minden ember önnön hasznát, dicsőségét
Keresi, vadászván széjjel nyereségét;
Feláldozza magát a fényes árnyéknak,
Üldözője lehet épnek, nyomoréknak.
Bolond voltam én is, mert ezelőtt hittem,
Hogy a nyugalmat köztük fellelhetem.
Hol van? Jöjjön, Nagysád, Ninusig menjünk fel,
S tartsunk tanácsokat minden nemzetekkel.
A fő tanácsosok titkos ajakikon,
Nemzetek, királyok fényes trónusikon;
Kereskedők székin, perbíróknak botján,
A kiáltva buzgó papoknak palástján
Keressük, ha lehet, azt a nyugalmat,
Mely elfedezhetne annyi sok fájdalmat.

Bécs, 15. December. 1774.

BARCSAY KAPITÁNYNAK

Leveledet vettem, verseid csudállom,
Igen nemesen írsz, ez igaz, s megvallom,

Az ég és föld között elméd repítettik,
 Párnássusnak vize verseden hintetik.
 Elveszem érdeemes tanácsát lelkednek,
 Kívánom örömét világi szívednek.
 Engemet Lorenzo, téged[et] Jung üldöz,
 Tudod, hogy a *humor* egymástól különböz:
 De mindazonáltal egymást szerethetjük,
 Dolgainkat véled együtt nevethetjük;
 A világ magában igen nagy valóság,
 De a mi életünk hijábanvalóság.
 A természet szülvén, ránk egy testet bízott,
 Mely sok bajjal szárad s örömmel elhízott.
 E kis alkotmányban tartsuk egészségünk,
 Csudáljuk lelkünkben egyedül Istenünk.
 A levegőég sem szenyved mindég szelet,
 Nem ad a természet szüntelenül telet.
 Látod, hogy e roppant csatázó világban
 Minden egymás után szalad változásban.
 Változtatva vigyük mi is életünket,
 Mély s csekély dolgokkal tápláljuk lelkünket.
 Ha az idő nevet, játsszunk, mint gyermekek,
 De a tréfában is légyünk nagy emberek.

Bécs, 20. Martii, 1772.

Bessenyei György m.k.

AZ EMBERI NEMNEK MUNKÁIRUL

Nézzed a sok embert együtt, hogy ögyeleg
 S élete, halála közt miként kevereg.
 Egyik a méltóság árnyékába vakult,
 Másik a bujaság tengereibe fúlt.
 Ez a dicsőséget közöttünk harcolva
 Fegyverrel keresi a vérben mászkálva;
 Egyik koldulással enyhíti éhségét,
 Más királyi székben nézi dicsőségét.
 Lärmát, csatát hallasz népes világunkban,
 Hol annyi különbség lett állapotunkban.

Ez nyög, amaz nevet, részeg örömében
S noha halál fija, vigad életében.
Hány szín alatt látjuk veszendő sorsunkat,
Noha egy temetőn leljük halálunkat.
A természet egyként csinálja életünk,
Mellyet árnyékokkal megkülönböztetünk.
Ez nem ember, csak rab; amaz parancsolhat,
Nem teremthet ugyan, hanem halált adhat.
A földre borulván retteg egy királytul,
Mert élet s halál jön ennek hatalmátul.
Nagy hivatalokra osztánk fel magunkat,
Mellyel változtatjuk sokakban sorsunkat.
Ez ennek, más másnak öltözik színébe;
Gyűlölséget gerjeszt a ruha szívébe;
S így ő osztán annak ellenségévé lész,
Ki magára, mint ő, nem olyan ruhát vész.
Így az emberi nem magában hasonlik
S szűtt-font csudái közt harcolván kínlódik.
Mikor szabadságát kereste, rabbá lett,
Maga hatalmával magára jármot vett.

Sok törvényt talált már a nyughatatlanság,
Mellyet kárhoztathat a józan okosság;
De emberi nemünk, sorsában bódulván,
Nem tudta, mit csinál, fegyveri közt hullván.
Ez halhatatlanná akart köztünk lenni,
Másik a világnak törvényt akart tenni.
Césár felhág Róma királyi székébe,
S mégis mint rab, úgy vész fényes életébe.
Likurgus is régen a halandóságban
Mennyországot akart csinálni Spártában;
De meg nem maradott feltalált törvénye,
Leverte munkáját a nép szövevénye.
Szélvészeink között minden elváltozik,
Ami ma virágzott, holnap az elmúlik.
Ne szegezzük magunk a dülő százaknak,
Mellyek törvényt szabnak minden vett módiknak.
Ők rontnak, építenek cselekedetinkben,
Új-új törvényt hozván vélekedésinkben.

Ne vessük bajait némely társainknak,
 Kik rendet szabnának változásainknak,
 Kik a futó időt kötözni akarják,
 S hogy nem áll szavoknak, magokat is marják.
 Hagyjuk el, hadd menjen a világ magába,
 Melynek változni kell szüntelen dolgába.

AZ IFJÚSÁGNAK PANASZA

Tüzes ifjúságunk vigassága bomlik,
 Életünk öröme lassan-lassan romlik.
 Bágyadott szívünknek pusztul nyájassága,
 Hidegszik véribé, s lankad kívánsága.
 Csenedesedni kezd majd tüzes szelességünk.
 Baját jelengeti tikkadt egészségünk,
 Ifiúi erőnk fárad ereinkbe,
 Mindég hidegülést érzünk heveinkbe.
 Gyönyörűségünkbul buzog fel csömörünk,
 Mindenkoron búra változik örömünk.
 Gyermeki időnkent mennyire hagytuk már!
 Ifjúságunkban is számosodott a kár.
 Ezelőtt boldogok, mindég nyájaskodtunk,
 Vidám szíveinkkel vég nélkül mulattunk.
 Már most természetünk nevelvén adóját,
 Keserűvel főzi fel ajánlott javát.
 Fogy lassan vígságunk; lankadnak tagaink,
 Titkosok, ravaszok nyelvünkön szavaink.
 Gyermek életemnek kedves esztendeit
 Óhajtóm, most látván éltémnek veszélyit.
 Mostani életem tele mesterséggel,
 Kívánságiban él, kínos nyereséggel.
 Erejétül tovább fosztatik napokként,
 Kedve, egészsége enyészik lassanként.
 Gyönyörűséginktül fájdalmakat kapunk.
 Minden nyájasságot végtére megununk.
 Néha keseredvén, siratom életem,
 Teréhnek találván mindenben a létem.
 Ifjúságom feddem haszталanságáért,

De megént ölelem sok nyájasságáért.
Mint az asszonyemet, mit futunk s kedvellünk,
Elölünk elvetünk, majd ismét ölelünk:
Ifjúságomat úgy tartom éltembe,
Alig tudom, vele mit tegyek vesztembe.
Néha haragomba akarnám múlását,
De megént változván kérem újulását.
Napjait, hogy múlnak, titkosan siratom,
Folyt gyönyörűségem szívemben óhajtom.
A repülő idő húz koporsóm felé,
Ah, mi módon kelljen dűlni ebbe belé!

ÁGIS TRAGÉDIÁJA

„Emeld nemzetedet, ez legyen törvényed!”

A felvilágosodás radikálisabb íróinak munkáival Hofbibliothekben ismerkedett meg Bessenyei. Azokkal, amelyeknek nyílt forgalmazása tiltva volt. E korban lehetetlen volt egységes irodalmi stílus vagy egynemű stílusirányok kialakulása. A századfordulóig ízlés és stílus különböző, hazai és idegenből áthasonított áramlatai keverednek egymással: magyaros formahagyomány felvilágosodott tartalommal, nemzeti téma barokk szemlélettel, népies ízlés rokokóval, szentimentalizmus a deákos és németes klaszszicizmussal, Locke, Pope, Montesquieu és Voltaire példamutatása Milton, Gessner, Klopstock, Young, Hervey hatásával.

Ezért ad sajátos jelleget a magyar felvilágosodásnak egyrészt az, hogy a politikai és esztétikai kiforratlanság fölé emelkedni a nemzeti nyelv kiművelésének felvilágosult programjával lehet.

Ezt írja az Attila és Buda tragédiájában, melynek a Hunyadi László tragédiájával együtt nagy érdeme, hogy a nemzeti történelemből merítik témáikat, és az akkori jelen politikai feszültségeiről szólnak.

Hasonlóságok a három műben, hogy mindegyik cselekménye fejedelmi udvarban játszódik s a hármas rétegzettségű társadalmi szerkezet keretei között zajlik: a fejedelmi hatalom, a jó alattvaló és az őket elválasztó, egymással szembefordító intrikusok. Vagyis: alattvalók és a fejedelmi hatalom közötti kapcsolat zavarai állnak a középpontban. Az *Attila* és *Buda tragédiájában* és a *Hunyadi László tragédiájában* kissé naivan, az *Ágis tragédiájában* pedig talán túlságosan is komplikáltan.

Eltérések a három műben, hogy a rossz tanácsosok szerepének mértéke különböző, s a hatalom és a jószándékú alattvalók közötti viszony milyensége is eltér egymástól.

Legjelentősebb tragédiájában az abszolutisztikus államteóriának és természet törvényének teljes problematikája bomlik ki. Ez pedig az *ÁGIS TRAGÉDIÁJA*.

Ez Bessenyei első reprezentatív és ideológiailag a magyar felvilágosodás

igen jellemző, gondolatilag kiemelkedő műve, melyet magának a királynőnek, Mária Teréziának ajánlott.

Bessenyei – akit Kazinczy Ferenc egyik munkájában Voltaire magyar tanítványaként emleget – Plutarkhosz nyomán Ágis herceget indítja harcba Kleombrotessel, hogy kikényszerítse a királytól, Leonidastól a nép mérhetetlen adósságterhének eltörlését, s a gazdagok túlkapásainak megfékezését.

A tömeget azonban mind az udvar, mind a lázadók igyekeznek megnyerni, megbékíteni.

A magyarországi társadalmi küzdelem Spártában játszódó események mögé bújtatva is jól áttűnik. Teszi ezt az abszolutizmus államtan tételeinek megfogalmazásával, a természet filozófiai törvényeinek megjelenítésével és a klasszicista drámaszerkesztés elveinek bonyolult alkalmazásával.

A királyt atyának tekintik tanácsosai és a velük szembenálló Ágis és Kleombrotés is.

A népet nem veszik komolyan, éretlennek látják és tudatlanságában könnyen félrevezethetőnek

Kleombrotés, a lázadó

„Azért szolgál ő úgy, hogy csak igazságot
Fizessünk sorsának, s nem háborúságot”

Demókares, a királyhű

„Mit akarsz kezdeni a szegény községgel,
Mely végzés szerint származik ínséggel?”

Ágis kezdetben radikális, bár királyhűsége megmarad:

„Hű királyunk ellen vétek is indulni,
De a vérszopókat, vitéz, fel kell dűlni”

Ágis tragédiáját valójában ez a kettősség okozza. valamint az, hogy a király és közöttük fennálló ellentét egyre inkább személyessé válik. A haldokló megterő Ágis (kinek királya meg akart kegyelmezni), így szól:

„Aki tud királya ellen rugódozni,
Eképpen szokott az vérevel áldozni.

Rettegi a trónust végre halálába,
Mellyet megvetett volt halandóságába.”

Az előre, illetve továbbmutató gondolat:

„nagyon kell még Spártán szánakoznom”

A szereplők filozófiai nézetei:

Az Ágis tragédiája szövegének egyik legfeltűnőbb vonása a bölcséleti reflexiók bősége.

A szereplők a tragédia kétezer sorából több mint háromszázban az istenekről és a természetről elmélkednek. Bessenyei gyakran maga lép szereplői helyébe és maga filozofál.

A szövegben fokozatosan érlelődik a lázadás az „istenek” ellen.

Az Ágisja tragédiája forrására vonatkozó ismeretek nem egyértelműek.

Alapkérdés: olvashatta-e Plutarkhoszt, vagy az 1768-ban a bécsi Hofteatherben is bemutatott Gottsched (gotséd)-darab volt az ihletője, vagy egy jóval korábbi, nagyon kevés tanulmányban jelzett francia mű. Jeleztek még angol és holland forrásokat is, melyeknek alapul vételét a nyelvek nem ismerete gátolhatta.

ÁGIS TRAGÉDIÁJA

ELSŐ JÁTÉK

Első jelenés

ÁGÉZILAUS, ÁGIS

ÁGÉZILAUS

Isteni tanátsa a' nagy Olympusnak,
 Jupiter örökös ura Világunknak.
 Ágis! végre rajtunk akaradjok' tették,
 'S Spártát törvényibe vissza-helyeztették.
 Likurgus, közöttünk hajdani fényével
 Fel-támad újonnan ditső törvényével:
 Nem fogják - Hazánkat verni a' gazdagok
 Továb, kik kintsekkel fel-emelték magok'.
 Egyik Görög nem lesz a' másiknak foglya;
 Szabadúl Spártával sok ártatlan rabja,
 A' szegénység, tudod gazdaginktól pénzt kér,
 Melly adósság, sok száz Görögöt vasra vér.
 Szabadítsuk Ágis el-fáradt Hazánkat,
 Gyógyítsuk ha lehet, rögzött nyavalyánkat.

ÁGIS

Hív Ágézilaus menjünk tartózkodva,
 Spárta' falai közt Népünket oktatva.

Egy Vezér, (jól tudód), büszke méltóságát
Meg-szokván; nem hallja az Ég' igazságát.
Örök uraságra törekedik, köztünk,
Titkon dühösködik; 's mosolyog előttünk.
Ha a' tanáts-házban látod Leónidást,
Nem sejtethsz ajakin ellenünk vádolást;
De Hazánk' fatyjait titkon vesztegeti;
Közöttünk kintseit lopva hintegeti.
Minden testbe lehet kapni ilyen mérget,
Isteneink tették belénk ezt a' férget.
Kebelünk tsak őt' kell fel-élesztgetni;
'S meg-lehet jó vérünk vele vesztegetni.
Spárta belső-része sints illy veszély nélkül,
Mellyet Leónidás, gerjeszteni készül.
Ámfarest meg-vette tudod már pénzével,
Töb tanátsokat is veszteget kintsével.
Nem akarja, hogy a' végezés meg-álljon,
'S törvényinkre titkon szívre hóltig fájjon.

ÁGÉZILAUS

Ágis! ma Hazánknak széles piatzára
Ki-gyűjtsük népünket, a' Király truttzára.
E' részszel szükséges eléb tanátskoznunk,
Hogy inkább lehessen Javunkra dolgoznunk.
A' lántz közt, tömlöztzre le-vert adósokat;
A' községet kinzó nagy u'zorásokat,
Spárta lakosinak elő-kell mutatni,
Jó lesz gazdagínkat e'ként útáztatni.
Egy hatalom tudod tsak Községekben áll,
Mellyeknek erejek ha fejekről el-vál;
A' nagy méltóságot Köz emberré tészik,
'S verő hatalmából, életek' ki vészik,
Nyerjük-meg a' népet gazdagaink ellen,
Hidjed, hogy sok gonosz enged majd kelletlen.

ÁGIS

De mi módon kelljen szolni népeinkhez?
Hogy lehet hirtelen férkezni szivekhez?

ÁGÉZILAUS

Vehetünk itt pénzen ékesen-szóllókat,
 Gazdagítsuk titkon a' hazúg papokat.
 Ezek a' tsalárdok, szüntelen kérkednek,
 'S hogy Jupiter velek beszél, úgy hitetnek.
 Nyelveknek a' Község igen hamar hiszen,
 Minden kételkedést tsak hozzájok viszen.
 Ha ők majd Spártába itt ott helyyel, helyyel,
 Kiáltozni kezdnek gazdaginkra széllyel;
 Tapasztalni-fogod a' változást mit tész',
 Tudom, hogy Ámfares' szíve gyötrelem lész.

ÁGIS

Sijessünk hát Vitéz el-érni tzélunkat,
 Hordozzuk vígyázva, el-kezdett dolgunkat.

ÁGÉZILAUS, *zörgést hall.*

Kitsoda érkezik? talán Leónidás,
 Menjünk-el, ne legyen közöttünk hánykódás.

Második jelenés.
 ÁMFARES, LEÓNIDÁS

LEÓNIDÁS

Hol indul egy Király egyenes útjára;
 Hol reá-nem talál igaz barátjára.
 Ámfares, tudd-meg most, hogy egy Fejedelem,
 Magába, magának tsekély segedelem.
 Viszszás történetink tanítják szívünket,
 Hogy mint vígasztalhat a' hívség bennünket.
 Barátom sok Király nagy békességébe,
 'S trónusa körül szótt aranyos egébe;
 Könnyen felejtheti, hogy ő is múlandó.
 Szintén úgy porrá lesz, mint egy köz halandó.
 De ha büszke szíve, veszélyt el-éri,
 Meg-szabadulását jobbágyítól kéri.
 Titkon szólok veled most Királtságomról,
 Halgass mások előtt illy uraságomról.

Harmadik jelenés
KLEOMBROTÉS, ÁGIS

ÁGIS

Hazádnak hívsége, meg-nyerte szívedet,
Kleombrot; 's Istenink tegezzék ívedet.
Likurgus Spártával' újra éled benned,
Leónidás helyett, Vezérnek kell lenned –
Kiáltását a' nép hallod kettőzteti,
Vitézít, pántzélba, érted öltözteti.
Fegyverkez szívedbe, romlott Atyád ellen,
Ki Hazádat bírni tovább érdemetlen.

KLEOMBROTÉS

Ágis, nagy Nemzetünk látod háborodik,
A' trónus felettünk ing' és tántorodik.
E' két kő, mint *Stzilla, Karibdis* úgy állnak,
Hol sok küszködöknek szemeik el-húnyznak.
Hányattatásink közt, vigyázzunk magunkra,
Hamar rohanhatunk ma itt halálunkra.
A' nép hirtelen fel-zendülhet hevébe;
De könnyen is szenyved változást mívébe.
Leónidás (tudod) sok tanátsosokat,
Ékesen szólókkal' és fösvény papokat
Vehet meg magának osztott kintseivel;
Melly titkon szorít is már bilintseivel.
Erővel, és szívvel szükség itt dolgozni,
Már fel-tett tzélunkban, halál el-változni.

ÁGIS

Igaz az Kleombrott', hogy egy trónus rémít,
Meg-öl mint tudhatod, 's megént elevenít.
Hú királyunk ellen vétek is indúlni;
De a' vér-szopókat vitéz, fel-kell dúlni.
Lásd, gazdagainknak, egész hazánk rabja,
Spárta, majd ezeknek lesz örökös foglya.
Nem adhatják népink meg adósságokat,
Melly miatt tömlőtzebe vontzolja lántzokat,

Leónidás oszt itt ilyen törvényeket;
 Halgatván körülte a' kegyetleneket.
 A' tanácsosokat felső rendelése,
 Nem látja; mert néki titkos engedése.
 Pompa, 's bújaságba, meg-egyez ezekkel,
 Kik nem gondolnak már nagy Isteneinkkel.
 Tsak községünk nyög itt egyedül Kleombrót,
 Melly ma az egetől kér egy igaz bírót.
 Vitézink, te benned érzik reményeket;
 Te adhatsz *Spártának* józan törvényeket.
 A' trónus, olyané legyen, ki érdemes,
 'S születéssel, szívvel, valójában nemes.

KLEOMBROTÉS

Ágis, beszédedet előtted meg-vallom,
 Hogy minden rész szerént nagyon igazolom;
 És tsak a' modokon vetélkedem tovább,
 Mellyek segedelmünk lehetnének inkább.

ÁGIS

Hívségünk *Spártához*, és igaz istenünk,
 A' nép erejével, lesznek segedelmünk.

KLEOMBROTÉS

Ágis, szükséges is az eszközt keresnünk,
Jupiter nem foghat maga fegyvert értünk,
 Találok barátom még olly segedelmet,
 Mellyet nem veszek úgy, mint gyenge védelmet.

ÁGIS

Mi az, beszélj hamar; formáljad szavadat,
 Hadd értese vágyásom segéllő tzélotat.

KLEOMBROTÉS

Kerüljük-meg együtt hív aszszonyainkat,
 Közöljük velek is titkon dolgainkat.
 Tudod, melly érzékeny kebelekre szívek,
 Ha veszedelembe látják esni hívek'.

ÁGIS

De mit tehetnek ők vitézi dolgunkba?
Kik tsak tsendességgel hevernek javunkba.
Gyengeségek, rajtunk mi módon segíthet;
Egy asszony *Spártába* hasznót, ma hogy tehet?

KLEOMBROTÉS

Igaz, hogy asszonyink törvény tábláinkhoz,
Nem ülnek, sem szólnak nyilván dolgainkhoz;
De azért a' nemes asszony fajzatokba,
Hidd el, hogy törvényt oszt világunk titokba.
Úgy hiszszük, hazánkat tsak mi igazgatjuk;
Jól-lehet, asszonyink mit tesznek láthatjuk.
Az egész világot meg-lántzolták ezek,
Mindenütt foglyokat lelem merre nézek.
Érték a' természet szorít-meg bennünket,
Melly ő velek bírja örökre szívünket.
E' nyájas Nem, titkon hányja-el töreit,
Gyengédeden, húzza reánk köteleit.
A' természetet így ellenünk támasztja,
És hidd-el, hogy rabját, el-sem is szalasztja.

ÁGIS

Kleombrot', nem lehet szólanom ellened,
Hatalmat tanátsot, fel-találtam benned.
Ágisztráthoz megyek; beszélj Télónissal,
Én tanátskozom, majd Ágiarissal.

Hatodik jelenés

LEÓNIDÁS, ÁGIARIS, TÉLÓNIS

LEÓNIDÁS

Ágiaris, intsed tévelygő férjedet,
Ne tápláljad tőlem el-pártolt szívedet.
Mérgetek, trónusom alól buzog titkon,
Vesztemet főzitek, 's nem tudom mi okon.

Egy párt-ütöt (tudjad) életét vesztette,
Milyet Királyára, fegyverét fel-vette.
A' trónust, Jupiter maga védelmezi,
Törvényét, hatalmát, egyedül intézi.

ÁGIARIS

Nagy Király, a' trónus népeken támadott,
Melly maga le-omlik, ha töve el-bomlott

LEÓNIDÁS, *Télónishoz*

Télónis, lásd millyen büszke felelet ez!

Agiarishoz.

Mitsoda? – község az talám, melly védelmez?
Az Istenek tartják egy Király' hatalmát,
'S nem a' makats néptől köldülja óltalmát.
Menjünk-el Télónis; dolgozzunk javamra;
Ne tegyünk töb tüzet égő haragomra.
(el-mennek.)

MÁSODIK JÁTÉK

Első jelenés

DEMÓKARES, LEÓNIDÁS

LEÓNIDÁS

Demókares, mit kér a' tévelygő község?
Lehet-é Spártában hartz nélkül egyesség?

DEMÓKARES

Nagy Király, a' népnek sokat kell szenyvedni,
Hamar hibájokat meg-lehet engedni.
Ez a' szegény község, vér' verejtekével
Tartja Világunkat, gazdag értékével:
Tsak a tudományok, hogy mindég dolgoznak,
'S mezőkön, hadakban fáradván izzadnak.

A nép magához jó Szabadulásával,
Híven meg-egyezik igaz Királyával.

Veszteket el-érik így, az el-pártoltak,
Kik székedbe uram, méltatlan vádoltak.

DEMÓKÁRES

Nem szól így az, ki nem Atyja a Népének;
Fija, Leónidás, örök Istenének.

LEÓNIDÁS

Demókáres, hív vagy, jere trónusomhoz;
Téged választalak tanátstúl magamhoz.
Melly édes öröm, egy Ország' Királyának,
Ha hívségét látja hozzá jobbágyának!

Negyedik jelenés

DEMÓKARES, KLEOMBROTÉS

KLEOMBROTÉS

Demókares, tudod a ' Király tetszését?
Me'dig véled reánk törni rendelését.
A' nép nem szűnik meg; kiált szüntelenül;
Szenyved sérelme közt járva büntetlenül,
Mi lesz vége, részeg történeteinknek?
Hogy van akaratjok rólunk Isteninknek?

DEMÓKARES

Mit akarsz kezdeni a'szegény községgel?
Melly végezés szerint származik ínséggel.

KLEOMBROTÉS

Istent 's természetet védelmezek benne,
Tudod, nála nélkül Király úr nem lenne.
Ő tőle veszszük el koldúlt kenyerünket,
Verejtékkel tartják büszke életünket:
Azért szolgál ő úgy, hogy tsak igazságot
Fizessünk sorsának, 's nem háborúságot.

HARMADIK JÁTÉK

Első jelenés

LEÓNIDÁS, ÁMFARES, ÁGIS, DEMÓKARES, KLEOMBROTÉS,
 ÁGÉZILAUS,
 TEST-ÖRZÖK

*Leónidás a' trónusba fel-ül;
 két-felől, palotás vitézek állnak
 renddel fegyverbe.*

ÁGIS, mély tisztelettel.

Méltóságod előtt, nagy Király meg-hajlok,
 'S a' népek ügyébe Kegyelmedhez szólok.
 Szenyved az igazság Spárta' kérésével;
 Halgasd-meg nyögését, Hazád' ínségével.
 Nem azért vagy Vezér, hogy erő-szakot tégy
 Istenink akarják: Kegyelmes Atya légy.
 Néped, szükségébe nagyon adósodott,
 Közöttök, tömlőtze már sok el-rothadott.
 Gazdagaink tették rabbá életeket;
 Kik véreket szíjják, kínozván testeket.
 Ezek az üldözök, meg-véven Országunk',
 Akaratjok szerint igazgatják sorsunk'.
 Földünknek javait magokhoz szerzették;
 Sok Nemzetek' javát számokra meg-vették –
 Likurgus' törvénye úgy osztotta Spártát,
 Hogy kiki egy képen bírja benne javát.
 Meg-tagadtuk ezt a' józan valóságot:
 Minden, maga tesz' már törvényt, 's igazságot.
 Egy aránt oszszuk-fel még, e' nemes Hazát,
 Mint vólt; olly bődognak formáljuk ma Spártát.
 Égessünk-meg, minden adósság-levelet,
 E' kívánság amúgy is ingerli a' népet.
 Halgasd-meg e' kérést jobbágyid ügyébe,
 Király! és olvassál Vitézed' szívébe
 A' természet kiált; tiszteld méltóságát,
 Mert Isteneidnek mondja igazságát.

LEÓNIDÁS, méltóságos tekintettel.
 Népünknek kérését, Ágis benned hallom,

De veszett lármáját még sem igazolom.
Nem úgy szokás kérni egy igaz Királytól.
Mérget lehet e'ként nyerni a' trónustól.
Átkozni el-kezdvén gazdagink' javait,
Fel-támasztod reám Hazádnak fijait.
Tsak mormoltok minddég Királyságom ellen;
És rendelkezetek, gyakorta helytelen.
Hogy szívünkbe, könnyen belé nem láthattok,
Gonoszt, és ártatlant reánk indítatok.
Spártába, igen sok parantsolat hazud,
Mellyekről hatalmam, gyakran semmit nem tud.
De még is minden kor', tsak én vádoltatom
Noha mere nézek, mindenütt lopatom.
Dézma-tábláinknál, sok tolvajok ülnek;
És mint igaz szolgák, a'ként betsültetnek
Sok törvény székekbe lelünk gyilkosokat,
Kik nem tapasztalják alatsónyságokat.
Halált parantsolnak minden kitsinsységért,
Mint vizet, olly könnyen ontják a' szegény vért.
Mind ezen hibákat, magamba jól sejtem,
De szegény népemet, el-sem is felejtem.
Meg-engedem, hogy az adósság Levelek
Égettessenek-meg: *fel-áll a' trónusba*, ezt hallják
mindenek.
Tsendesüljön-meg ma Spárta, lármájába:
Mint Atyjába, a'ként bizzon Királyába.
Állítsuk-fel újra Likurgus reményét.
A' trónusról, alá-száll.

Második jelenés

ÁGÉZILAUS

Nagy Király, e' szerént én félek Ágistúl,
Ez a' Vitéz szeléd, de titkon igen dúl.
Ha tsendes lesz is most kéntelenségbül,
Alkalmatossággal még új háborút szúl.
E'kor' Ágiaris és Télónis, a'

*Játék-piazt fenekébe tsendesen
be-tsúsznak: kik Ágézilausnak
Leónidással tett beszédjét ki-hallgatják.*

LEÓNIDÁS

Ágézilaus, itt rád bízom magamat,
Vezéreljed híven, többekkel dolgomat.
Ágist 's Kleombrotest szükség el-veszteni;
Ha hívségek' fel-nem lehet éleszteni.
Mikor' a' nép köztünk le-tsillapíttatik,
Dolgunk a'kor' jobban meg-visgáltathatik.
Kérni kell elő-ször a' párt-ütötteket,
Hogy ismét én hozzám hajsák bús szívüket.
Most töb Vitézeim után el-sijetek;
Míg hatalmam alszik, tsendesen legyetek.
(el-megyen.)

Harmadik jelenés

ÁGÉZILAUS, *egyedül.*

A Haza 's Király közt e'ként hanyattatva
Szenyvedek; szívemet kínokkal szagatva.
Nem néztem hasznára sem egy sem más résznek,
Rút szövevénye van pénzért, sok nagy észnek.
Sokan gondolnak úgy; hogy a' néphez hajlok;
Mások azt hitték-el, a' Királlyal tartok.
Kénteleníttetem titkolni magamat,
Nehezen húzom már, terhesült jármomat.
A' Világba, minden önnön javát nézi,
'S dolgát szüntelenül hasznára intézi.
Alatsonyságomat igazán sajnálom,
De Leónidásnál mentségem' tanálom:
Meg-kell erősíteni tántorgó trónusát;
Hadd verje hatalma mások nyakasságát.
Egy nagy Király, a'melly Vitézt egy-szer szeret,
Gonosz az, a' vagy jó, tiszteletet lelhet.
Reszketnek körülte szabadon szólani,
Kéntelen is meg-kell előtte hajlani.

NEGYEDIK JÁTÉK
Negyedik jelenés

ÁGIS, KLEOMBROTÉS

KLEOMBROTÉS

Mit tsináljunk Ágis e' veszedelemmel?
Látom, hogy már szíved, fogy a' félelemmel?
El-veted-é tőled nemes Vitézséged?
Nem bírhatod tovább szerentsétlenséged'?

Egy vitézhez soha nem illik rémülés;
Asszonyoknak-való a 'siralmas félés.
Tudod a ' gyengeség szánakozást okoz,
Melly gyötrelmeinknek még inkább fel-áldoz.
Ki szánhat egy igaz embert halálába?
Mivel úgy is mind vesz mulandóságába.
Tsinálj irigységet ma ditsőségeddel,
'S ne féld a poklot is nagy Vitézségeddel.

ÁGIS *meg-illetődéssel.*

Hidd-el Kleombrotés nem félem halálom,
Hanem Agiarist szeretem, meg-vallom.

Különben kevésre tekinthetem *Spártát*,
Kleombrot' nem szükségünk őriznünk olly hazát,
Melly már részegülvén magába hasonlott;
'S mérgével tulajdon testébe mardosott.

Ötödik jelenés

LEÓNIDÁS, ÁGIS, ÁGÉZILAUS KLEOMBROTÉS

LEÓNIDAS

Vitézek, dolgaink már el-végeztettek,
'S a' tsaták Spártában le tsendesítettetek.

El-értük már végtére nyugodalmunkat,
 Nem látjuk veszély közt gyengült hatalmunkat.
 Kleombrot' és Ágis híveink lehetnek.
 E' történetektől tovább nem félhetek.
 Ágézilaus már hibáját ismérven,
 Hozzám ért; tett vétkét titkon keseregvén.
 Spárta meg-alázta magát kezem alatt,
 Melly rút lármáját már nem győzvén, el-fáradt.
 Meg-ígértem néktek Likurgus' törvényét,
 Kiki el-érhette ma bennem reményét.
 Ezek után tovább nyugodalmat várok,
 'S hidjétek, hogy élni hartz nélkül akarok;
 De e're köztetek az egyenlő hívség,
 (A'mint tudhatjátok,) felettéb nagy szükség.
 Egy főnek nem lehet úgy nyugott elméje,
 Ha a' töb tag' mérge gőzölög beléje.
 Szükséges, hogy nékttek szívetek bírhasam,
 'S hűségetek hozzám valóba tudhasam.
 A' láng ha sokáig tsavarog, el-fárad;
 Semmi lesz; de tüze, hamva alatt marad.
 Jól el-alhatott-é a' tűz már bennetek?
 Vagy nints még mód benne, hogy hívek legyetek?
 Ne tsaljátok szívem': igazán szóljatok
 Magyarázzátok jól fijaím magatok'.

KLEOMBROTÉS

Király, az igazság mellett beszélhetünk,
 Azzal talán benned bűnösök nem lettünk.

ÁGIS

Meg-hasonlás van még Vitézeid között,
 Tudjuk, ez hogy me'nyi ártatlant üldözött.
 Hijába óhajt egy Király tsendességet,
 Ha nagy szolgálói közt nem lát békességet.
 Egyik a' másikat hogy alája-húzza,
 Ára Királyának javát fel-áldozza.
 Ágézilaussal mint hiti-szegettel
 Úgy élsz Király; de ez, még istentisztelettel,

Hajlik-meg előtted; mérgét el-fedezi,
'S noha gonosz, magát hívednek nevezi.
Egy tsapodár, mindég álhatatlan marad,
Minden-felé hazud, 's tsak hasznáért fárad.
Tsudálkozom Király, hogy ilyenek hihetsz;
'S a kettős szín alatt igazságot vélhetsz.
Ágézilaus már tsalván barátságunk'
Minddég félne-fogja iránta haragunk'.
Előtted majd reánk vádolásokat tesz'
Ölnöd kell, vagy szíved soha tsendes nem lesz.
A'ki hazudozva keresi kenyerét,
Üldözni kell a'nak zavarodott vérét.
Én voltam Hazámért Király! ellenséged,
De azért nem félthed már tölem életed'.
Ágézilausra vigyázhatol inkább,
Ki árúl, 's Spártába lappang fellyebb aláb.

KLEOMBROTOS

A' Királyon kívül hol leled erődet
Alatsony! ki minddég tsalhatod Lelkedet.
A' mi fegyverünk is pirosúlhat vérrel:
Meg-álhatunk szembe akármelly Vitézzel.

Hatodik jelenés

LEÓNIDÁS, ÁGIS, ÁMFARES,
ÁGÉZILAUS, KLEOMBROTOS

ÁMFARES, *sijetséggel*.
Király! néped széllyel újonnan ki-zúdúl,
Széles piatzinkra, lármával ki-töldül.
Likurgus' törvényit akarjuk, kiáltnak;
Nem halgatnak senkit, ellenünk rohannak.
Az Asszonyok húzzák fegyveres férjeket;
Elejekbe tartván apró gyermekeket.
Esedeznek, hogy tsak vér-ontás ne legyen,
Nem kérdezik, dolgok' akármiként megyen.
De nem engednek már tovább férj-fijak,
Ollyanok mindnyájan, mint dühösült vadak.

LEÓNIDÁS, *ijedéssel.*

Ah kínos történet! fussatok mindnyájan,
 Ez a' veszedelem még talán nem olyan,
 Hogy el-fordíthatni szóval nem lehetne;
 Tsak hogy nagy férj-fijak mennének ellene.
 Ámfares, Kleombrot' Ágézilaussal;
 Ágis, te is vélek sijess el-futással.

Hetedik jelenés

LEÓNIDÁS, egyedül

Keserves Királyság! kínos történetek!
 Me'nyire fárasztják koronám' az Egek!
 Van-é egy Királynak olyan nyugodalma,
 Hogy belőle ne rágná szaggató fájdalma?
 Hatalmasságomban egyedül maradok;
 Szenyvedek, 's nem tudom, hogy miért fáradok.
 Árnyék jár körültem, érte gyötrettetem;
 Parantsolok, még is félem veszedelmem'.
 Fájdalmas Királyság! be nehéz rabságod
 Ha nyakunkba veted aranyozott, jármód':
 A' töb halandóktól különböztetnünk kell,
 'S úgy tévelygünk magunk a' sok fényességgel.
 Minddég oltalmaznánk a' jó törvényeket,
 De tsalatunk, mert nem láthatunk szíveket.
 Magánosságomba sohajtozom titkon,
 Sok könyvet hullatok számos éjszakákon.
 Istenek nézzetek Királyi székemre!
 Ereszszetek végre örömet szívemre. *(el-megyén.)*

ÖTÖDIK JÁTÉK

Első jelenés

LEÓNIDÁS, DEMÓKARES, ÁGÉZILAUS, ÁMFARES, és
 PALOTÁS-VITÉZEK

LEÓNIDÁS

Ámfares, mint tetted parantsolatomat?
 Végbe vittétek-é már akaratomat?

Hallik még közöttünk a' népnek lármája?
Milyen habon járhat Spárta' koronája?

ÁMFARES

Ámfares jutalmad' várhad Kegyelmemtől
'S ne rettenj-meg soha búsult személyemtől.
Véget vetek már ma Spártába dolgomnak,
Állando ereje leszen hatlamamnak.

ÁGÉZILAUS

Uram győzd-meg eléb a' párt-ütötteket,
Kik még is tagadják hozzád hívségeket.
Ágis és Kleombrot' zúgnak még ellened,
Ezekhez keménynek kell uram ma lenned.
Előtted, előttünk, ismérjék-meg vétkek'
Ítéltessen osztán Kegyelmedtől tettek.
Kövessék-meg eléb sérült méltóságod',
Hadd legyen szabaddá úgy hatalmasságod.

DEMÓKARES

Ágézilaus itt törvényről beszéllet;
A' sérült Felségnek e'nél, töb nem kellett.
Kleombrotest, Ágist, hozzánk kell hívatni,
Király előttünk jó ezeket vallatni.
Szükség el-távozni hamvazott tüzeztől,
Mert lehet még félni a' titkos méregtől.
Ha fel-nem kívánod osztani Hazádat,
Újra el-hozza még Ágis fájdalmadat.
Vagy szorítsuk őket; vagy adjunk mit kérnek:
Különben ezek még végre meg-verhetnek.

LEÓNIDÁS

Érték kell küldeni.

ÁGÉZILAUS

Inhol jönnek ketten.

Harmadik jelenés
ÁGIS, KLEOMBROTÉS.

KLEOMBROTÉS

Ágis! Jupiter most kezeit emeli,
'S emésztő nyilait ellenünk tegezi.
Haragra változott nagy hatalma benne,
Mi az, mi már tovább segítségünk lenne?
Fáradok szívembe: veszttem reményemet:
Meg-gyaláztatásom rettentí Lelkemet.
Ki-fújta már magát el-lankadott nép,
Ah Ágis be tsalárd és változó e' kép.
Községünk a'kit ma Istennek imádott,
Ának hív vérével, hólnap meg-áldozott –
Ha kérések meg-van, tovább nem gondolnak,
Minden tsalárdságot igazságnak vallnak.
Az álhatatosság semmivé lesz benne;
Határozott tzéllal lehetetlen lennek.
Mit tegyünk ma Ágis? bízzunk-é a' néphez?
Lármázhatunk újra; futván védelmekhez?
Vagy tsak ismérjük-meg alatsony vétkünket?
Hogy gyaláztatunkkal hódoljuk él'tünket.

ÁGIS

Kleombrot' hijába: keserves a halál,
'S Jupiter' menny-köve haszontalan talál;
Mert sem Ég, sem pokol nem elég életem'
Úgy vérti, hogy rontsa vele Vitéz' nevem'.
Engesztelhetetlen Istenink trutztzára,
El-tökélli magát Ágis, halálára.
A' nagy végezések gyalázni akarnak,
S' hogy meg-verettessünk, Istenink vakítnak.
Kitsoda kívánja vétkemét ismérni,
'S érte Leónidást esedezve kérni.
Ha eléb Jupiter dolgunkba vezérlett,
'S ellenségink ellen a'nyit védelmezett;
Változtassa önként tselekedeteit,
Könnyen el-hagyhatom pestises Egeit.

Gyaláztatásomba nem élek Kleombrot'.
Inkáb választom a' Setét koporsót.
Tüzére vetette haragom szívemet;
A' Stiksz' komor habja tsapkodja Lelkemet.
Nem irtódzom tovább Plutónak székitől,
Tsak hírem ne veszzen Vitézi neventől.
El-hagyom Jupiter' alatsony Világát,
Ereszszük kezére a' meg-veszett Spártát.

KLEOMBROTÉS

Ágis, meg-egyezem Vitézi tzeloddal,
Barátságot tettem él'ted 's haláloddal.

Hatodik jelenés
DEMÓKARES, ÁGIS

DEMÓKARES

Ágis! mond-ki hamar végső akaratom',
Hagyd, tudjam érteni örökös szándékom'.

ÁGIS

Nem ismérem magam' Spártába bűnösnek;
Verjen bár menny-köve a' nagy Jupiternek.
Inkább a' pokolra szállok-le lelkemmel,
Mint magam' gyalázzam vétkes életemmel.

DEMÓKARES

Halálnak fija vagy; engedd a' fegyvered',
Ha nem hódolsz, széllyel-foly előttünk véred.

ÁGIS; fegyverét nyújtván

Vedd-el tehát; nesze utólsó védelmem,
'S bánj velem mint tetszik; kezedben életem,
Óltsa-el szívemen Leónindás mérgét,
Itassa-meg benne szomjú dühösségét,
Természet, és Isten ellen életemet
Veszítsd-el, verd-által késeddel szívemet.

Átkozott az, kire a' természet kiált,
 Hogy ok nélkül hozott valakire halált.
 Veszett mérgetekbe nyalhatjátok vérem',
 De el-nem törлитеk soha ditsőségem'.

DEMÓKARES, *dühösségétől el-ragadtatóván*
fegyvert ránt, 's Ágist által-üti.
 Kínos vakmerőség! veszsz-el a' Világról,
 Irtódzva beszéljen Spárta, halálodról.

ÁGIS, *haldokló szavakkal*
 A'ki tud Királya ellen rugodózni,
 E'képen szokott az, vérével áldozni.
 Rettegi a' trónust végre halálába;
 Mellyet meg-vetett-vólt halandóságába.

Hetedik jelenés

ÁGISTRAT, ÁGIARIS, ÁMFARES, LEÓNIDÁS

ÁGIARIS, *keserves kiáltással.*
 Jaj! - - el-fogódik, - - Istenek!
 Ágis! az urára dül.

ÁGISTRAT

Örökös gyöttelelem!
 Me'nyire szaggathat ez a' veszedelem!
 Ágistrat, Agiaris, mind-ketten
 Ágisra borulnak, kinek testét szó
 Nélkül könyveikkel áztatják.

ÁGIS, *utolsó lehellései közt haldokolva*
 Ágistrat, - reátok - az - örök - istenek,
 Haraggal - mint reám - soha-ne nézzenek.
 Véres áldozatját - bennem - ma Hazámnak,
 Lássátok; - ez oka kínos halálomnak.
 Egyik karját fel-emelvén, Ágiarisnak vállaira teszi.
 Ágiaris, válasz magadnak új férjet,
 'S engeszteld-meg hozzád a' haragos Eget.

ÁGIARIS, *zokogva utolsó keservébe.*
Ah ne kénszeríts így hívségem tagadni;
Nem lehet már nékem más tárgyért fáradni.
Mind Égtől, mind földtől, el-vontad szerelmem,
Koporsódba húzol; szívembe úgy érzem.

ÁGIS, *Ágistrathoz.*
Ágistrat, - a'kinek - véredbe - éledtem,
Ha származásomért - meg-nem - fizethettem;
Jutalmazzanak jól - értem - az Istenek,
Kik, hozzám most úgy is - lásd - melly
kegyetlenek!

ÁGISTRAT *fúldokolva.*
Az Egek' kegyelmét tovább nem kívánom,
Utolsó végemet koporsódon várom.

ÁGIS, *nagyon akadozva.*
Hidegszik már vérem, - el-fogyott - életem,
Ah! - le-tapad nyelvem, - repül tőlem - Lelkem.
E'kor' egy halálos sohajtást teszen;
Széllyel veti tagjait, 's meg-fosztatik
érzékenységétől.

LEÓNIDÁS, *ki e' dig e' keserves Tragédiát*
minddég törődéssel nézte, kezeit
öszve-kaptsolva fájdalomosan szól.
véres áldozatját látom trónusomnak,

Melly kínos hatalma van Királyságomnak!

Ágist örökösen kesergem vesztével,
Mert noha el-pártolt; de nagy vólt szívével -
a' sokaságra néz.
Reszkessetek egy nagy főnek hatalmától!

Ójjátok magatok' el-búsulásától.

Vége az ötödik 's utolsó Játéknak.

A FILOZÓFUS (1777)

Bessenyei az 1770-es években két vígjátékot írt; a *Lais vagy az erkölcsi makacs* kéziratban maradt verses komédiát és *A filozófust*, mely 1777-ben Bécsben nyomtatásban is megjelent.

A klasszicizmussal való szakítás első lépése Európa szerte a verses forma, valamint a tiszta fajú komédia elhagyása, a komikumnak a vegyítése komoly-érzelmes elemekkel.

A *Lais* az Ósholmi ideje táján keletkezhetett az 1770-es évek közepén, a világról és az emberi természetről bölcselkedő gondolatai egybecsengenek. A vígjáték meglehetősen egyformán gondolkodó szereplői ugyanazon elvet vallják, amelyet Pelosis, *Lais* választott kedvese így fogalmaz meg: „... egész világ tetet / e nélkül sem okos, sem bolond nem tehet”. Az önzés által uralt világban a tisztességnek is álorcát kell magára öltenie, ha boldogulni akar. Ha az emberek közé akarunk lépni, meg kell tagadnunk az érzékenységünket, úgy, ahogy *Lais* megfogalmazza: „... az okosság örökké szomorú / Ösztöneink ellen örökös háború.”

A *filozófus* már teljesen más gondolkör jegyében fogant. Jobb a cselekményszövege, érettebb a jellemrajza.

A hetvenes évek második felében igen gyakran találkozunk a Bessenyei-írásokban a „nagy lelkét” szomorogva elrejtő bölcs alakmásaival. A szerző alteregói ezek a filozófusok, ez a lélekállapot Bessenyei sajátja. A *filozófus* c. vígjátékában ennek a lélekállapotnak adja meg a feloldását. A hősnek itt kínálkozik alkalma, hogy megszabaduljon az okosság szomorúságától. A világidegen, ifjú bölcs ugyanis egy olyan világba csöppen, ahol a méltóság sérelme nélkül engedhet ösztöneinek, és megtalálhatja a maga párját. Ebben a világban nincs helye a szomorúságnak és a magánynak. S Párménio nyugodtan vallhatja: „Filozófia nincs természet ellen.” Ezeknek a fiataloknak az erkölcs hevíti a természetét, az érzékenységét. A természet és erkölcs át is fedi egymást, ezáltal oldódik a természet és az okosság, a filozófia ellentéte.

Pontyi műveletlen nehézkessége és különcsége élesen kirajzolódik a fiatalok műveltsége, könnyedsége, játékos bája mellett, de cifrázkodásra és fölületességre hajlamos ifjúságuk mellett ugyanúgy fény derül Pontyi józan egyszerűségére, jóságára is.

Az a társadalom, amelynek metszetét *A filozófus* színpadán látjuk, nincs, a színmű világa Bessenyei utópiája. „De bizonyosnak látszik: a „természet”-tel viaskodó filozófus számára a színmű megírásával új és döntő mozzanatok mutatkoznak meg. Azt a lehetőséget, hogy az alteregó – a szerzővel ellentétben – „magára találjon”, nyilvánvalóan egy kultúrált emberi környezet teremti meg, azaz: Bessenyei éppen most fedezi fel a „természet”-tel vívott filozófusi küzdelmében a művelődés jelentőségét.

A darabban legalább két olyan típus van, akinek szembeötlő rokonsága megtalálható a korabeli európai, elsősorban a francia és a német irodalomban. Párménio, az életidegen filozófus és Pontyi, a művelt társaságba csöppent műveletlen vidéki nemes. A korabeli vígjátékírók közül a Bessenyei-kutatás egy ma már kevésbé ismert francia **szereződ**, Destouches-t tartotta Bessenyei egyik inspirálójának.

1792. június 4-én mutatta be *A filozófust* az első hivatásos magyar színtársulat, amely 1790-ben kezdte meg működését Pest-Budán. A darab Pontyi figurája révén népszerűvé vált, az ő neve – mint „igaz magyar” – később a mű címébe is felkerült.

BESZÉLŐ SZEMÉLYEK

PÁRMÉNIÓ, filozófus nemesifjú

ERESZTRA, özvegy nemesasszony

TICIUS, Eresztra fia

SZIDALISZ, Ticius testvérhúga

BERENISZ, nemeslány, Szidalisznak titkosa, Ticius szeretője

LILISZ, nemesifjú

ANGYÉLIKA, Párménio testvérhúga, Lilisz szeretője

PONTYI, gazdag nemesember, igaz magyar

LIDÁS, Párménio szolgája

LUCINDA, Szidalisz szolgálója

AJÁNLÓLEVÉL

A mindkét ágon lévő nemes magyar ifjúságnak

Nemesifjak,
Barátim s Atyámfiak!

„...az egész hazám ifjainak tészek ajánlást, kikhez minden különbség nélkül, egyenlő szeretettel, hívséggel, barátsággal és magyar atyafisággal viseltetem.

Ismérjük meg egymáshoz való hívségünket, gondolkozzunk nagy hazánknak terhéül, és igyekezzünk valósággal nemesnek lenni. Higgyétek el nékem, hogy nincsen e világon egy ifjú részirül dicsőségesebb dolog, mint ha az nemes erkölcsökkel és arany elmével bíz;... Légyetek, ti férjfiak, nyájasok, nemesek és igazak... Adjatok új életet és dicsőséget magyar hazátoknak, melyért érdemes s dicső emlékezetű eleitek annyi nemes vért ontottak, és amely haza a ti véreteknak érte való feláldoztatását is érdemli... Kisasszonyok, nemes szűzek, ne vádoljátok ifjúságomat hívségtelenséggel, mely hazáján s társaságtokon kívül sem házasságra, sem sok szeretetre magát el nem tökélni, higgyetek nékem, hogy hív tisztelőtök vagyok, de a sok viszontagság, tanulás szomorúvá tett. Hagyjatok engemet magánosságomban élni, olvasni, írni. Ha Párménio nem lehetek, hogy magamra találjak, s adósságomba vegyétek el tőlem e kis munkát, hullassatok könyveket sorsomon vagy nevessetek rajtam, nem bánom, mondjatok bár jónak, hamisnak, mindenkor hívetekről fogtok ítélni.”

Bessenyei György

ELSŐ JÁTÉK

Első, második jelenés

Szidalisz, Lucinda, Berenisz.

SZIDALISZ *henye kevélységgel.* Lucinda, közelíts egy széket, a csevegő társaságnak haszontalan lármájában fejem szédül, tagjaim fáradnak. – *Leül.*
– Lucinda, hozz egy könyvet.

LUCINDA Micsoda könyvet parancsol kisasszony?

SZIDALISZ Amelyik elébb kezvedbe akad – Lucinda, gyere vissza, nem kell könyv, mihaszna olvasok – főzess herbatejet inkább, a gyomrom rosszul van.

LUCINDA Micsodást parancsol a kisasszony?

SZIDALISZ Micsoda együgyű állat! Olyat főzess, amilyennel legtöbb ember szokott élni – az unalom rág, és ez az értetlen állat is fáraszt – hé, Lucinda, nem kell herbatéj – maradj – nem láttad Bereniszt? Hazament- é már a társaságbul?

LUCINDA Berenisz nem hagyta még el a társaságot, mert tud mind az alkalmatossággal, mind magával élni, nem éteti magát az unalommal, mint mi; a kisasszony mellett nem tudja az ember, mit csináljon; mindent akar, semmi nem kell; sóhajt, búsul, gondolkodik; mit akar így életével? Cifra, szép, okos, gazdag, s nem kell a világ...

SZIDALISZ *elbágyadt szavakkal*. Lucinda, ne okoskodj, kérlek, nem illik néked eszednek lenni, mert szolgáló vagy, ne akarj okos lenni, ha van eszed – mit csinálnál te az ésszel, ami nekünk is annyi bajunkra van?

LUCINDA Mert én az olyan észért, mint a kisasszonyéknak van, nem adnék egy gombostűt. Okosság-é magát gyötörni valakinek, mikor semmi baja nincsen?...

Berenisz (érkezik).

SZIDALISZ *mindég bágyadással*. Kedves Bereniszem, honnan vezet a nyájas történet karjaim közé? Micsoda tündöklő öltözettel s ragyogó tekintettel érkezel!... Ifjú, szép és szerencsés Berenisz, kinek az emberi társaság örömeidet szülheti, mennyire különbözhetsz tőlem, ki csak magánosságomban szenyvedek.

BERENISZ Kedves Szidaliszom, higgy nékem, s ne emésszed magadat. Az emberi szívek egymásért vannak teremtve; ne sóhajts magánosan, mikor kettős lehetsz; adj gyönyörűséget másnak, hogy osztán magad is élhess;...

SZIDALISZ Hát te most olyan édes kettős egység vagy, mint szemeidbül olvashatom. Valld meg, Berenisz, hogy valamely ragyogó ifjú esküdt hívségedre, kinek áldozatja még szíveden dobog, ...

BERENISZ A szívem közepét tapasztod – megvallom előtted édes gyengeségem, Ticius hordozza szívemet. – Te kedves féjfi angyal, Ticius! ...- Ah, ha láthatnád józan indulatainak nemes tüzét – micsoda természet szerint való igazságokat mond, a szívét látnád minden szavával ajakain kicsordulni.

LUCINDA Van most módod benne úri szeretetet hallani – megölne benne az unalom.

BERENISZ Mit mondasz, Lucinda? Talán irigységre hoz sorsom?

LUCINDA Nem kívánom a kisasszony sorsát, nem kívánok én magamnak olyan szerelmet, melyben csak sóhajtással s szép beszéddel kell élni, ó! Nékem sokkal más célom van.

SZIDALISZ Nevetséges állat, te csak kívánsz, de szeretni nem tudsz ... - *Elmennek.*

Harmadik, negyedik jelenés*Párménió, Lidás, Angyélika.*

PÁRMÉNIÓ *gondolkozva jár egy kevés korig alá s fel ...* Nem lehet a világ kényességét elsenyvedni. Ez a sok ifjú, kinek társaságok mindég játszik, szerelmeskedik s győzedelmeivel dicsekszik; a sok kisasszony, kiknek csevegő seregek örökké szíveket vadász, és titkos indulatainkat szemeinket forgásával lesi; kártya, módi, gyermeki beszéd, titkos levelek, tánc, muzsika, szóhajtás, az irigy szerelemnek alkalmatlan pletykái, örökké változó öltözetek. Rózsaszín ruhát vészen magára, békön, mint a páva, s kevély magaviseletével csak úgy látattik az embernek mondani: nézzetek ide, milyen derék személy vagyok; nem gondolja meg, hogyha kényes ruháját a juhásznémra adom, s azon is éppen úgy megáll, mint őrajta – Ilyeneket vegyék osztán az ember feleségül magának – Az ifjú legény egy anglus csizmát felhúz, melynek félig letúri a szárát; széjjelnéz osztán a társaságban, ha van e másnak is olyan, ha senkinek sincs, majd összetapossa az embert, hogy nézze a csizmáját, kérdezze szüntelen csudálkozva, hogy micsoda tulajdonságai vannak a csizmájának? Más jön, annak a haja olyan vastag csomóban fekszik a hátán, mint a lábom; harmadiknak a nyakravalója a filéig felmegyen, olyan vastag, azt gondolnád, egész abroszt kötött oda; ilyen dolgokkal kívánnak győzedelmeskedni, alá s fel repdesvén, mint a fényes lepkék; megöli köztük az embert az unalom. – *Hallgat, gondolkozik; Lidás azalatt álltában szunyókál.* – Héj, Lidás!

LIDÁS *feljédvé.* Mit parancsol az úr?

PÁRMÉNIÓ Eredj, hozz ki nékem az oldalszobámból egy könyvet.

LIDÁS Alázatos tudatlansággal kérem az urat, micsoda könyvet hozzak?

PÁRMÉNIÓ Eredj, valaki kopogtat az ajtón, ...

ANGYÉLIKA *Tiszta fejér tafotában, rózsaszínnel bodrozva érkezik, egy nagy bokrétája van, mely fél mellét árnyéka alá vészi, feje meg van rakva gyönggyel, virágokkal, vidámon.* Örülök, kedves filozófus bátyám, hogy feltalálhatlak. – Nézz meg, kérlek, jól vagyok – é öltözve, mert ma győzedelmeskedni akarok.

PÁRMÉNIÓ Te fényes lepke, minek jössz te nékem ide alkalmatlankodni?

ANGYÉLIKA Ne ízetlenkedj, édes okos bátyám, mondd meg, ha szép vagyok é?

PÁRMÉNIÓ De szép vagy, szép, szép – csak kár, hogy nincs eszed.

ANGYÉLIKA De édes bátyám, csak szép legyek, nem búsulok én az eszemem. ... No, itt hagylak, kedves mord bátyám, boldogtalankodj egyedül, én pedig örülni szeretni menek, de megcsókollak elébb. – *Megcsókolják egymást.* – Szeretsz-é bátyám? Szeress, hidd el, nincs rossz szívem, az éltetet

is odaadnám érted, oly hív testvéred vagyok, de hogy ártatlanul vigadni kívánok a világban, azért ne neheztelj reám. Isten, természet adták nekünk a jót, miért vetném azt meg, mit az isteni gondviselés vigasztalásomra teremtet? Tudod, hogy az emberek szereteti legédesebb s legnemesebb erkölcs a földön.

PÁRMÉNIÓ *megilletődéssel*. Te nemes, ifjú s nyájas gyermek, megilletődésre hozod szívemet, eredj ártatlan gyönyörúségeidnek karjaira lebegni, és jöjjön eszedbe, hogy van egy testvérbátyád, ki tégedet szívében visel, s gyönyörúségednek inkább örül, mint önnön életének. Szeresd embertársaidat, szeress másként is, ha tárgyodat fellelheted, és panaszold testvérednek sorsát, ki asszonyi nemeteket szereti, tiszteli, de sok okoskodásai miatt tárgyát abban fel nem lelheti. Hozz nékem olyan szívet, mint a magadé, kevesebb játékokkal, mint te elkövetsz, s rabul adom néki magamat – eredj gyönyörködni.

ANGYÉLIKA Isten hozzád, édes bátyám, be kár ilyen szép elmének s emberi szívnek nem szeretni! – *Elmégyen.*

Ötödik jelenés

Lilisz, Párménió.

LILISZ *egy letört szárú anglus csizmában, vastag hajjal, egy maroknyi kalappal, mely a fején, mint egy punktum, úgy áll. Itt gondolkozol, Párménió?...*

PÁRMÉNIÓ Itt gondolkozom, barátom, hát te honnan jössz oly fáradtan? – Ugyan szép új csizmad van.

LILISZ Hogy láthatod te ezt meg filozófus létedre?

PÁRMÉNIÓ Hát hiszen beszélni kell veled, barátom.

LILISZ De beszélj hát másrul.

PÁRMÉNIÓ Ugyan szép vastag hajad van, mint a lábom szára, mint a magadé –é?...

LILISZ Te rosszul vagy, hallod- é, mondtam, hogy ne filozofálj örökké...

PÁRMÉNIÓ Ez sem tetszik, beszéljünk hát másrul – a lovadat járattad ma?

LILISZ Nem a', nem, hallod –é, hanem nem láttad – most legközelebb a húgodat?

PÁRMÉNIÓ Ehol van la, megleltük a csomót. – Láttam, barátom, most mentem el tőlem, talán rosszul vagy miatta?

LILISZ Ne úgy kérdezd, hanem talán édes vagyok miatta? – Az őrzülésig szeretem...

PÁRMÉNIO Ugy-é? No, ha úgy szereted, ma eleibe ne kerülj, mert olyan, mint egy kis Diánna, a kellemetesség virít egész testén, olyan, mint a kinyílt tavasz, mosolyog, örül, játszik.

LILISZ Hol van, hol van? – *Elragadtatva.* – Merre ment el? Melyik ajtón? Erre, erre, isten hozzád. – *Elnyargal.* ...

Hatodik jelenés

Eresztra, Szidalisz.

ERESZTRA Édes lányom, édes lányom, de csudálatos természettel bírsz, én megvallom előtted, hogy szüntelen való fájdalmat okozol anyai szívemnek. Mondd meg, mit akarsz, senki nem tetszik néked. Mennyi szerencséd van, mennyin fáradnak érted, senkit nem akarsz. Édes gyermekem, gondold meg, micsoda kegyetlenül szokta azokat a világ fizetni, kik magokat különösségre tökélik el. Akarsz –é férjhez menni? Mi van a szíveden? Mit gondolkodj rólad? Majd kevélynek, felfuvalkodottnak kiáltanak, odalészünk, és szerencséidet örökösen elvesztjük.

SZIDALISZ Édes asszonyanyám, soha nem volt célom a természettel és kötelességemmel ellenkezni, én férjhez menésemben kívánom, hogy magamnak szerencsémre, kedves asszonyanyámnak pedig vigasztalására lehessenek; de hogy adjam azoknak örökségül által magamat, kik, mint alacsony rabok, lábomnál fetrengvén, csak termetemet, tekintetemet vagy gazdagságomat bálványozzák. A nagy erkölcs soha nem mászkál porban szerencséjéért. Valamely ifjú oly nagy rabi alázatosságot mutat az előtt, kit feleségül kér, mind kegyetlen lész osztán, ha célját eléri. A nagy szívek soha nem alázzák szerencséjük előtt annyira meg magokat. Nékem nem kell rab, hanem férj és olyan férjfiú, ki belső tulajdonságimért inkább, mint külső tekintetemért szeressen. Ne imádjon az engemet, aki el akar venni. Nem illik a nagy születéshez.

ERESZTRA De hát ki légyen az?

SZIDALISZ Az, akit a gondviselés olyanná tett.

ERESZTRA Ebből, édes gyermekem, bizony keveset értek, néked talán e részben a gondviselés senkit sem tehetett kedvessé. Lássad, gondolkodj a magad eltökélésén, én semmire sem erőltetlek, élj szabadon. – *Elmégyen...*

Hetedik, nyolcadik, kilencedik jelenés

Ticius, Berenisz, Lilisz, Angyélika, Pontyi.

TICIUS Ah! Berenisz, mennyi foházkodással óhajtom szüntelen jelenlétedet! Mennyit érez a szívem! Mennyit gondol elmém! Ez mind térted esik, mindenkor körültem, felettem, mellettem, bennem lebegsz. El vagyok kedves árnyékodtul borítva.

BERENISZ De valld meg, mi által húzlak leginkább magamhoz?

TICIUS Nem tudom, erkölcs, nyájasság, hívség, természet, szépség, ami rajtam inkább győzödelmeskedik, egész minéműségedtől vonattatom, csupa kedvesség vagy, mit mélyen érzek bennem. Úgy tetszik nékem, mintha magambul vettelek volna ki.

BERENISZ Be édes dolog. Ticius, mikor az ember kettő magában ... Elfogtad az én szívemet is, de hív légy, hogy hívségem ellened panaszra ne fakadjon.

TICIUS A nemes szív semmitül nem irtózik úgy, mint a hitszegéstül.

(Lilisz, Angyélika érkezik)

LILISZ Ah! Ticius, valld meg, hogy te is rab vagy.

TICIUS Hát mit gondolhatsz egyebet?

ANGYÉLIKA Égnek a szemeid, Berenisz.

BERENISZ Te is nagyon kevélyen vagy öltözve, hatalmat jelent...

ANGYÉLIKA Tudod –é, Berenisz, mi most honnan érkezünk?

BERENISZ S honnan?

ANGYÉLIKA Pontyi bátyánk előtt szaladtunk.

BERENISZ Itt van Pontyi?

LILISZ Elérkezett és tele van újsággal, már kérdezte a kisasszonyt.

BERENISZ Odavagyok! Mit kell véle csinálni? Én elfutok mindenütt előtte.

Pontyi sebességgel jő

PONTYI Jó szerencsével, gyerekek! Hallottatok –é újságot?

TICIUS Nem hallottunk bizony mi, köszönjék kend legalább először, jó bácsi.

PONTYI De nem addig van az, hé, hanem itt hírek vannak. Most jön haza a kocsisom a vásárrul, s onnan hozza a hírt, hogy a török császár nagy néppel Perzsiának indult.

ANGYÉLIKA Nesze neked, itt a hír – de talán nem is igaz lesz az. Ki mondta?

PONTYI De igaz, mert a görögök beszéltek magok, azt mondja a kocsisom,

szájokbul hallotta, tulajdon füleivel, nem lehet abban kételkedni.

ANGYÉLIKA Öm,öm, s merre mennek osztán azok a törökök?

PONTYI Arra mennek la, az izé vize felé, minek is hívják? A Nílus folyó vize felé, arra egyenesen be osztán Perzsiának.

TICIUS De hogy változott úgy meg a világ? Hiszen a Nílus eddig Egyiptomban folyt.

PONTYI Öm, s azt sem tudja kend? Arra, arra, a Nílus mellett le mindenütt, egész Perzsiába bé.

LILISZ Bizony hosszú útja lesz . - Vajon van-e nagy ármádiája?

PONTYI Van-e? Hogyne volna, hiszen temérdek nép az, amint a kocsisom beszéli.

BERENISZ Ugyan mennyi lehet mégis?

PONTYI Bizony van az az ő beszédje szerint, hogy ne hazudjak, tízezernél is több.

TICIUS De hát nem sokat nyér, mert a perzsának kétszázezer is van.

PONTYI Hó, hó! Hová beszél kend? Kétszázezer, mi ördög, hiszen a zsidó nép sem volt talán annál több.

TICIUS De akár volt, akár nem, de annak van ám annyi, s több is, ha megszorítja magát.

PONTYI Nekem ne beszéljék kend olyan hiábavalót, hiszen tudnám én jobban, ha annyi töméntelen ember volna, hallott volna arrul az én kocsisom, mit beszél kend. ...

Mind elszöknek ezalatt.

MÁSODIK JÁTÉK

Első, második jelenés

Párménio magában.

PÁRMÉNIÓ Megint magam lehetek, egy kevés korig, be édes a magánosság, mikor az ember a lármából kiszabadulhat. Egyik jön, másik megyen, ez jobbrul, amaz balrul taszít, ez kérdez, amaz felel. - Ugyan minek csavargok én ebben a zajos világban? Eszem, nem tudom, hogy mit s miért, iszom, megint eszem, alszom, felkelek, járok meg leülök, elmélkedem, semmit nem tudhatok, örülnék, de minden öröm után búsulni kell, haszon után indulnék, de mindenütt bajt, akadályt lelek. Az emberek, mint a részegek, úgy verődnek egymásba, egyik a másikat kergeti szüntelen, s

örökké hal rakásra. Ez rossz, amaz jó, ez okos, amaz bolond, ez igazság, amaz hamisság, mindenik magát igazítja. – Hát ez a nagy természet, mely itt zúg körülünk, micsoda renddel és kerekkel foly? Ki foghatja meg ennek teremtő alkotóját? Teremtő Isten! Be kimondhatatlan nagyság vagy te. Természeti okoskodásom szerint csak ezt foghatom meg rólad, hogy megfoghatatlan isteni valóság vagy és örökké élsz.

(Pontyi érkezik).

PONTYI Úgy! Örvendem, hogy sógor uramat itt találom, sógorom uram okos ember, lehet véle mély és bölcs dolgokrul beszélni, tudom, szereti is az afféléket. – Tud-é újságot, kedves sógor uram? Mert itt nagy hír támadt. PÁRMÉNIÓ Micsoda hír?

PONTYI Hiszen a törökök nagy seregbül álló néppel egészlen elfoglalják Perzsiát, a Rajnától fogva egészen a Nílusig, nem bolondság tartomány ám az, sógor uram, ha mind egybegondolja őket az ember.

PÁRMÉNIÓ De nagy föld, nagy, igaz, együtt.

PONTYI Meghiszem, hogy nagy, de van is ám a töröknek népe, több tízezernél is, amint a kocsisomtul kitapogathattam.

PÁRMÉNIÓ *nagy csendességgel.* S a hírt a kocsisa hozta sógor uramnak? ...

PONTYI Hogyne, kedves sógor uram, hiszen minden vásárban ott van; ha ő nem tudja, ki tudná más? De mit gondol, sógor uram, ha megveheti a török azzal a temérdek néppel azt a sok tartományt? Mert ha a Nílus partjára nem vinné a népét, csak könnyebb volna a perzsának, de az, az veri meg, mert onnan osztán könnyen a Rajna és Duna közzé szoríthatja a perzsákat. ... De jobb is, hogy ötet verje meg a török, mintsem ő verné meg a törököt, mert úgy mi is félhetnénk, ha a törököt a perzsa megverethetné, ugyi, sógor uram? Eb az inge perzsája, hamis nép az.

PÁRMÉNIÓ De hamis nép – annak mondják.

PONTYI Ugyi, kedves sógor uram? Már ilyen bölcs úriemberrel van kedve az embernek okos dolgokrul beszélni, mint kedves sógor uram, mert érti az állapotokat.

PÁRMÉNIÓ De szép állapotok – hanem a fejem kezd fájni – egy kevésbé elvonom magamat.

Harmadik jelenés

Angyélika, Szidalisz.

SZIDALISZ Kedves Angyélikám, be szép teremtés vagy, találtál -é már oly ifjat, ki láncaidnak hordozására érdemes?

ANGYÉLIKA Vidám szívnek könnyű a természetben öröme találni, Szidalisz.

SZIDALISZ Ti szerencsések vagytok, feltalálhatjátok tárgyatokat, és nem kénszerítettek magánosságokban sóhajtani, mint én.

ANGYÉLIKA De mi törölheti el örömodet, és micsoda veszedelem teheti szívedet a nyájasságra elégtelenné? Miért vagy szerencsétlen annyi ésszel, pénzzel és szépséggel? Ki boldog, ha te nem?

SZIDALISZ Te, te, kedves Angyélikám, aki nem bírsz oly csúfos természettel, mint én, s szeretheted azt, ki előtted térdepel, személyedet bálványozza.

ANGYÉLIKA Hát kit tennék az elibe? Azt kellene szeretnem, ki engem nem szeret?

SZIDALISZ Nem azt, hanem azt, ki gyermekség és csekélység nélkül szerethet, ... egyszerűen, azt szeretném, aki nem mászkálna a porban előttem, hanem férjfiúi módon érdemeimért szeretne.

ANGYÉLIKA ... Néked talán filozófusi szeretet kellene? Keress egyet közülük, próbáld aztat.

SZIDALISZ Milyen hát az a te filozófusi szereteted? Mit tesz egy filozófus?

ANGYÉLIKA Az olyan, hogy ha szeret, megmondja magadnak igazán, és hozzátészi, hogy ha akarod visszaszeretni, jó, ha nem, nem sokat törődik rajta. Ha nem szeret a szíve, hiába adnál neki egy féli világot, mert nem mondja, hogy szeret, sem utánad nem indul, ha pedig egyszer barátságodra esküszik, meghal érted, és soha meg nem csal. .. Az embereket mind egyenlőknek vészi, király, koldus egy előtte mint ember. Magát sem különbözteti feljebb a legalábbvaló szolgánál, és azt tartja, hogy az ember maga szerint mindennemű sorsban lehet boldog, boldogtalan. Az embert, az igazságot nagyon szereti, magánosságban örömet marad, azt mondja, semmit nem érthet e világon, pedig a filozófus a legokosabb ember csupa természet szerint, békességes túró, keveset kíván, hamar megelégszik, de még sincs soha semmiben teljes kedve, szomorú, szenyved, de nem sír, nem panaszkodik.

SZIDALISZ Csudálatos természet, kívánságra hoz, kérlek az egekre, hozz nékem valahonnan egy olyan emberi állatot.

ANGYÉLIKA Egy testvérbátyám van, őtet olyannak mondják, tégy próbát, jöjj össze vele.

Negyedik jelenés

Lilisz, Ticius, Berenisz, az előbbieik.

SZIDALISZ Érkeznek a szerelem heves vitézei. – Ti játékos és nyájas teremtések, mennyit nem vigadtok? – Angyélika, látom, emelkedik a mellyed.

BERENISZ Tele van fohászkodással, nőhet.

ANGYÉLIKA Nőhet, de szép dolog azonban, mikor fohászkodásink a legédesebb érzésnek gyümölcseivel élhetnek.

LILISZ Ahogy bizonyosságtétel kívántatik.

ANGYÉLIKA Én úgy hiszem, ki megcsalattatásban nem vagyok és bizonyíthatok.

LILISZ Ki tudhatja? Egy embernek szíve kimeríthetetlen mélység, és gyakran változnak indulati. ...

ANGYÉLIKA Tehát próbáljuk meg. ... - *Egy levélkét húz ki a zsebjéből, melyet Szidalisznak olvasni ad.* - Olvasd ezt, Szidalisz, bizonyoságot téssen Lilisznek szabadságáruul.

LILISZ *esdekve.* Kérlek, Angyélika, Pafosnak, Idáliának és a szerelem istenének minden hatalmára, ne cselekedd! Hogy bocsátasz így nagy leveretetésre? ...

BERENISZ ... - Angyélika, ismérj meg barátodnak csupa tréfáját, és ne büntesd érte őtet is, magad is megaláztatással.

ANGYÉLIKA ... - Olvasd, Szidalisz. - *Mindnyájan rettegnek, Lilisznek vérben forognak szemei.*

SZIDALISZ *olvassa.* „Ne gondold, hogy a hivalkodó ifjúi szívnek haszontalansága szóljon hozzád ezen levelemben; a természetnek törvényét s szavát ismérj benne. Megvallom, külső érdemeid érdemelhetik a leghevesebb szerelmet, de mégsem ezektől láncoltatom annyira örökös hívségedre, mint nemes erkölcsidnek tisztaságátul, melyek magokban mértékletességet, vidám nyájasságot, állandó hívséget s bujaság nélkül való szerelmet viselnek, magamat leltem fel benned, kiben már önnön lételemet úgyis szeretnem kell. ... Szerencsés vagyok, ha erkölcsöm a tiédhez hasonlíthatnak, mert úgy el kell hinnem, hogy tiszteletet, hívséget érdemelhetnek. ... Ne vedd írásomat hízelkedésnek, vagy engedd meg, hogy nincsen emberi szívünknek édesebb és elkerülhetlenebb gyengesége, mint azoknak hízelkedni, kiket szeretünk. Ah! Ha szívem fohászkodását az egek e részben meghallják, legédesebb szerencsédet belém fogják alkotni e földön. Él szerencsésen.

Hív barátnéd

Angyélika”

SZIDALISZ Micsoda? Angyélika? Hát nem a Lilisz levelét olvastam?

BERENISZ Micsoda győzelme ez a nagy szívnek!...

ANGYÉLIKA *mosolyogva.* Hát van-é bizonyosága győzedelmeknek?

LILISZ Minden leheletem, minden sóhajtásom, minden érzésem, gondolatom, csepp vérem, szívem dobbanása bizonyítsák örökös győzedelmet.

SZIDALISZ *megcsókolja Angyélikát.* Te becsületet csinálsz asszonyi nemednek.

Ötödik jelenés

Pontyi és az előbbiek.

PONTYI Mit beszélnek kentek, hogy a perzsának annyi népe van? Nem úgy van ám a dolog, mert végire jártam.

TICIUS ... S kitül járt végire?

PONTYI Már azt én tudom, de az bizonyos, mert az olyan ember, aki tudja, miben vannak az olyan dolgok ...

BERENISZ *súgva*. A kocsis az bizonyosan...

SZIDALISZ Itt nem szabadulhatunk meg egyébként, játszani kell – hé, hé, valaki – székeket, asztalt, kártyát - ... Én, az öcsém, Tibius, Berenisz egy asztalnál; másiknál Lilisz, Angyélika, harmadik hibázik.

TICIUS Hiszen játszik Pontyi. – Játsszék, édes bátyám!

PONTYI Ej, üsse a kú a kentek játékát.

ANGYÉLIKA De ha tudná, majd milyen újságaim vannak, játszana.

PONTYI Mi volna néked? Nincs néked több újságod Lilisznél.

ANGYÉLIKA Jaj.

LILISZ De megcsalja magát, bátyámuram, mert van újságom, most jött haza a szakácsom –

PONTYI Vajon? – no, nem bánom, játszom egy kicsint. – Hát a törökökrül nem hallott kend azólta valamit?

LILISZ Ó! Sokat, majd beszéljünk róla.

PONTYI No, jól van, ülünk le – de egy pipát töltenének nekem.

SZIDALISZ, BERENISZ, TICIUS, ANGYÉLIKA, LILISZ, mind egyszerre.

Jaj! Ne pipázzék most, kincsem bácsikám.

PONTYI No, ne kiáltsatok, nem dohányozom, de én itt soká nem is ülök.

ANGYÉLIKA Nem, nem, csak egy rokámbolt játszunk.

PONTYI Mi ördögöt játszol? – *Leülnek*.

SZIDALISZ *súgva*. Berenisz, menj el, s mondd meg mindenkinek, hagy egyet se szóljanak magyarul a játékban, hamarabb el fog menni Pontyi. – *Felkél, megsúgja mindenütt*.

ANGYÉLIKA Donné le kárt.

TICIUS Ui ma sér ...

PONTYI Mit mondasz? ...

LILISZ Zse pren szenk.

PONTYI Mit csinál kend?

ANGYÉLIKA An koa szi vu plé?

PONTYI Hogyhogy?

LILISZ An kör.

PONTYI Mi az ebet kuncogtok? Mondd meg no, mi a tromf? Mibe játszol?

LILISZ Ebbe né. – *Egy kártyát mutat.*

PONTYI No, hát mondd ki, hogy tök a tromf, s úgy mit izélsz?

LILISZ Roá de pik.

PONTYI Boldog Isten! Be nagy állapot. Miért nem mondhatt már, zöld király, ki ördög nevezte roának?

ANGYELIKA Zse ne püi vu donné la kulör.

PONTYI Csillagom, nem hallani már itt magyar szót, elfelejtették ezek az anyanyelvet. Ticius, gyere ide játszani, oda mégyek én, nem érteni itt egy szót is. – *Változnak.* – Így né, ... Csak ki nem verhetem a fejembül azokat a törököket, de megverik őket a perzsák, hiában, el nem kerülnek. – Makkot játszottak, ugy-é? Kivel vagyok én? Mi a tromf? ... Szóljanak hát kentek, vagy mi.

BERENISZ No, makk a tromf, és Szidalisz játszik, mi ketten egy kézre járunk.

PONTYI Úgy la, meg kell azt mondani, hogy tudja az ember, mire tartsék, s mit hányják el. Ehen van né, el is ütöm ökemét, mert nincs színem – ezt adom ki – ebbe beléfeküdjék kend jól, hogy el ne vigye – ne ajda kend rá azt a rossz hecike tromfot, jobbat – azt a makk disznót kell belé nyomni, úgy la – hadd vigye mán – zöld két szem kell arra, mert két szemet eszik az. ... Vigan vagytok ti ott hé, mindjárt odamenek.

ANGYÉLIKA Jaj, jaj – csitt, csitt.

TICIUS ... Hanem azt hallottam, hogy a nagy Mogol most Amériát megyen elfoglalni temérdek sok néppel.

PONTYI Mi beszélés, hé? Rossz volna az nekünk – ejnye s ebugattát.

TICIUS No, azt mondják, és ami nagyobb, egész Amérikáig mind hidat csináltatott a tengeren.

PONTYI Ne beszélj bolondságot, hiszen minek csináltatná a hidat? Elmehet ú oda szárazon is kerülővel, pedig csak inkább kerül, mint annyi költséget tegyék, igaz, elég pénzi van különben. – Kitül hallottad, hé?

TICIUS Itt van egy vadbőr kereskedő görög, az mondotta.

PONTYI Vajon itt van-é még?

TICIUS Talán még itt van, de siet, ami azt illeti.

PONTYI No, én itt hagyom a kártyám, csak osszanak addig, mindjárt jövök, ...

ANGYÉLIKA De szép újság volt – mindazonáltal innen oszoljunk, mert mindjárt itt lesz kérdezni, hol van a görög, és ki játszott a kártyájával? ... *Sok csintalanságok közt elmennek.*

HARMADIK JÁTÉK

Második jelenés

Párménió, Ticius, Pontyi.

PONTYI No hallották- é kentek? Megindult már a török perzsák felé, bezeg majd lesz dolog; ugyan lehetne ott török lovakat kapni.

TICIUS Hallgassék, bácsikám, újságot akar Párménió beszélni, ...

PONTYI Örömet. ...

TICIUS Mind a régi dolgokrul fogunk újságotolni.

PONTYI De hiszen hát nem újság a', kentek hummi históriáról beszélnek talán, már abba magam is, annyiba amennyibe, csak jártas vagyok, hiszen ahol megtévednek kentek, vagy eszékbe nem jut, szólok én majd, csak beszéljenek kentek, hallgatom én.

PÁRMÉNIÓ ... az egyiptomi mesék bizonyítani akarják, hogy húszezer esztendeig volt Egyiptom a félistenek s királyok uralkodások alatt... Menes vagy Meszraim volt első királyok, de ez nem vált istenükké.

TICIUS De az utána következő igenis, ... volt Felső-Egyiptóban egy fejedelem – megfelejttem a nevét – Pontyi bátyám, hogy hívták csak?

PONTYI S a felső-egyiptomi királyt kérdezi kend? ...

TICIUS Igenis.

PONTYI De megállják kend, mert sok királyok voltak ott osztán, s erre kell kenteknek vigyázni. ...

PÁRMÉNIÓ Athotisz talán, akit osztán halála után Annubiusz név alatt egy kutyának formájában imádtak. ...

PONTYI Hát Farahó király hun van, ha Egyiptomról beszélnek kentek? Hát a sok zsidó nép? Hiszen mind egy cseppig ott voltak azok a sok népesség, osztánt Farahó hogy nem juta kenteknek eszékbe? ...

PÁRMÉNIÓ Nézzük a görögöket. ...

TICIUS Nem emlékezem tovább, kit tartanak Görögország első szerzőjének. – Pontyi bátyám, ki volt csak?

PONTYI Mit te? Mit kérdez kend, öcsémuram?

TICIUS Nem tudom, ki volt első fejedelem Görögországban.

PONTYI Öm, be gyermekségen törí kend a fejét, hiszen ott van Párménió kedves sógor uram, megmondja, ne búsulják kend rajta, ha engem nem fásaszt is kend véle, nem győznék én kendnek örökké felelni. ...

Harmadik jelenés

Angyélika, Párménio, Ticius.

ANGYÉLIKA Régen kereslek, Párménio, igen szükséges beszédem van veled, ...

PÁRMÉNIÓ No, mit akarsz hát velem beszélni, te kis pillangó lepke?

ANGYÉLIKA Ah! Azon sóhajtok, kedves nehezen repülő s mindég magánosságban gunnyasztó sas bátyám, hogy életedet szerencsésebbé mi módon tehetném.

PÁRMÉNIÓ Halljuk hát e sóhajtásaidnak eltörlésekre feltalált eszközeidet.

ANGYÉLIKA Azok csak egy személyből állanak. Ticiusnak van egy testvére, Szidalisznak nevezik, olyan szép, mint a kiderült tavaszi nap; magas homloka a nemes erkölcsöknek méltóságát s királyi székit mutatja; szemeinek mélységéből okosság tetszik ki, melyeknek külső tüzei szelíd érzékenységeket mutatnak; hősín bőrire fekete szemöldökeiket a mosolygó természet gyenge ujjaival rántotta két részre; felemelkedett mellének fejrésége minden kék erecskét megmutat s a lehelések alatt csendesen dagadoz; teste, dereka, válla sugár természetnek lehető tökéletességét mutatják; állásában oly, mint a cédrus, járásában hasonlít a kevély szarvashoz, tekintetben ifjúság, okosság, szelídség, nyájasság, mély gondolkodás, fájdalom, édesség egyszerre mutatják magokat; ifjú szépségének oly méltósága van, mint valamely magasra felnyúlt egyenes ág tetején kinyílt rózsának, hol a kellemetes elevenések gyenge piros és fehér színnel festik magokat, s a levelekbe ütköző zéfirusokat édes lengedezések közt csókolgatják – és gondold, mindezen tulajdonságokkal is milyen szerencsétlen, mivel nemetek közül senkit nem szerethet.

PÁRMÉNIÓ Micsoda lerajzolása az eleven természetnek! ... De miért nem szeret senkit?

ANGYÉLIKA Azért, azt mondja, hogy ti férfiak csak szerencsését imádjátok, haszontalanok, hízelkedők vagytok, öltözetben, gazdagságban keresitek dicsőségeket, és nem annyira hívségből, barátságból, józan erkölcsből, mint csak bujaságból szerettek... Ő tehát még elég bölcsességű ifjat kedve szerint nem találván, megvetett benneteket, szánakozik ifjúságtoknak bolondságain, és magánosságának áldozza fel magát. – Én ezt látván, azt gondolom, hogy ketten öszevejöhetnétek a világot szidalmazni s egymást szeretni. ...

PÁRMÉNIÓ Te játszol most velem, ...

ANGYÉLIKA Ticius, szólj, kérlek, ha nem igazat mondok –é?

TICIUS Az tagadhatatlan, hogy Szidalisznak még eddig mindég olyan

természeti tulajdonságai vannak; ... nagy kevélysége van erkölcsének, és mindenben okos, nemes lévén, abban van legnagyobb hibája és értetlensége, hogy olyan tárgyat akar keresni magának, melyet talán férjfi nemünkben feltalálni sem lehet, ugyanazért a társaságokat megunván, csak magába él, sóhajt és panaszol.

PÁRMÉNIÓ Az ily erkölcsök csudálkozást és tiszteletet okoznak a szívbe. Soha nem ismértem még ily tulajdonságú természetet. – *Beszédet hallanak az oldalszobából.* – Táboroznak a törökök.

ANGYÉLIKA No, jön Pontyi, gyerünk el hamar, ...

Negyedik jelenés

Eresztra, Ticius, Szidalisz.

ERESZTRA Hát, édes leányom, mibe határoztad már meg magadat? Unalmadra van – é még az ifjúság? És nem érezhet – é a szíved irántok semmi hajlandóságot?

SZIDALISZ Ne gondolja, édes asszonyanyám, hogy bennem a természet hibázott volna, és hajlandóságot férjfiakhoz nem éreznék.

ERESZTRA De hát mi okon kerülöd társaságokat, és miért nem adsz soha egy kérődnek is jó választ?

SZIDALISZ Mert nem olyan, amilyet kívánnék.

TICIUS Ne úgy mondd, hanem a te fejed nem olyan, mint a másoké s a milyennek kellene lenni. ...

ERESZTRA No, elég már, ne osztozzatok; én nem bánom, ha parancsol az Isten valakit, kiben szíved megnyugodjon, legyen; ha senki nem lesz, cselekedd, édes leányom, ami tetszik, én nem kénszerítlek. ...

Ötödik, hatodik jelenés

Párménió, Szidalisz, Angyélika.

PÁRMÉNIÓ *egyedül, leül, olvas magában.* Szegény Kopernikus, hálálták néki okoskodását, mint Deskártnak. Az okosok és nagy vitézek örökké üldözettek. ... *Olvas.* – Nagy emberek. Hunyadi egyiknél sem volt kisebb. ... Mentül tovább tanulok, olvasok, annál inkább látom, hogy semmit se tudok és semmit a csupa természetben meg nem foghatok.

SZIDALISZ, *ki ezen utolsó szavait hallotta.* Az úrnak, mint sejtem, szerencsétlen tanulása van. ...

PÁRMÉNIÓ Asszonyom, engem szabad tudatlannak mondani, soha azért meg nem haragszom, mert semmit ennél igazabban nem lehet rólam s nememről mondani.

SZIDALISZ Megbocsáss, uram, ha férjfiúi nemedről, mely nálunk sokkal mélyebb értelemmel dicsekszik, így ítélsz, mit tarthatsz a mi gyenge asszonyi nemünkről?

PÁRMÉNIÓ Csak annyit, amennyit rólunk. Ti röviden szoktátok azt ki mondani, amit mi hosszan nyújtunk; de ti is csak azt érezitek, gondoljátok kicsiny formában, amit mi nagyban, és mindenben hasonlóul nemesek vagy gyengék vagytok, mint mi.

SZIDALISZ Uram, te az én nememhez nagyon láttatol hajolni, talán érzed?

PÁRMÉNIÓ Azaz talán szeretek? Szeretném, ha szerethetnék.

SZIDALISZ Én is.

PÁRMÉNIÓ Hamar felelsz. – Tehát amint én nemetekben senkit nem szerethetek, te is hasonlóul nememben kívánsz szeretni, és érdemeink csekélysége miatt nem teheted. Én ugyan részemről vádat ellened nem teszek, maradj szeretet nélkül s élj csendesen; én anélkül élek s anélkül is halok meg.

SZIDALISZ Kár volna, uram, részedről, és ezen szomorú feltételnek, személyedet tekintvén, éppen nem látom okát.

PÁRMÉNIÓ Pedig ugyancsak személyem okozza és jószágom. ... Én magamért akarok szerettetni, s azt kívánnám, hogy sem gazdag, sem ép nem volnék.

SZIDALISZ Uram, ... ha hozzátok való hidegségemnek okát keresem, azt kell mondanom, mit most tőled ebben a szempillantásban hallottam. Azt kívánnám, hogy lelhetnék férjfiúi nemedben olyat, ki nem termetem, pénzem, hanem erkölcsömet szeretné, de -- ...

PÁRMÉNIÓ Micsoda gyalázatos megvettetésünkre szolgál e kevély vélekedés!

SZIDALISZ Uram, te hasonlóul vélekedsz és hasonlóul gyalázod nemünket, melynek becsületit, hogy előtted védelmezhessem, megmutatom néked, sem személyedet, sem gazdagságodat bálványozni nem fogom, pedig úgy, hogy más sem lész rajtad kívül kedvemben.

PÁRMÉNIÓ Tehát ne légyen néked is, asszonyom, terhedre, hanem benem hasonlóul oly ifjat fogsz látni, kit személyed, pénzed soha kérőddé nem téssen, és férjfiúi nemén tégedet győzedelmeskedni nem hagy.

SZIDALISZ Micsoda kevélysége ez a tanult erkölcsöknek! – *Elfordul, magában.* – Soha nem láttam kedvemre szebb tekintetű és nemesebb termetű férjfiat.

PÁRMÉNIÓ Ez rendes, asszonyom, hogy magadat nem láthatod, ki az akarsz lenni, ami én valósággal vagyok. – Elfordul, magában. – Nem találtam még ilyen teremtet, szebb Vénusznál, és ha erkölcsi is igazak –

SZIDALISZ Mit? És gondolja az úr, hogy nékem erőltetéssel esne személyét nem bálványozni?...

PÁRMÉNIÓ Kár is volna oly szépségnek hiába szeretni.

SZIDALISZ Az úrnál azért hiába szeretnék? Az úr nagyon magyaráz.

PÁRMÉNIÓ Arra nem esküszöm meg; a természet szabad, és néked, asszonyom, látom, kicsiny asszonyi makacssággal nagy tulajdonságaid vannak; ne légyek reájok érdemes.

SZIDALISZ Fájjalom, uram, ha tulajdonságaimat dicsérvén, reájok magadat mégis érdemetlennek lenni isméred.

PÁRMÉNIÓ Hagyjuk el, asszonyom, én igazán szólok, hogy tisztelőd nem lehetnék. Engem a természet szomorúan szült; a magánosság, tanulás legnagyobb kívánságom; szeretem embertársaimat; örülök, ha másokat gyönyörködni látok, sorsomat pedig magánosságomban panaszlom; kedvetlen humorom okozza, hogy véle asszonyi nemedből senkit szerencsésé tenni nem akarok, melyet hogy ifjú leánynak szeretni lehetne, nem hihetem. Hagyj engem, asszonyom, magánosságomban s menj, higgy nékem, a világba magadat múlatni, mert a szüntelen való egység magában szomorúbb a kettős bajnál. Én kívánnám, hogy vigadhatnék, de a szív gyönyörűségében erőszakot nem szenved. Ha emberi szeretet van benned, sajnálkozz szerencsétlenségemen s kerüljed sorsomat. Igaz szolgál. – *Elindul.*

Hetedik jelenés

Angyélika nagy sietséggel s az előbbieket.

ANGYÉLIKA Aha, Párménió, be régen kereslek. – *Szidalisz megretten.*

SZIDALISZ *félrefordul.* Párménió ez? Micsoda reszkető változás!

ANGYÉLIKA Szidalisz, itt vagy? Micsoda történet ez? Párménió, Szidalisz együtt.

PÁRMÉNIÓ *változik, haboz.* Reménytelen történet – igaz, hagyd el, honnan jössz? – vagy nem szólhatok most veled – Isten hozzád. – *Megyen.*

ANGYÉLIKA Hová? Hová oly nagy sietséggel a jó alkalmatosságbul?

SZIDALISZ Megbocsáss, kedves Angyélikám, sietnem kell, ... – *Megyen.*

ANGYÉLIKA Hová? Hová? Hallj szót legalább, mi dolog ez? Egyik egyfelé, másik másfelé elmennek, és mindketten változásban vannak? Ó! Ennek végire kell járnom. – *Elmegyen.*

NEGYEDIK JÁTÉK

Első, második jelenés

Lidás, Lucinda.

LIDÁS *egyedül*. Vége van, punktom, nem szeretek, oda van Lucinda, hiában jön hozzám, meg nem hallgatom. Az én uram okos úr, tudja ő, miért nem szeret, hiába, a leányok mind hamisak, ... ah, romlott világ! Ah! Elfajulás! Dehogy szeretek, filozófus leszek egybe, vettem is már egy mély könyvet magamnak; ... - *Leül, olvas.*

Azonban a nap hogy felvirradott vala

Akhilles sátorában benn fekszik vala...

Ah! mint erősödik a szívem a szeretet ellen, ha most Lucinda belépne, mindjárt reá se néznék.

LUCINDA Hóhó, Lidás, itt vagy egyedül? Hát mint vagyok még a szívedbe, édes Lidásom?

LIDÁS *félrefordul*. Uh! reá nem nézek hiába.

LUCINDA No, hát elfordulsz? Reám se nézel? ... Így bánsz te énvelem, mikor olyan igazán szeretlek, örökké hozzád kívánkozom, mindent elrakok számodra, valamit a kisasszonyom ad néked duggatom el, ... - *Zokog magában.*

LIDÁS Uh! Filozófia, Sokrates, Argélius, ... Nyúl históriája, Álmoskönyv, Trója veszedelme ... jöjjetek mind segedelmemre.

LUCINDA Én nem bánom, ha elhagysz, én elmenek, ... - én elmenek, ha meghalok is. - *Elindul lassan.*

LIDÁS *utána néz*. Lucinda, ne izélj no, hová mégy mán? ... Ne bolondozz, no, - *sír* - mert én a vízbe ugrom, ha elmégy, hiszen csak tréfálóztam, mert én szeretlek, gyere vissza, hiszen ládd, mikor nem láthatlak, örökkétig ásítnom kell, mindég ásítok, osztán úgy vagyok, mintha megcsömöllöttem volna, a gyomrom émelyeg, meg a hideg borzongat ... *Utána megyen, megfogja.*

LUCINDA Hát mért nem szólalsz jókor?

LIDÁS Hiszen szólok, csak elfelejtettem volt. No hiszen vár a filozófia.

LUCINDA Talán filozófiád van, hé?

LIDÁS Mi tagadás benne, a zsebemben van.

LUCINDA Ki a kórság adta azt neked, hogy elveszék az eszed? Hiszen elviszen az, ne búsulj, Bergengócia felé.

LIDÁS Miért? Talán olyan az, mint a piritus, a fegyver ellen való?

LUCINDA De annál is kórságosabb.

LIDÁS Jaj, hé, vedd ki, húzd ki a zsebemből, égesd meg, ebben van né.

Lucinda kihúzza a zsíros könyvet, elhajítja.

LIDÁS Óh! be megkönnyebbedtem, szinte úgy elevenedem belől: Ó, be szeretlek, édes Lucindám.

LUCINDA De ne végy többet olyan kórság filozófiát.

LIDÁS Dehogy veszek, ne félj, dehogy – valaki jön – szaladj, itt ne kapjanak.

Harmadik, negyedik jelenés

Berenisz, Ticius, Angyélika.

BERENISZ Ah! Kedves Ticiusom, be édes a fáradt szívnek, ha végre szomjú sóhajtásainak tárgyát karjai közé veheti. Elvesztettem benned lételem, szüntelen való pihedésben van érted életem. ... - Ah! Ticius, be nagy hatalma van a nemes erkölcsnek, ha szép testben rejtezik. – Szeresd hívségemet, de ne vakíttassál meg annyira, hogy értem hibáimat is bálványozd. ... - Ah! Barátom, be édes és rettenetes dolog ahhoz férjhez menni, kit felettébb szeretünk ... - Remélheti-é reszkető szívem állandó szerelmedet Ticius? Kérlek, ha szerelmes nem lehetsz mindég, maradj legalább igaz barát, s boldog lések köteleid közt. Szeress Ticius, míg bennem hozzád tiszta hívséget és az igazságot józan erkölcsöket találhatsz ...

TICIUS Mit érzek? Mit gondoljak és mondjak kedves esdekléseidre? Ennyi hívséget, szelídséget, engedelmet, nemes indulatot lehetnék elégséges vesztegetni? ... Ne szólj rabságrul, kedves Bereniszem, légy szabad, mint a tiszta szeretet, mely csak érdemektől függhet. Nem tudom, tisztellek, csudállak vagy szeretlek-é inkább? Te és a természet egyenlő hatalommal uralkodtok szívemen. ... Milyen édes dolog nekünk aztat ártatlanul bálványozni, ki lelkének érdemeire nézve valósággal Istene képe. Szeress Berenisz, ha a legigazabb és tisztább hívség tőled azt érdemelheti.

ANGYÉLIKA Brávó! Brávó! Azt szeretem, mikor két hív szívet egymás sóhajtásai közt találok. ...

BERENISZ Honnan jössz ily kiderült nyájassággal?

ANGYÉLIKA A kiderült Szidalisztul jövök. Sosem láttátok ötlet oly győzelmes tekintetbe öltözni, mint most. Mosolygó titok, s ragyogó szépség borították egész termetit; úgy tündöklük, hogy félni fog a nap maga reá sugározni, és nem ok nélkül, mert a szomorú bátyámmal együtt találtam.

TICIUS Párménioval?

ANGYÉLIKA Csitt, ha ...

Ötödik jelenés

Pontyi, az előbbiek.

ANGYÉLIKA Kedves Pontyi bátyám, be friss ember, észre se veszi az ember, mikor mellette terem – s mennek a törökök, mennek a Nílus felé?

PONTYI De már el is mentek; ... De várakozz egy kicsinyt, egy levelet küldött az udvarbíró, hadd nézzem meg, ... - *Elővészen egy levelet, felszokasztja.*

ANGYÉLIKA *belékukucskál.* Be szép írás. ... De hát a szeretője küldi, nem az udvarbíró.

PONTYI Ejnye, te nagynyelvű; látod, hogy keverné szóba az embert, nagy gyere. - *Olvas.* - „A béres szekerek már hazaérkeztek, ... a lemecvasakat újítani kellett, fergettyűket is készíttettem.”...

ANGYÉLIKA Törökül ír az a tisztartó: lemec, fergettyű. ...

PONTYI *olvás* „A kocsi juhát megvasasztattam, Lámpás kopó is megkölyközött már, ...” - Ezt várom régen la, ... - *Olvás tovább.* - „A kant hazahozta Istók, de bizony nagyon meg van vagdalva, talán szemem felveszi magát. A szürke csikót kifogattam, az erőlködésbe egyik lábát megrántotta, ... A kajla tulok megveszett, ... tennap lövettem agyon János deákkal ...” - Be bánom azt a tulkot, be szép marha volt, mitül tudott megveszni, no isten adta jószága? ... - *Olvás.* - „Kuczuk Miska elszökött, elvitte minden ruháját, hanem fele komenciója benn maradt.” - Kurvannya, úgysem ért semmit, hadd menjék. - No, nincs most több? No te nagyszájú, hát szerető írta-é a levelet?

ANGYÉLIKA De nem az, sőt perzsák írta, mert nem értem, pedig magyar vagyok.

TICIUS *az órájára néz.* De nem az, mindjárt vacsorához kell ülni, menjünk, várakozni találnak reánk. ... *Elmennek.*

Hatodik jelenés

Eresztra, Párménio, Ticius, Pontyi, Szidalisz, Berenisz, Angyélika.

Az asztal terítve van.

ERESZTRA Szidalisz, Ticus a kezét csókolják. Angyélika, Berenisz hasonlóul cselekszenek, kiket Eresztra arcul csókol. No, kimulattatók magatokat?

PONTYI Jaj, jó nénémasszony, azt mívelik ezek, mint a sárkányok egymás közt. - Ez a nagynyelvű Angyélika la - ...

ANGYÉLIKA Hallgassék, bácsi, imádkozzék.
ERESZTRA No, min vigadnak?

Mindnyájan nevetnek.

TICIUS *az anyjának lassan.* Kérdezze csak kedves asszonyanyám Angyélikátul, micsoda levelet olvasott előtte Pontyi bátyám. – *Nagyjából előbeszéli a levél történeteit susogva, Szidalisz kihallgatja. Eresztra, Szidalisz igen édesden rovetnek. ...*

PONTYI *hirtelen.* Úgy, hiszen hallhatta már nénémasszony, hogy a törökök Perzsákat elfoglalják, mert úgyis teli van véle a világ. – *Mindnyájan elmosolyodnak.*

ERESZTRA *mosolygás nélkül, serio.* És mi okon mentek a törökök reájok? ...

PONTYI Nem tudná annak, édes nénémasszony senki az okát, csak hogy hamis nép az a törökség. – *Az ifjúság majd megfűl az erőlködésbe s titkos nevetésbe; Angyélika serio ül, nem is mosolyodik. ...*

Egy levelet hoznak Pontyinak.

PONTYI Micsoda levél a', hé? Honnan hozod? Hadd lássam. – *Felszakasztja. Ezt biz a fiskálisom küldi. – A nevetés nem szűnik, Pontyi olvasni kezd lassan. – Hallja, hallja, kedves nénémasszony, mit ír egy peremrül a fiskálisom, a Pontyi-peremrül.*

ERESZTRA No, halljuk. *Elcsendesednek.*

PONTYI *olvassa.* „Ezen expressusom által éppen favorabilis occasio praesentálván és insinuálván magát, nem akartam elmúlatni, hogy az urat cum summo respectu ne revereáljam, és egyszersmind a causáruul is relatiót ne tégyek. ...” – *Olvassa tovább.* – „Az allegációimat ebben úgy combináltam, hogy controversiát is alig patitur. ...” – Csak hiába, nincs jobb dolog, mintha az embernek tanult fiskálisa lehet. Eleget mondták nékem a nagy prókátorok, hogy ne tartsam eztet, mert nem arra való, de látam, hogy csak irigységűl beszélnek. ...

PONTYI Nem kell nékem az a zöld lé, abbul a húsbul kérek – hát az a veres lé? ... hát az a kék tajték mi ott? Boldog isten! Ha a nagyapáink láthatnák! Már hogy pántlikát mit felkapnak, ütné a kú; de a hasábul, gyomrábul is módit csinálni az embernek, ki látta? Már talán szégyen is disznóhúst enni? ... utoljára kenyeret is gesztenyepúderbul süttetnek; ...

LILISZ Jobb volt hajdan, úgy –é?

PONTYI Hát.

TICIUS De én jobban szeretem a mostani időket, nem kell most annyit enni, innya, mint régen; hiszen akkor amije volt az embernek, csak ételére költötte, mert szörnyű sok evés volt.

PONTYI Öm, be hiábavalót beszél kend; de bizony többet költenek most kentek egy hiábavaló ebédre, mint régen szegény atyáink egy hónapig elköltöttek. Egész ebédje az udvarából tölt ki, csak sóért, borsért adott pénzt; de kentek Bergengóciából honnan drága pénzen hordják a sok haszontalanságot együvé; drága pénzen fizetik azt a sok sohonnai egészség-s ételrontó szakácsot. Cukher kopókat, marcafánk lovakat mit hoznak az asztalra, ötven forintba is belékerül, mégsem lehet belőle enni, csak nézni kell; ... most a világ négy tájárul hordjátok öszve az ebédet; tengeri rák, csiga, béka, minden ördög férget, csúszó-mászó állatot öszvesztek. Mikor nékem kétszáz hízott marhám, annyi ürüm járhat a pusztán, minek nékem akkor béka, csiga?

TICIUS Mégsem olyan egészségtelen az, mint a régi borivás.

PONTYI Öm, be nagyot monda kend; de bizony eleget ivott az én apám, a kendé is, mert az asztalnál virradtak meg sokszor, de mégis nyolcvan esztendeig élt frissen, ... De kentek a cukher kopóval, osztán a békával nem kuruttyolnak ám nyolcvan esztendeig a világba, ne búsuljanak.

PÁRMÉNIÓ Igaz mondja az úr: mert meg kell vallanunk, hogy az emberi természet, ha legközöségesebb eledellel tápláltatik, legerősb és legegészségesebb. ...

PONTYI Úgy van, kedves sógor uram okos ember, látom, általérte a dolgot. ... A nagy urak gyermekeiket mind cukherrel, meleg vízzel, tejjel, kávéval nőttetik; de le is vernék, olyanok vannak, hatot is a pipámmal a lábárul.

PÁRMÉNIÓ A nevelés, igaz, nehéz teher. ... azt akarom csak mondani, hogy külsőképpen a testet kicsinységétül fogva szabadon kellene nevelni, hogy szorongattatásokban ne légyen, ... Russzó e részben bölcsen ítél.

PONTYI De kedves sógor uram, nem olvasta az én anyám soha Russzót, mégis tudott kényeztetés, szorongatás nélkül nevelni. Szabadon hevertem én az ágyon, s húst ettem, mihelyt a gyomrom emészthette. ...

PÁRMÉNIÓ Abban ugyan nem szerencsésebb nálam az úr, sógor uram, mert engemet anyám talán még szabadabban nevelt. ...

SZIDALISZ De abban a nagy szabadságban sok alkalmatlan hibát kellett az úrnak elkövetni. ...

PÁRMÉNIÓ Nem tudtom, hibának mondjam-é vagy ne, de szüleimtül soha nem büntettettem; ... erkölceimet oktatták bennem, de inkább példákkal, mint szüntelen való beszéddel.

SZIDALISZ Az az igazi nevelés, úgy itélem, ha a szülék nemesen, keresz-

tyéni módon viselik magokat. ... Szerencsések azért az oly szülék, kik gyermekeik között jóságos cselekedekkel inkább, mint beszéddel oktathatnak ... Szerencsések az oly anyák, kik a szülésnek fájdalmát és a nevelésnek terhét s rettegéseit oly magzatokért szenyvedték, mint az úr.

PÁRMÉNIÓ Akik az igaz érdemeket magokban megilletődések közt érzik, mint a kisasszony, azok nemes erkölcsinknek eleven példái szoktak lenni. Boldog az az ifjú örökre, ki a kisasszonynak valaha hívségére esküdhetik, ... Nincs nagyobb szerencse e földön, mint jó erkölcsöket s nemes emberi érdemeket tudni ismérni és szeretni.

SZIDALISZ Becsületet csinálsz, uram, emberi nemednek. Ne engedjék soha a végezések, hogy a vér, mely benned foly, mag nélkül elaludjon. ... Részemről legfőbb boldogságomnak tartanám azt elhinni, hogy egy férjfióknak hívségére, mint az úr, érdemes lehetek; ezzel magamnak nem hízelkedhetvén, kívánom, uram, számodra azon erkölcsöket asszonyi nemünkből, melyeket érdemlesz.

PÁRMÉNIÓ Amely végezés legkegyelmesebb kíván hozzám lenni, az cselekedje, hogy azon asszonyi érdemek mindenekben a kisasszonyéhoz hasonlóak legyenek. – *Felakad a szó, tűzbe jó az egész asztal, Eresztra, Párménió, Szidalisz haboznak.*

PONTYI Ebugatta mogolja, hová való király csak ő, öcsémuram Ticius, aki Ámérikára mégyen?

TICIUS Indiai császár.

ANGYÉLIKA *súgva.* No, soha nem szólalt meg Pontyi jobb időben, mint most. ... - *hangosan.* – Most látom, ugyan megabrakolta magát Pontyi bácsi.

...

SZIDALISZ Ha úgy tetszik, édes asszonyanyám, már itt eleget ültünk.

ERESZTRA Nem bánom, fiam, ha úgy tetszik. – *Felállnak, Pontyi nagy, ki-düledt hassal, a lábát kétfelé vetve megáll, imádkozik; kezét csókolnak, hálálkodnak, elmennek.*

ÖTÖDIK JÁTÉK

Első jelenés

Párménió, Angyélika.

ANGYÉLIKA No, szomorú bátyám, láttad Szidaliszt, úgy-é?

PÁRMÉNIÓ *nagy csendességgel.* Láttam.

ANGYÉLIKA Meglehetős személy, úgy-é?

PÁRMÉNIÓ Szép, okos, nemes erkölcsű

ANGYÉLIKA Nem érezte veled meg magadat? Nem szédeleg a filozófiád?

PÁRMÉNIÓ Én szeretem őtet, de azért a filozófiám nem szédeleg, hiszen a filozófia nincs természet ellen.

ANGYÉLIKA Szereted?

PÁRMÉNIÓ Megírom néki, hogy tisztelem, azzal menek; készülj te is, tudod, legelőször vagyok itt, soká múlatni nem illik.

ANGYÉLIKA Nyomorodjon meg a filozófiátok, olyan gonoszok vagytok, hogy mihelyt gyengésegeteket megérezitek, mindjárt szaladtok. ... Szeress inkább s házasodj.

PÁRMÉNIÓ De tudni kell elébb, hogy szerettetünk már attól, akit szeretünk.

ANGYÉLIKA S még kételkedsz abban, ha Szidalisz szeret -é?

PÁRMÉNIÓ Igenis, és nagyon.

ANGYÉLIKA Látszik, hogy nem isméred a szeretetet; írdj egy levelet, eridj, bízd rám a többi.

PÁRMÉNIÓ ... *leül egy asztalhoz.* - Héj, Lidás! - Lidás érkezik. - ...Hozz gyertyát, papirost, tentát. ...

ANGYÉLIKA Eridj hamar, az urad szerelmes levelet akar írni.

LIDÁS Ó jé! Hát oda a filozófia? - *Mindent hoz, Párménió ír.* ...

PÁRMÉNIÓ Ihol a levél, add oda Szidalisznak, ha látod.

ANGYÉLIKA Reménylem, nem Sokratesbül, Plátóbül írtál belé, hanem a szívedbül. ... *A levelet nézi, gondolkozik.* - Vajon mi lesz ebbül a hideg szeretetbül? - *Elmégyen.*

Második, harmadik jelenés

Szidalisz, Berenisz, Angyélika.

BERENISZ Kedves Szidaliszom, úszott a szívem gyönyörűségiben, midőn nemes erkölceidet Párménió előtt orcádon ragyogni s gyenge ajkaidon folyni láttam. Hidd el, a, bujálkodásig örültem; nem tudom, Diánát vagy Minervát mutattad-é inkább? ... Ész, szépség, tisztaság mosolyogtak szemidben. - Ah! Párménió, micsoda nemes ösztön vagy! Mennyei erkölcsöket ragyogtatsz. - Valld meg, érzette-é szíved valósággal érdemeit?

SZIDALISZ Ah, Berenisz, egyszerre olyan mély lett a szívem, mint a tenger, és ezentúl oly habokat vet, melyektől elborítatom. Az egész világ, úgy tetszik, mind kebelemben forog, hol e nagy természetet csak egy halandóban látom érezni. ...

ANGYÉLIKA *(érkezik)* Szerencsésen találok itt benneteket.

SZIDALISZ *bágyadással.* Ah! Angyélika ez – honnan jössz?

ANGYÉLIKA Párméniótul. – Köszöntet.

SZIDALISZ Köszönöm. – Mit csinál? Tudja-é, hogy győzedelmeskedik?

ANGYÉLIKA Ő pedig tőled kérdezteti, ha tudod-é, hogy örökös rabságodban esett, s árnyékoktól üldöztetik? ... Ezt a levelet tulajdon kezeivel előttem rajzolta, olvasd beszédemnek bizonyosságául.

SZIDALISZ *a levelet elkapja, olvassa.* „Kisasszonyom! Ne csudálkozz egy ifjúnak szerelmét, vakmerőségét ezen levélben olvasdni, kit csak nemes erkölcsseiddel kényszerítesz hűségedre.

Megbántanám a természetet, ki reád annyi ajándékait költötte, ha tiszteletemet előtted felfedezni átallanám. A nagy és szép tulajdonságokat szeretni dicsőség; én pedig megvallom, hogy az emberi érdemből származott dicsőséget minden egyéb világi dolgok felett bálványozom. Ne végyed hát rossz néven, hogy tégedet szeretvén, abban dicsőségemet nevelni kívánom. Nem kényszerítek hozzám való hívségre, sem szerelmedet alkalmatlankodással koldulni nem akarom; meghalok inkább miattad, mint szabad szívedet erőltessem, vagy oly alacsonyságra vetemedjem előtted, melyben azon kérjelek, hogy szeress. Tudom, hogy a szeretet kérést nem szenyved, s azt is érzem, hogy elég erős vagyok erkölcsseidet alacsonyság nélkül bálványozni. Elég nékem az, nemes erkölcseimnek bizonyos próbájára, hogy szerethetlek; engedd meg, hadd dicsekedhessem ezen dicsőségemmel; te pedig engemet magánosságomban elbocsátván, örülj munkádnak, és emlékezz meg róla, hogy van egy halandó e világon, ki igaz barátod lehetne, ha különben te valakihez magadat köthetnéd. Párménió.”

Gyertyát, pennát – Lucinda – elment Párménió? – Itt van? – Hol van? – Ah! Dicső természet! Hatalmas Isten! Be sokat tudtál teremteni! – Az egész világ megindult – mindnyájan ragadtatunk.

Szidalisz leül, ír. ...

Ehol a válasz, vidd el, kedves Angyélikám, és mondd meg Párméniónak, miként vérzik a szívem – gyere Berenisz. – Elmennek.

Ötödik jelenés

Angyélika s a többiek.

ANGYÉLIKA reméled-é, Párménió, szerencsés követségemet? és reszket-é szíved sorsodat tőlem hallani?

PÁRMÉNIÓ Mondjad, ami néked tetszik.

ANGYÉLIKA Megbocsáss és ne szégyeneld kegyetlen cselekedetedet tőlem hallani.

PÁRMINIÓ *ijedve*. Micsoda kegyetlen cselekedet?

ANGYÉLIKA Szidalisznak általverted a szívét; egy levelet küld, melyben ellened maga panaszkodik.

PÁRMÉNIÓ *felszakasztja, változik – olvas*. „Párménió! Engedd meg gyengeségemet, melynek titkolására, levednek olvasása után, elégtelen vagyok. Ha igazat írtál, nem szerencsétlenné tehetem magamat, ha csalsz, nem szégyenlem téled csalattatni, hogy ezáltal legalább erkölcsimnek tisztaságai a tiédet valamiben meghaladhassák. – Leverettetem nagy szíved által – nem élhetek rajtad kívül. Szidalisz.”

Két részre szakadt szívem úgy ütközik magába, mint a tévelygő hab – hová húz, elnyél érzékenységének feneketlen tengere – igaz-é? Szidalisz szerethet? ... - Gyere, Ticius, menjünk magánosságba, s gondolkozzunk azon, hogy ha a természet bennünk szeret, micsoda, veszedelem-é vagy boldogság? – *Elmennek*.

ANGYÉLIKA *magában*. ... Nagy bajok van a világban az oly embereknek, kik mindent akarnának tudni: Micsoda a szerelem? Micsoda a szív? Micsoda a lélek? Egyik érzés, mondják, másik gondol. Mi hát az érzés s mi a gondolat? Nem tudom. Akármédig okoskodnak az emberek, utoljára minden dolog végén csak az jön ki: nem tudom. Ezért a nem tudomért nem szükség annyit fáradni s a betegségig okoskodni... - De ha magamra nem vigyázok, majd én is filozófálni kezdek... - megbosszulom magamat, és csak azért is Lilisznak írok mindjárt egy asszonyfilozófiát. – *Leül, gondolkodik, ír*.

Lilisz, a szeretet nem tudom mi dolog,
Mely szívünkben édes fájdalokkal forog?
A természet újja nyomta kebelünkbe
E kedves tüzeckét, ő lobog vérünkbe.
Ne kérdezzük soha, micsodás színe van?
Nyöggünk, panaszojunk, örülnék jármában.

Nálam (mert jól érzem), mint Lilisz, oly forma,
Csak őbene lehet szívemen hatalma. ...

Lilisz, hív vagy-é hát? – *Feláll*. – Nincsen fájdalmasabb dolog, mint attól elhagyattatni vagy megvettetni, kit halálba szeretünk. Ennek a változásnak próbáját Liliszben első egybeakadásommal meg akarom próbálni.

Hatodik jelenés*Lilisz, Angyélika.*

LILISZ A legszomjúbb sóhajtások hoznak végre hozzád, Angyélika. Micsoda szomorú társaság fogott el, hogy oly kevésbé láthatlak? ... *Angyélika nem felel, sétál, gondolkodik, amaz ijedve.* – Micsoda változásba jöttél? Micsoda rémítő csendességet mutat tekinteted? ...

Angyélika hallgat. – Reszketek halálos sorsomat meggondolni.

ANGYÉLIKA *csendesen nézi, végre kinyújtja a kezét.* ... *Megilletődve.* – Hé, kedves Liliszem, be édes dolog azt érettünk legkisebb változásnál is rettegni látni, kinek porával halálunkon is túl keverni kívánnánk hamvainkat. ... mi módon hiheted változásomat? ... Megbocsáss azonban, hogy belső indulataidat ily kis próbára akartam tenni. Ha kívánod, hogy hozzám való szerelmedet tulajdon életemnél is inkább féltsem elveszteni – adhatok még én néked annyi gyönyörűséget, mely véled ezt a kis szennyvedett poklot elfelejteti...

LILISZ *Gonosz angyal, be édes bajt tudsz hatalmaddal csinálni!* ... *Szót hallanak.* ... *Elfutnak.*

Kilencedik jelenés*Eresztra, Párménió, Ticius, Lilisz, Szidalisz, Berenisz, Angyélika.*

ERESZTRA *No fiam, Ticius, tudsz – újságot?*

TICIUS *Semmit se még eddig, kedves asszonyanyám.*

ERESZTRA *Köszöntsed Párménió bátyádat s egyszersmind sógor uradat.*

TICIUS, LILISZ, PONTYI *egyszerre.* *Lehetetlen! ...*

PÁRMÉNIÓ *Ne csudálkozz, Ticius, ily hirtelen cselekedetemen, s ne légyen terhedre, hogy a gondviselés famíliád karjai közé vetett, melynek te ékessége vagy.*

TICIUS *megöleli, egymást megcsókolják.* *Párménió, kedves atyámfia, vegyen kezire az isteni örök gondviselés, légyen hív szerencséd érdemeidhez, engemet pedig oly barátodnak ismérj, ki minden időben boldogságának fogja vérségedet ismérni.*

PÁRMÉNIÓ *Szeress, míg arra édemeimet láthatod, s hidd el, hogy hívséged utolsó szükségben életemmel is parancsolhat.*

SZIDALISZ *Hóhó, ne éppen olyan messze a hívséggel, nekünk is szükségünk lesz a Párménió életére.*

LILISZ *Brávó! Már Szidalisz előre a sokat jelentő számban nevezi magát.*

PÁRMÉNIÓ Úgyis tudjuk, Szidalisz, hogy maga az ember magának mindenkor legelső szokott lenni, s ha ígér valakinek, magából ad; Szidalisznak Párménió semmit nem ígérhet, mert maga lett már.

BERENISZ Brávó! Ilyen hát a filozófus házasság, hol az asszony és a férjfi ketten egymagasággá léznek.

ANGYÉLIKA Tedd hozzá ehhez a filozófusi házassághoz a hirtelenséget is. Ezek közt egyik sem szeretett, mindenik alá s fel járt, panaszolkodott, makacskodott, okoskodott, ízetlenkedett, mégis elébb házasok, mint mi, kik örökké szeretünk. – Látod-e, Párménió, hogy Pontyi nagyobb filozófus nálad, mert már vénül, mégsem volt soha felesége, nem is lesz már. – Ilyen a világ.

PONTYI Eridj, te nagynyelvű; hiszen kár vóna kedves sógor uramnak - ... SZIDALISZ Ritkán akad az ember magára e földön, azért, ha magát másban felleli, fogja meg mindjárt, mert a távozás veszedelem.

ERESZTRA Gyertek karjaimra, szerelmes gyermekim, Ticius, Szidalisz, Párménió. – *Mindhárman eleibe esnek, reájok hajol, hol ezt, hol amaszt csókolja könyvezeve.* – Az Isten viselje gondotokat, ... Légyetek hívek magatokhoz, és szeressétek egymást, mert mind mennyen, mind földön a békeség, boldogság csak hűségből, szeretetből származhatnak leginkább. Szeressétek embertársaitokat, csudáljátok, féljétek a nagy Istent, legyetek szorgalmatosok, nyájasok. Én szüntelen való könyörgéseimmel s lehető jószágos cselekedeteimmel fogom az Istennek jóságát hálálni, hogy véletek megáldott. Köszönöm néktek is jó erkölceiteket s engedelmisségeket, mellyel vigasztalásomra vagytok. – Szidalisz, kedves gyermekem, most veszen ki az isteni gondviselés édesanyai kezem közül, most szakadok el tőled. – Állj fel, gyere karjaimra. – *Feláll, Párménió, Ticius félrefordulnak.*

- Megbocsáss, édes leányom, ha néha anyai indulatom, magános erkölcsöd miatt, reád terhelődni láttatott, hozzád való édesanyai hívségem fohászkodott szerencsédért. – *Mindketten zokognak összekapcsolódva.* – Ah! Meg fogod, remélem, te is érezni, hogy mit kell egy édesanyai szívnek szenvedni, mely tulajdon kebelében fogant származásának szerencsáját óhajtja.

SZIDALISZ *nagy zokogással, könyveitül elborítatva.* Édes kedves asszonyanyám, elfojtják szívemet keserves szavai, kémélje gyengeségem. – *Magához szorítja Eresztrát nagyobb erővel.*

ERESZTRA Édes gyermekem, kedvesek nékem könyveid, melyekkel hívséged ily elválásunkra karjaimat áztatja; ... - Engedd meg az én szívemnek keservét is, mert édes gyönyörűség nékem ily hív, engedelmes gyermekért, mint te vagy, könyveket hullatni. – *Szidalisz iszonyúan sír, zokog, mind sírnak.* *Eresztra megfogja Szidalisznak a kezét, Párménióhoz vezet.* – Kedves fiamuram,

ehol van egyetlenegy leányom, kit szíventül kell elszakasztanom, végye magához - -- általadom.

SZIDALISZ Ah! Kegyelmes Isten, micsoda megválás! - *Visszafordul anyjához, térdre esik eleibe, magához szorítja, sír.* - Édes asszonyanyám, az Istenre kérem, várjon ha csak egy szempillantást is.

ERESZTRA *reáhajol.* Nem, édes gyermekem, nem - győzd meg szívedet, így rendelték az isteni végezések sorsodat, hajolj meg királyi székek előtt, s egy eltökéléssel állj fel. - *Szidalisz, Párménió előtte állanak, egymás kezét fogják. Eresztra reájok teszi kezeit, felnéz az egekre.* - Isten, védelmezzed kegyelmednek munkáit e két ártatlanságban! - Édesanyák, hol vagytok, igyekezzetek jó gyermekeket nevelni, hogy mind e földön, mind az örök életben gyönyörűséggel örvendezhessetek.

RÖPIRATOK

Bessenyei György az új magyar irodalom első programadója, irodalmi életünk nagy tehetségű szervezője.

Kulturális programját ún. röpirataiban, ezekben a szép, világos és tömör prózában írt tanulmányokban fejtette ki.

Először 1778-ban Bécsben jelent meg a Magyarság című „röpirat” (12 lap), 1779-ben a Magyar néző (kb. 60 lap); 1781-ben írt egy szintén vékony füzetecskét, címe: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Ez nyílt levélként készült a magyar főrendekhez, de csak Révai Miklós, a neves nyelvész és költő adta ki 1790-ben a szerző nevének említése nélkül (Bécsben; maga a cím is Révaitól származik).

Röpirataiból – a felvilágosodás által ihletett – következő gondolatmenet, kulturális program bontakozik ki:

- a távoli és a legfőbb cél a „közboldogság”, a „közjó”, az „ország boldogsága”;
- a „közboldogság” legnagyobb akadálya a tudatlanság, a nép műveletlensége;
- ezt (ti.a tudatlanságot) csak úgy lehet megszüntetni, ha minél szélesebb körben elterjesztjük a modern tudományokat (a francia Enciklopédia ismeretanyagára gondolhatott);
- ezt a tudományterjesztést csakis egy-egy nép anyanyelvén lehet megoldani;
- ezért a legsürgősebb feladat a nyelv művelése, „pallérozása”, tökéletesítése.

Bessenyei legfőbb követelése tehát a magyar nyelvűség.

Az akadémiát követelő s ennek működési szabályait is kidolgozó Jámbor szándék legelején írja: „Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb.

MAGYARSÁG

Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága, hegy ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai ötet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe, de azért is sok van már erős és mély közöttük. Ha az anglusok soha nem kezdtek volna nyelveket írni, azon okból, hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar.

Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem. Pittagórás tudta az egyiptomi nyelvet több filozófussal együtt, kik oda mentek tanulni, de mégis míg a görög a maga nyelvébe fel nem ment, nem volt közönséges bölcsessége. A rómaiak hasonlóul sokan tudtak görögül, de azért csak Senecába, Epictétesbe, Pliniusba, Ciceróba stb. csudáljuk őket. Anglus, francia régen tud már zsidóul, görögül, deákul a maga tudósaival; de mégis, míg önnön nyelvét tudóssá, naggyá nem tette, fel nem mehetett. Magyarországra is régen tudnak már a papok s némely tanulók zsidóul, görögül, de azért hol vannak a tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudomány? Sok elmondja neked, ha akarod, a zsidó, görög grammatikát, csaknem könyv nélkül. Úgy ír deákul, mint Ciceró; de azért egyébképpen oly mélységes ostobasága s vadsága, idétlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akarhatja ellen oly rútakat mond, melynek miatt ő helyette kell elpirulnod.

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja ma-

gát emelni; mely dolog kötelessége?... Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétól búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtetni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen, és mikor felejt el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóan, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön.

Minden nemzet a maga nyelvével ismértetik meg leginkább. Hogy nevezné az olyan nemzetet, melynek anyanyelve nem volna? Sehoggy. Micsoda szomorú, elvettett és gyalázatos sors lenne az egész nemzetnek anyanyelv nélkül a több anyanyelves népek, hazák közt bujdokolni és szemtelenkedni, hol szüntelen azt kérdeznék tőle; hát te mi vagy, honnan jöttél, ki vagy? Azonba, amely nemzettől elkódná nyelvét, az iránt mindég úgy tetszene, mintha inasa vagy szolgálja volna.

Miért nem alkalmas a magyar nyelv? Azért, feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a dolgot. Ha nem lehet, tedd úgy, mint deákul van, mert minden nemzet úgy tett azzal; mondjad magyarul: filozófia, teológia, fizika sat. Minek ezek helyébe új szókat gondolni? Ezzel úgyis minden nemzet úgy bánt; a francia így mondja: filozof, teolog, fizik; elhagyja belőlük az utolsó betűt s mindjárt franciául van. A német így mondja: filozofi, teologáj sat. Így, valamit az anyanyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni, amin már nevezik, és mihent ezeket a szókat megadod a magyar nyelvnek, mint a deák a görögül megadta, melyet anglus, francia, német követtek, azon szempillantásba olyanná tézed a magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv lehet e földön.

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek elbeszélésére, dicső beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az Embernek próbáját, Telemakust, Ágist, Lukanust, fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőben az anglus nyelv Kanut alatt, sem görög

Amfiction idejébe, sem a francia Risseliö előtt; de mégis elmehetnek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csudálkozásra hozzák és bölcsességre tanítják.

Nálunk, ha komédiát, tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert ez hiába valóságnak tartják. Ezekhez szólok: eláruljátok magatokat; tudjátok-é mi emelte Euripidest, Sofoklest örök emlékezetre a görögöknél? Tudjátok-é, mi tette Sakespeárt az anglusoknál halhatatlanná, mint Cornélius Pétert nagygyá a franciáknál és Terentiust a rómaiaknál? A tragédia, komédia, mely dolgokat ti semminek veszték. Kérlek, rajtatok nevessem-é el magamat Rómán, Athenásson, Párison és Londonon? Az ilyen emberek olyanok, mint azok a bércek közt lakó oláhok, akik a tiszta búzakenyeret elvetik s kukoricakenyeret rágnak, mivel azon nőttek. Némely oskolákban igaz, hajdan abból állott a komédia, hogy a gyermeknek lábravalójukat, ingeket megtömték, orcájukat korommal bekenték, osztán nyársakat adtak kezekbe pengetni, ha ugyan a komédiárúl e szerint ítélsz, úgy inkább gondolhatod azt esztelenekhez illő dolognak lenni, mint eszesek munkájának.

Vannak még olyanok, kik ha szentírást nem magyarázol, akármit írsz, nevetnek; mások ha Corpus Jurist nem fejtegeted, semminek állítanak, azonban mikor osztán nagy dolgok fordulnak elől, hol sem Náhumból, sem Zofoniásból nem lehet okoskodni, a mély atyák hallgatnak, vagy olyanokat mondanak, hogy az szégyen kihajt előlük. Polibius, Homérus, Virgilius, Plato, Seneca stb. a nevezett dolgokból sem egyiket, sem másikat nem magyarázzák.

Nem mondom azonban, hogy nem dicsőséges és idvességes dolog sz.-írást magyarázni s érteni, azt sem állítom, hogy igen nemes és tiszteletreméltó érdem nem volna maga hazájának törvényét tudni; csak azt állítom, hogy nagy csekélység más dolgokban ezeken kívül jó s tiszteletre érdemes hasznú tudományokat nem keresni, vagy azokat irigységből gúnyolni, kik tanulnak s más dolgokban is okoskodnak. Kiki lehet nagy a maga mesterségébe, és azért egyik fél a másik félnek megadhatja tiszteleteit. Egy házat sokféleképpen lehet és kell szolgálni, mert annak sok mesterségre van szüksége. Éljenek a bányászok is; de ne űzzük el a szántókat, sem a szabók a csizmadiákat; éljünk és hagyjunk másokat is élni. Ha valaki olyan vagy, ki magyar írást megveted; csak gondold és hiteds el magaddal, hogy a magyar író nem néked írt, hanem azoknak, kik munkáját kedvelik, mert ne hidd különben, hogy az egész ország tetszésedtől függesztené fel ítéletét. Miért nem lehetne egy nemzetnek multságára annak anyanyelvén írni? És miért ne lenne szép dolog komédiával vagy egy Pontyval valakinek hazáját megnevettetni? Menjen kiki ahol mehet. Most volna egyszer ideje

a magyarságot emelni. A budai nagy univerzitásnak miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni, csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szókönyvet volna jó osztán csinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az univerzitás magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíthatna magyarra Cicerót, Epiktettest, Senecát, Rollint, Milottot, Hübnert sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, s így az univerzitásnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lennének.

Lehetne az efféle dologba esmeretséget tartani a sárospataki kollégiummal is, mert azok a frizérozatlan fejű filozófusok tudnak magyarul s egyébként is. A közönséges dolgot közérővel kell fogni, mert különben hijában erőszakoskodunk. Az univerzitás francia és német könyveket nem fog írítani, mert elég van, ha pedig csak deákul írhat, ott maradunk vele, ahol vagyunk. Ha ellenben az országba semmi újságot nem kezd, hogy a nemzet felébressze, multságára s vídámságra hozza, kívánságának kedvet adjon, nehezen fogja a haza tudni, ha van-e univerzitása vagy nincs.

Magyar nyelven kívül nehéz egyébbül kedves újságot indítani; de ha Volfiust, Flörít, Monteskiót, Vilándot, Kroneket, Milont, Donátot sat., magyarul lehetne olvasni, fogadom, hogy egynéhány esztendő mulva az aszszonyoknak is több tudományuk lenne, mint most sok doctusnak van az országba. Mi kár lenne benne, ha a német Gellertet is a debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék olvashatnák magyarba? Valameddig ezt a módot fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből úgy, mint kellene. Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, még pedig a maga nyelvével, mert, ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Még pedig németül, franciául megtanul, addig magyarba, ha könyvei lesznek, bölcsességre mégyen. Valameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk a tudomány; vetélkedés pedig mi módon álljon fel, ha a kicsinyek nem tanulhatnak?

A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit térszen, mint a tudatlanságot sóhajtani. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni, mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok a veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világba. De mióta a hit különb-különféle vallásokra oszlott, oly szokás jött be, hogy mihelyt valamelyik magát jóra felemelni, rajta rontanak, kergeti, gyomrozza a maga része, s így az atyák a fiaikat maguktól elidegenítik, melynek osztán a sereg elébb-utóbb magában kárát, és a világ előtt gyalázatját szokta vallani. Ele-

itől fogva az újítók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dologtól különböztetni, hogy a jó szolgák gonoszokkal együtt ne szenyvednének; mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig mocskoltassák és azokat szolgálják, kik abba hívek és ártatlanok.

MAGYAR NÉZŐ

Azt mondhatnák némelyek, hogy minek írunk és töltjük az időt ily magyar eszközökkel, mikor semmi hasznunk nincsen, benne jutván; de gondoljuk meg, hogy a magyar nyelv nemzetünknek tulajdona: miért lenne hát egy magyar haszontalan, ki hazájának javát ékesíti? Miért ne lenne egy nemzetnek haszna abban, ha anyanyelvén tudományok iratnak a maga fiaitól? Ha nagyobb haszon, dicsőség országunknak törvényét tanulni, legyen: a dolog nagy, megengedem; hanem vedd fel, hogy van is rá magyar elég. Hiába vagy csuda-é már, ha ezer törvénytanuló magyar közt, ki mind deákul ír Magyarországra, melynek okát sem tudja, egy ismét olyan akad, ki nemzetének nyelvén írjon s okoskodjon? Ezer deák íróát könnyen találhatsz egy magyar íróra. Miért tartanáink mindnyájan kötelességnek nemzetünk nyelvének elfelejtését?

Engedjék meg hát, magyarok, egy szót ott magyarul írni, ahol deákat százezret írtatok, mert ha leírt magyar szókat a leírt deák szókkal öszvetesszük, országunkba jut egy magyarra mindenkor százezer deák szó. E mellett látod, hogy magyarul is csak adtak nevet a dolgoknak, és lehet rajta írni, beszélni.

...

Gyere vissza még bujdosni a földnek lármás színén, keressük rajta, ha lehet, olyan nemzetet kettőt, melynek ugyanazon szokásai, erkölcsi és törvényei volnának. Ennek feltalálhatatlanságán még ne csodálkozz, mert többet látunk, ha mondom, hogy nincs e világon olyan nemzet, melynek magába is szokásai, törvényei száz esztendeig egy húzomba, minden részében változás nélkül maradtak volna. Akármelyik nemzetet vedd fel külön, akármilyen hitbe, s menj alá viselt dolgain, ameddig néked tetszik, tapasztalni fogod a változást. Elhitetheted akkor magaddal, hogy minden aszerint változott a maga dolgaiban, vagy sebesebben, vagy lassabban, amint történetei magokat előadták.

Tekintsd meg a magyar nemzetet. Árpád alatt nyíllal hadakozott, Másnak imádkozott, lóhúst evett, Szent István alatt szent oltár előtt térdepel,

posztót visel inkább, s törvényt ír bőrre. Nézd meg törvénykönyvét kezde-teibe és útjába, fogod tapasztalni a változásokat, idő alkalmatosság szerint.

Ezek a cikkelyek, míg idő járt reájok, valóságba éltek, és még most is sok száma nélkül valókkal együtt, olyanokkal, mint magok, szintén úgy helyet foglalnak az ország könyvébe. Így tapasztalod minden nemzetnek törvényeit idővel nevedéssel vagy fogyással változni. Így van a szokásokkal is.

Mire mentünk ezekbe? Ezelőtt csimbókot, most hajpor-tornyot viselünk fejünkön, buzogány helyett halhébűl csinált pálcákkal verjük lábunk szárát. Az asszonyaink kurta szoknya helyett tafota ponyvákat húznak magok után, és a vánkosokat nem alájok, hanem fejekre tészik, feltornyozván fejkötőjüket. Régen kordovánt, most selyemcsizmát viselnek. Azt gondolnád, hogy már mai világunk ezek miatt a réginél rosszabb. Ne hidd ezt soha, inkább vészem, ha asszonyaink egész ágyaikat a fejekre rakják, és ifjainak derekaihoz hasonló vastagságú hajakat hurcolnak, mint hazánkba a vérengzést, rablást, égetést, vadságot lássam. Az olyan apró hivalkodások csak nevetséget szoktak szülni, és abba árulják el az embereknek fiait, hogy haszontalan állatok, gyermekesek; de vad erkölcsök ölnek, pusztítanak. Ha meghatározott dolog felőlünk, hogy hiba nélkül soha semmine-mű sorsba ne élhessünk és így két rossz között választanunk kell, inkább légyünk gyermekesek, néha hivalkodók, mint kegyetlenek és vérengző-ek. Azt mondod: Úgy, de az ilyen pipereskedések, furcsaságok elvesztik a nemzetet! Héj, barátom, hát a verekedés nem vészti el még jobban? Róma mindég vért ontott, ölt, s elveszett azért. Békességre volnánk mi teremtve, pedig amely nemzet békességben él, annak kell apró haszontalanságokkal, játékokkal magát mulatni. Azonba olvas is és megszelédül. Ne higgyed különben, hogy egy szelíd tudós nemzet, melynek ifjai nyakokon lepedő-ket tekergetnek öszve s asszonyaik szagos vizekbe fürödnek, vitéz is ne lehetne. Miért tudott a francia nemzet XIV. Lajos alatt egész Európával oly dicsőségesen verekedni afelől, hogy télen által Molière komédiáit Párisba nevette és Versaillesba füttyörészett?

Minden nemzetnek változva kell a maga céljára vonattni, s ugyanezen okbul soha nem volt nemzet, nem is lesz, mely magába a változásokat fel-függesztesse.

...

Azt kérdezed, honnan van, hogy az asszonyok a mi időnkben nem okoskodnak; a filozófiában miért ne lehetne nekik is azt tudni, amit megtanulnának? Ha régen a görögöknél oly sok filozófusnak lehettek, kik többnek találthatnak harmincnál, mi okon nem ma is? A többi közt Hippacia oly mély és nagy tudományra ment, hogy a platonikusokat nagy házba taní-

tószékből oktatá; megjegyezhetik róla, hogy az idejébe élt férfi okosokat felülhaladta. Ott láttál volna egy nagy házba három-négyszáz férfit hallgatni s egy asszonyt felette ráncos tekintettel papolni; be nevenséges formát kellett ennek a dolognak mutatni! Csudálkozom rajta, hogy ez a sok tanuló férfi a hallgatást nevetés nélkül megállhatta, bár hitték is, hogy az asszony náloknál okosabb.

Jegyezd meg, hogy akár mennyit tudnának és tanulnának is asszonyaik, de soha a gyermekszülést, öltöztetést, szolgálókkal, szakácsokkal, dajkákkal, sütő asszonyokkal való bánást le nem vetkezhetnék magokról; pedig a mély filozófia ezek közt a dolgok közt igen meg szokott higulni. Nékem ugyan úgy látszik, hogy az asszonyok egy szép szemet, magas, egyenes, jól elrendelt termetet, rendes ajakakat, akár részünkről, akár magok részéről nem adnak Plátónak minden filozófiájáért. Eleget akartam volna már magam is, csak csupa észért, filozófiáért szerettem az asszonyaiktól, megizzadtan néha, úgy elokosodtam, mikor már hízelkedni kezdtem magamnak, hogy megnyerettetett csupán az eszemtül; csak megszólal mosolyogva: *Be szép szemeid vannak, -mond - mind azokba gyönyörködöm, miolta beszélsz!* Ehol van a nagy plánum, a bosszuságban el kellett magamat nevetnem, s így gondoltam titkon: ugyan gyenge ember vagyok, hogy asszonyoktól csupán észért kívánok szeretni. Azonban kértek osztán gyakran, hogy beszéljek; de mi okon? *Azért mert illik a szádnak - mondják - ha beszélsz.* - Én ilyen filozófiát leltem részemről az asszonyoknál, kik ezen okon míg ifjak, nem filozofálhatnak. Öregségbe pedig tudhatja-e az ember azt, mit ifjúságának egész idejében soha nem tanult? Szeretik ugyan, hogy ne sértsem őket az eszet is, de úgy, ha ezt szép szájjal magyarázzák; azonban mit vétettek véle természet ellen, ha a szépet a nem szépnél jobban kedvelik? Ha az asszonyok mind elkezdenének filozofálni, nekünk férfijaknak mind meg kellene bolondulni; - menjünk odébb.

Megláttad feljebb, hogy az emberi nemzet semmi dolgába ellenkezések nélkül nem lehet. Erkölc, vallás, szokás, törvény, békesség, ezer meg ezer hányattatások alá vannak a romlott emberi természet miatt vettetve. Hidd el e mellett, hogy nem említhettem a világon szenvedett nemzeteknek veszedelmeit ezredik részébe is e kis munkába, egész világunk háború, ellenkezés, égés, vélekedés, változó okoskodás sat. Ki számlálhatná elő véres történeteit?

Legnagyobb szomorúságunkra lehet az, hogy a legnagyobb erkölcsű, bölcsességű, emberségű embereknek is némely dolgokba gyermeki gyengeségeik vannak; hát nincsen már semminemű mód e földnek színén, mellyel az ember mindenféle nevenséges gyengeségtől magát megszabadítaná? Ha Pittagorásnak okoskodásait olvasod, álmétkodnod kell nagy lelkén; mikor

arra jutsz, hol a kutyát megtiltja verni, mivel – mond – hallja, egy meghalt barátjának lelke kiált ki belőle, el kell magadat a nagy emberen nevetni. Ki volt Pláto, mikor józanul okoskodott, s ki volt akkor, mikor csudákat csinált természetbe? Tedd hozzá, hogy nevetni sem akart soha. Zénonnak egekre hat elméje: de ellenben az éhezésbe sokat tartott, s főttet soha nem evett. Hagyjuk el ezeket, és valljuk meg, hogy valamint a természetnek egy része ganéj, rothadás, más része kiesség, újulás: úgy az embernek is fele erő, fele gyengeség; szerencsések még azok, kik mint nem csupa alacsonyságok, kicsinységeikbe néha-néha nagyságot is mutathatnak.

...

Gondolat e világról

...

Nézzed a földnek lakosait, nézd, mit cselekszenek az emberhangyák itt, a teremtésnek homokdombján, hol egymáson pezsegnek. Miben keresitek a nagyságot, világnak ostromlóit, ti kik régen azon uralkodni kívántatok, Sándor, Cézár, Cirussat? Mikor e világnak örök istene emberi nemünket bűneinek sárjába buborékolni látta, elfordult tőle, a közönséges gonoszság nehéz fellegekre gyűlt felettünk, és elrekesztett általa igazság, védelem e földtől, mind ég, mind föld magokra maradtak. Az emberi dühösség ekkor meggyújtja fáklyáját a setétségbe, lármát fúj, és száz nemzetségeket kiált öszve fegyverre, hogy e földnek színét szaggassa. Felgyújtja e világot, melynek tüzénél egyedül melegszik, azonban a halandó társainak kiontott vérekből csinál magának feredőt, hol bűnét mossa, truccát kiabálván az egekre, istene igazságnak királyi széki ellen. Ég a világ, az emberi nemzetnek fele gyilkossá, fele haldokló áldozattá lett, az egek pedig hallgatnak, boronganak.

Ki és mi cselekszi ezeket? A dicsőségnek, uralkodásnak szomjú kívánsága! Micsoda hát a dicsőség? Az-é, hogy egy ember lakóhelyének az egész világot elfoglalja, melynek királyi széki ezer nemzetségnek öszveszagotott tagjaikból emelkedjen legnagyobb magasságra és legközelebb az egekhez, hol az igazságnak bosszúzó tüzei szoktak mennydörögni? Dicsőség-é oly trónuson ülni, melynek karjai az egész emberi természetnek jajgató nyögésein és az isten bosszúálló igazságának tüzes fellegein ingadozik? Ezt nevezzük-é nagyságnak? Nem, csak lélekbe és igaz emeriségbe lehet valóságos nagyság. Egy méltóságos gyilkos és nagyságos tolvaj ezer trónusnak tetejére ül is, alacsonyság marad. Csak nagy polcon van, de kicsiny, mert a legalább süllyedt mélységbe felemeltetett torony mindenkor nagyobb lesz a

legmagasabb hegynek, bércnek tetejére helyzetett csüröknél vagy botnál.

Felülnek Sándor Babilonba, Caesar Rómába, a világnak fejére: de az embervérből gyilkossággal kifacsart bolondító gyönyörűségnek itala el-unja dühösségeket részegíteni. Megrúgja őket a vak szerencse, s elfordúl. Fegyverekkel összevert dicsőségének kirepül karjaik közül; ekkor a rabbá tett természet láncait széjjelszaggatván magárúl, megöli gyilkosait. Ilyen csudákra van teremtve a természet, melyet az ember-fenevadak sokszor özveomlásba hoznak, hol vérszopó kevélységeket alá s fel vezetgetik, míg a vert igazságtól meg nem öletnek. Óh, ha szomjuhózzátok a dicsőséget, ne keressétek a véres prédákba, mint tigrisek, hanem igazságba, emberségbe és békességbe, De nem arról tettek szót, hogy az igaz dicsőséget megszerzzék, hanem, hogy a hamisat elrabolhassák, érje bár egész emberi nemzetünk véré.

Ha az emberek egeinek atyai intéseket hallgatták volna, micsoda édes dolog lész vala a csendes békességnek ölébe egymásnak karjai közt örülni, nyájaskodni, hív társaságokba élni, mezőket plántálni, kies patakok mellett páusziton ligetes erdőknél árnyékába kedvességgel mulatni, a világnak jöttévi atyját hálaadással tisztelni. A magas bércek árnyéka alatt, melyeknek repedezett kőszikláiból zuhogó patakok futnak a virágokkal befedett mezőkre alá, lehetett volna inkább liliomkoszorúkat fűznünk, mint kies lapályokat vérontás helyének választanunk! Nyugalom, békesség, szeretet, nyájasság, könnyű munka s édes reménységek táplálták volna az embereknek fiait. Fáradt sziveinket barátainknak, szerelmeseinknek ölekbe éltették volna újító érzésekkel. Minden törvénybírák, atyák, minden uralkodók védelmező angyalok lettek volna. Ah, ha kénytelenek lettek volna a győzelmesek birodalmoknak nagyságát igaz emberi kötelességeinek még többen koldusbotra! De nem szép napba keressük a szép időket, hanem, villámlások és mennydörgések között futkosunk utánok.

JÁMBOR SZÁNDÉK

Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb.

A tudománynak kulcsa a nyelv, mégpedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelvek tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve. Ennek tekéletességre való vitele tehát legelső dolga légyen annak a nemzetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjesztetni s ezek által amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja.

Valamint a tudományok, úgy a nyelvek is apródonként jutottak tekéletességre, amelyben már vagynak. Az emberi életnek sokféle szükségai, az elmével veleszületett nyughatatlanság, a vizsgálódás, az érzékenységek által tett tapasztalás, mindenkor újabb-újabb találmányokat szültek, amelyeknek se hírek, se nyomok nem volt. Mindezeknek az új találmányoknak, természeti és elmebéli új dolgoknak új eszközöket, új hivatalokat, új rendtartásokat és ezeknek ismét új neveket kellett szükségesképpen találni. Így öregbedett a nyelv a tudománnyal együtt, és ennyire egybe vagon kötve a kettő minden országnak számosabb részére nézve.

Megengedem, hogy a kevesebb rész az idegen nyelvnek tanulásával együtt a tudományokban is teheti magát tekéletessé, ha az ő született nyelve míveltlen is. De ezt nem lehet közönséges és mindenkire kiterjedő haszonnak mondani. Mert csakugyan a számosabb résszel, amelynek az idegen nyelvek tanulásában módja nincs, a maga tudományát nem közölheti. A tudományok és kézi mesterségek előmenetelének tehát bizonyos megismertető jele minden országban a született nyelvnek állapotja. Ahonnan a franciáknál, angulosoknál, németeknél amint a nyelv kipallérozódott, úgy a tudományok is nagy előmenetelt vettek. Ellenben a mi nemzetünk, amelynek született nyelve inkább romlik, mint épül, a tudományok virágzásával is keveset dicsekedhetik.

Távol légyen, hogy a felséges udvarnak s a tekintetes hazának a tudományok azoknak műhelyeik s a tanítóink iránt tett bölcs rendelkezéseinket kárhoztassam. Azok mind szépek, helyesek, s nagy elméktől származott remek munkák. Hanem csak azt akarom mondani, hogy mindezek a helyes és megbecsülhetetlen eszközök is a magyar nyelvnek tekéletességre való vitele nélkül nem elégségesek arra, hogy a tudományok közönséges hasznúak legyenek, és kiterjedjenek az országnak minden rendű lakosaira egyaránt.

Az mondaná valaki, hogy a magyarnak természeti restsége és ostobasága miatt talán nem is lehetne a tudományt a mi nemzetünkben ilyen értelemben közönségessé tenni, a tudományoknak szépségére és hasznos voltára érzéketlen magyar. Én pedig azt tartom, hogy a mi nemzetünkben az elmének minden tehetségei kitetszhetőképen megvagnak, amint a sok eleven példák mutatják; hogy pedig a nagyobb rész a tudományoknak ízét nem érzi, az az oka, mert a maga nyelvvel nem kóstolhatja. Az idegen nyelvnek megszerzésében kevés embernek van módja. Ha volna is, míg azt megszerezné, addig elcsömörlene a megtanulástól. De ha egyszer szert tenne is reá, lehetetlen, hogy azzal oly ízét érezné a tudománynak, mintsem ha azokat a maga nyelvvel kóstolhatná.

Úgy, de a maga nyelve a magyarnak a tudománynak sem előadásra sem bévitelre nem alkalmas. Nohát a nyelvet kell elébb is alkalmatossá tenni. Így mindjárt megjön az íz-érzés: a többit a tudományok hathatós erejére kell bízni, amelyet aki érez, minden bizonnal meg is kedvel.

Aki tehát a magyar nemzetet tudós nemzetté akarja tenni, legelőször is annak született nyelvének kiszélesítésén és pallérozásán igyekezzék.

A magyar társaságnak felállítatása iránt való szó

Mindezeket együttvévén könnyű általlátni, nem csak azt, hogy a mi nemzetünk a maga nyelvének öregbítésében, és pallérozásában még ez ideig nem járt egyenes úton, hanem azt is, mi volna arra a legegyszerűsebb út és a legtekélyesebb eszköz. Tudniillik, *egy tudós magyar társaságnak felállítása*, amelynek egyedülvaló dolga az lenne, hogy a mi nyelvünket minden tudvalévő dolgokra kiterjessze, annak szólásának formáit kipallérozza, vagy újakat is, a dolgoknak és a nyelvnek természetéhez alkalmaztattakat találjon, s maga mind a fordításokban, mind egész munkák írásában, az egész magyar hazának példát mutasson.

Tudom, hogy ez a király megegyezése és az ország költsége nélkül meg nem készülhetne. De a hazának főrendei azt mindenikét megnyerhetnék és véghezvihetnék. Ugyan fel lehetne-e tenni, hogy ez a nemzetek atyja és fejedelmek példája, felséges második József császár és király, aki mindent, valami a virtushoz közelít, szeret és előbbmozdít, az ország főrendjeinek hazájához s nemzetekhez való ily szíves és okos buzgóságokat helyben nem hagyná, sőt maga királyi hatalmával is ezen közjóra igyekező célt nem segítené? És mi nem illenék inkább az ország nagyjaihoz, kik ennek a dicsőséges dolgokra termett nemzetnek hatalmas oszlopai, mint a haza boldogságát s dicsőségét e részben is egybevetett vállakkal munkálódni? Bizonyára a következő maradék az országnak mostan élő főrendjeinek idejeket mindenkor úgy fogná nézni, mint a maga boldogságának epocháját, kezdőidejét. Sőt a mostaniak is, akik ezen hasznos munkának gyümölcséiben még magok részesülhetnének, tudom, a hazának ily nagy jóttevőit velem együtt az egekig emelnék.

A társaságnak munkái

A társaság munkái közönségesen ami illeti, minthogy ez a társaság legegyszerűsebben ugyan a magyar nyelvnek, de következőképpen a tudományoknak előmenetelére is célozna, és nemcsak példát kellene neki az

egész hazának mutatni, hanem a nemzetnek beszédében és írásban való tehetségét is mintegy kézen fogva vezérleni és kormányozni, ehhez képest szükségesnek tartanám e következő dolgokat is gondolandóra venni.

I. Hogy valami a nyelvnek fundamentomit illeti, minéműiek a lexikon és grammatika, mindannak készítésére egyedül a társaságnak kellene jussának lenni, úgy mindazáltal, hogy szabad lenne akármely érdemes tudós embernek a maga vizsgálódásait és gondolatait a társaságnak általküldeni, sőt ugyan kérettetnének az országnak minden tudósai, hogy a magok gondolataikat a társasággal közölni ne sajnállanak.

II. A magyar nyelven iratott könyvek recenziója is a társaságot illetné, melyet akár minden hónapban, akár csak minden fertály-esztendőben szakszonként kibocsájthatna. Ez az egész nemzetre nézve igen nagy hasznú munka lenne. Mert a kijött könyvnek sommás előadásából minden ember tudhatná, minek vehetné hasznát és mi lenne az ő céljára való, holott most a könyvek titulusa sokakat megcsal és azoknak olvasása megbánatja vélek a vételt. Ezenkívül a könyvekben lévő hibáknak felfedezése mind a könyvíróknak, mind őrajta kívül másoknak is tanúság és ösztön gyanánt fogna szolgálni, hogy azután magokat az afféléktől ójják, és jól meghányják-vessek azt, amit világ elejébe akarna bocsájtani. Ellenben, ha megdicsértetik valamely könyv, kivált egy nagytekéntetű tudós társaságtól, lehetetlen, hogy a természettől belénk oltatott dicsőségkívánása a könyvíróknak szívében azáltal ne éledjék, amely ötlet több oly jeles munkák készítésére is bizonytal felserkentené. Így a nyelvvel együtt a tudomány is nevedéne, és amellet nem borítaná el a hazát a sok haszontalan könyvek özöne, amelyben némely országok már szinte fuldaklanak. Hogy pedig a társaság ebben a közjóra célzó munkában az új könyvek megszerzésével ne terhelődnék, lehetne olyan rendeltést tenni, hogy akinek költségén kinyomtatódik a könyv, már az akár könyvnyomtató, akár maga a szerző volna, tartoznék abból legelsőbben is a társaságnak három vagy négy nyomtatványt beadni, melyek közül egy a társaság könyvtartójában maradna, a többi a recenzenseké lenne.

III. Amely munkák a társaságtól jutalmat fognának nyerni, azokat a társaság kiadhatná a maga nyomtatóműhelyében. És ez is, ki nem lehet mondani, mely nagy ösztöne lenne mindeneknek a tudós munkák írására.

A magyar társaságnak különös foglalatosságairól s azokban megtartandó bizonyos regulákról még mindezeknél sokkal többet lehetne beszélnem, de a körülállásoktól várok, míg azoknak helyek s idejek lészen, hogy a felhőkben ne látassam várakat építeni. Különben is, ha e csekély tudósításnak fogantja nem lenne, az egész épületnek kidolgozása hiába-

való volna. Csak a legközönségesebb hasznait említem hát még utoljára az eddig lebeszéllett magyar társaságnak.

A társaságnak hasznai

I. Legfőbb haszon az, hogy a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak minden rendű lakosaira kiterjed. Amellyel nem az a célo-m, hogy személy szerint minden hazafi tudós legyen, hanem, hogy a legeggyűbb rendű és sorsú emberek is a magok elmebeli tehetségeket az emberi társaság javára fordítanak. Oh, mely sok talentumok hevernek most a porban, amelyek, ha született nyelveken formáltathattak volna, a hazánk boldogságát nagyobb mértékben nevelhetnék.

Azt mondják a politikusok, hogy az ország boldogsága a népek sokasá-gától függ. De mit használ az a sok, ha vagy mind szegény, vagy nagyobb része tudatlan? A szegénység és a tudatlanság egy húron pendül. Sőt min-denik kiterjed a másikra. Mert amaz a testet, ez a lelket illeti, a kettő pedig mind jót, mind gonoszt együtt érez. És így szintolyan boldogtalan az a nép, amely tudatlan, mint amely nyelvén a maga boldogságára tartozó dolgokat nem tanulhatja. És ismét azokat tanulni oly nyelven lehetetlen, amely a tudományok előmeneteléből messze elmaradt.

A tudományok virágzásával egybeköttetett haszon volna még az is, hogy így az egész nemzetnek serénysége (industria) felébredne. A sok heverő jó elmék mind találnának magoknak dolgot, és mint a hangyák a hangya-bolynak rakásában, úgy ezek a közjóban fáradhatatlanok volnának. Az anyátlan méh futos, széledez mindenfelé, de sem lépet nem rak, sem mézet nem hord, vagy ha valamit dolgozik is, minden munkája csupa zűrzavar. De mihelyt anyát ad néki az ember, mindjárt rendesen kezd folyni a mun-ka, szaporodik a lép, szaporodik a méz is. Ilyen anyátlan méhhez hasonlók voltak még eddig a magyar írók, meg is tetszett a munkájokban. De adjon csak nekik anyát az ország, állítson egy magyar társaságot, amely az ő munkájokat igazgassa, mindjárt megjön azok között is a serénység, a rend és a várt haszon.

II. Második tetemes haszna ennek a társaságnak a királyra és az országra nézve ez volna, hogy minden ember igyekeztvén a kibocsátandó magyar munkákban a maga elmebeli tehetségeit nyilvánvalókká tenni, a fejedelem és a haza előtt esméretessé lenne, akiknek miben vagyon a legtöbb ereje, és így mindenféle hivatalokra ki lehetne a legalkalmasabb személyeket mindenkor választani. Ez volna az igaz és helyes személyválogatás, amely sok haszontalan kenyérevőitől megmentené a hazát, vagy inkább azokat is,

akik eddig nem egész haszonnal munkálódták a közjót, kényszeríténé, hogy magokat arra alkalmatosabbakká tegyék.

III. Hát ha még idővel ez a harmadik haszon is hozzájárulna, és a feltett cél valósággal úgy is kívánná, hogy mind a törvénykönyv született nyelvünkre fordítatnék, mind a törvényes dolgok magyar nyelven folytatattatnának.

Nincs annál nagyobb iga a magyar nemzetén, mint hogy annak nagyobb része nem tudja, micsoda törvények által igazgattatik és hogy az ő jószágának és világi javainak dolga idegen nyelven foly, amelyet ő nem esmér, és amely miatt maga is a törvényes igazság előtte gyanus. De talán nem is esne annyi pervesztés, ha a magyar a maga nyelvén törvényezhetnék, mind ezért, hogy azon a törvény folyamatját és értelmét tekéletesebben kitanulhatná, mind pedig, hogy a felperes a maga prókátorát a dolognak mivoltáról jobban tudósíthatná.

A római polgári törvényekhez legjobban illik a deák nyelv, mégis azok az európai nemzetek is, amelyek azokat megtartották oly véggel, hogy ahol a magok törvényeik hiányosak, légyen micsoda törvényhez folyamodniok, minéműek a spanyolok, franciák, anglusok, belgák, németek, nem deákul, hanem a magok született nyelveken folytatják minden pereket. Mi pedig magyarok, akiknél a római törvényeket még ebben az esetben sem lehet bévett törvényeknek mondani, ámbár valósággal belőlök sokat vettünk, a magunk hazánk törvényeit római nyelven írjuk, és törvényes dolgainkat is római nyelvben folytatjuk.

Tudom, hogy a Verbőczy magyarra is vagyon fordítva, és hogy ezenkívül vagyon egy magyar versekben is foglalt sommás előadása. De az az én célomra kicsiny dolog. Az egész törvénykönyvnek, az ország végzéseinek, a törvény folyamatjának igazság szerint magyar nyelven kellene lenni. Mi magunk az ország gyűléseiben mennyire ragaszkodunk a mi magyarságunknak külső színéhez, úgy, hogy oda a törvény gyanánt való szokás szerint magyar köntösben kell nennünk, magyar nyelven szállalnunk, a dolog valóságával pedig keveset gondolunk, mert csakugyan idegen nyelven írjuk a törvényt, mintha ugyan szántsándékkal azon volnánk, hogy ezt az ország javára tartozó dolgot titkoljuk, hogy mentől kevesebb ember juthasson esmeretére.

Oh, bizony lehetetlen, hogyha Magyarországnak meg kell világosodni, ily csúfos dolognak orvoslására is fel ne ébredjen a mi nemzetünk. És ezen feltételében legjobb móddal s legrövidebb úton boldogul, ha egy magyar társaságot fundál. Mert ez fogja a nyelvet alkalmatossá tenni minden dolgok helyes előadásra. Ez szab törvényeket a nyelvnek, amelyek szerint az ország is a maga törvényeit minden lakosainak érthetőkké tehesse.

IV. Nagy haszna lenne idővel a magyar társaságnak, hogy a mi nyelvünkön kijövő tudós munkák a külsőországi tudósokat a magyar nyelvnek tanulására ösztönöznék, és így a mi könyveinknek nemcsak közöttünk, hanem az idegen nemzetek között is kelete lenne. Mert akik valósággal tudós emberek szeretik a tudományt a maga tulajdon kútfejeiből meríteni a fordításokhoz pedig csak kénytelenségből ragaszkodnak. Így tehát mindjárt megjönne egy ága a kereskedésnek, amelynek eddig híre sem volt Magyarországon.

A könyvárosok szintűgy, mint egyéb kereskedők, egymásnak rész szerént partékával, rész szerént pénzzel fizetnek, és két egymással kereskedő országok közül az a boldogabb, amely a másiknak több partékát ad és kevesebb pénzt fizet. Nem nagy gazdagság tehát, mikor valamely ország más országoztól partékákat veszen és azért csupa készpénzt ad, kivált, ha a kereskedésnek más ágival ki nem pótolhatja ezt a hibát.

Ebben az esetben vagyon pedig Magyarország a könyvek dolgára nézve. Igen ritkán nyomtatódnak itt olyan könyvek, amelyek más országokban is kelendőek volnának. Mert ha deák könyvek, azoknak sokkal szebb s jobb kiadásai találtathatnak másutt, ha magyarok, úgy senki reájok se néz.

Igaz, hogy mi a könyvekért magyarországi, vagy legfeljebb bécsi könyvárosoknak fizetünk, és talán azért nem tűnik szemünk eléjébe a tetemes kár. De meg kell gondolni, hogy a mi pénzünkkel az idevaló könyvárosok a lipsiai, frankfurti, göttingai, kolmári, lioni, párisi könyvárosoknak fizetnek, és így valamennyi idegenországi könyv bérjön a mi hazánkba, annak ára mind kitakarodik az országból, kivéven csak azt kevés nyereséget, amelyeket magának az idevaló kereskedő azokon fordít. Más volna, ha mégis valami más kereskedésnek nemével azt a pénzt, vagy még annál is többet az országba visszatéríthetnénk. De amikor amely kereskedéseink azelőtt voltak, azok is haldoklófélben vagynak, látnivaló dolog, hogy a könyvek szerzésében Magyarország minden módon vesz.

Ellenben, ha egy magyar társaságunk volna, amely a mi nyelvünkön a tudományokat lábraelállítaná, kevesebb idegenországi könyvre volna szükségünk, s a mieinken is kapnának más nemzetek. Ne gondolja senki lehetetlennek, hogy a magyar nyelv tanulására adnák magokat a külsőországi tudósok. Mert most is tudok nagy tudományú és igen nevezetes németországi embert, aki magyar nyelvet szorgalmasan tanulja, csak azért, hogy a mi hazánk történeteit tekeletesen tudhassa.

Azután, ha a németek franciául, a franciák ánglusul s olaszul megtanulnak, hogy ezeken a nyelveken írott könyveket megérthessék, miért nem magyarul is, ha egyszer látják, hogy ez a nyelv nékiek a reátett költséget

s fáradságot haszonnal visszatéríti? Olyanok ezek a tudományosan kapó s megvilágosított értelmű nemzetségek, mint a jóféle méhek, amelyek mindenféle füveket meg szoktak keresni, hogy a legalkalmasabb virágokból a magok mézeket szaporíthassák. És így ez a vég, ez a haszon az országra nézve mintegy bizonyos, csak az említett eszköz ne késsen.

A HOLMI (Bécs, 1779)

Bessenyei a XVIII. század szinte valamennyi ismert műfajában jelentős műveket alkotott. Többek között ez a magyarázata, hogy Toldy Ferenc-től Németh Lászlóig minden irodalomtudós egyértelműen elismeri, sőt hangsúlyozza Bessenyei korszakos jelentőségét, mivel ő felel meg először az író kifejezés „mai értelmének”.

Hazai elsősége ellenére sem nevezhetjük azonban műfajteremtő írónak. Az európai vezető irodalmak ugyanis a XVIII. századra már csaknem minden műfajt korábban, még Bessenyei előtt feltalálták. Joggal megilleti viszont írónkat a „műfaj-meghonosító” elnevezés, mivel világirodalomban eladdig létező műfajok közül nem is egyet valóban ő szólaltatott meg először magyar nyelven. Vajthó így fogalmaz: Bessenyei „nyugaton már virágzó műfajokat plántálgatott nemzeti irodalmunkba.” Ennek bizonyítéka A holmi című tanulmánykötete is, amely nem más, mint a Montaigne által még a XVI. században megteremtett és esszének nevezett műfaj első magyar nyelvű változata, a sajátos magyar társadalmi viszonyokból fakadt rokonszemléletű produktuma.

Valóban sajátos változat. Egyes kutatók ezt a prózai írást „egyveleg-műnek”, (Vajthó László) vagy „elegyes-alkotásnak” (Gálos Rezső) nevezik. Eckhardt Sándort pedig – a kötet címe – a francia *Mélanges*-ra emlékezteti.

Maga Bessenyei „futó gondolatoknak” becézi írásait. Pedig erre a gyűjteményre teljességgel illik az esszé megnevezés. Ahogy már Szauder József kifejtette. Bessenyei A holmival megteremtette „a magyar esszé és kritika műfaját”.

Ennek a sajátos prózaváltozatnak ugyanis – számos jellemzője mellett – van egy alapvető kritériuma: az tudniillik, hogy az adott írásmű anyagában – legyen az műkritika vagy könyvismertetés, erkölcsi elmélkedés vagy filozófiai tanulmány – benne kell lenni annak a „személyes hozzászólásnak”, amely a tudományos tájékoztatás és szellemi szórakoztatás feladatát úgy szintetizálja, hogy a felkutatott adatokat és a kikövetkeztetett összefüggéseket egyéni módon és sajátos hangon képes az olvasó tudatába és szívébe

belopni. Ezt a prózát tehát az írói jelenlét emeli esszévé. Bessenyei indítása egy jó évszázad után gazdagon kivirágzott, így ma már egy olyan Eszszépanorámát vehet kezébe a magyar olvasó, amely bármely más nemzeti irodalom hasonló, XX. századi esszékötetével felveszi a versenyt.

Személyesség és szellemesség, az egyéni meggyőződés átsugároztatása és az olvasmányos tudományterjesztés szándéka jellemzi tehát az esszéírókat és az esszét, amelynek célja mindig –Németh László összegzése szerint – „túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré”.

Milyen tehát az esszéírói magatartás és munkamódszer? Az igazi esszéíró „mindent kipróbál, hogy közelebb jusson az olvasóhoz”.

Ennek érdekében, ha kell:

1. előadást tart neki,
2. levelet ír, útirajzot vázol,
3. arcképet fest magáról és másokról, a mások lelkét a magáiban, a magáét a másokéban tükrözve,
4. vitatkozik ön-ön énjével, mesél,
5. minden álarcot kipróbál, minden magatartást megkísérel, hogy beszédre, véleményre, helyeslésre vagy akár ellentmondásra készítse olvasóját,
6. a jó esszéista: társas lény ... az élet és a könyv összekapcsolója,
7. moralista, de nem prédikál, nem erőszakoskodik,
8. mindig az életből indul ki,
9. arra tanít, hogy harmonizáljunk különböző ismereteinket,
10. és iparkodjunk emberként élni.

MOZGÁS

Valamennyi dolog a világon van, akár élőnek, akár holtak gondoljad, egy sincsen szüntelen való mozgás és munka nélkül. Minden dolognak megvan élete a maga tulajdonságai szerint. Nem csak az hát élet, mely beszél, jár, kél, gondol, mint mi cselekszünk, és némely részbe az oktan állatok is elkövetnek. Élnek a plánták is, a füvek, fák is. Ezekbe tapasztalván a mozgó erőt nem csudálkozhatunk, de nagyobb vigyázásunkat érdemlik azon eszközök, melyekbe elevenéget nem hiszünk és mégis mozgásba lenni tapasztalunk. Ha felvészél egy könyvet, látod, hogy őbenne semmi elevenéget test szerint már nincsen, mely papirosból áll, bőr-, vagy száraz

fatáblával. Ez sem zöldül, sem virágzik soha többé, sem lépést nem tész; úgy van; de romlik azonban és hanyatlik rothadása felé. Él benne olyan élő erő, mely belső részeit rágja, emészti. E dolog mozgást jelent, mert mi módon lehessen valamit fogyasztani munka nélkül? Ha pedig munka találtatik ott, tehát mozgásnak is kell lenni.

Vedd fel, hogy a természet rothasztó, azaz széjjeloszlató erejével is szinte úgy életre dolgozik, mint azon munkájával, mely által a fűbe virít. Olyan rendben vannak a dolgok, hogy elébb meg kell valaminek oszlatni, hogy új vidámságra jöhessen. Mihent már az igaz, hogy rothadás nélkül semmiféle mag nem virágozhatik, mindjárt elhíheted, hogy a természet mikor rothaszt, akkor kezd éleszteni is. E pedig mindenütt így találtatik. Szóljunk csak testről: nem igaz-é, hogy a csikó a ménlónak magvából támad? Miképpen éled hát meg? Az elevenítő mag az állat vérinek színéből készíttetik. Szénának, zabnak meg kell rothadni a ménlő gyomrába, mely eszközökből a vérnek való nedvességet kihúzza a természet; meg kell hát rothadni a zabnak, mikor elveszik tőle elevenességét, és más dolognak adják. Tehát az eddig zabba volt élet már más életet készít, noha mégsem vészett el belőle az éltető erő egészben. A zabbul készült vér magot ereszt, mely magból csikó támad. Látod hát mimódon vándorol az élet egy dologbul másba, a természet istentől meghatározott csudálatos munkája által. ...

Gondolod-é, hogy ezen dolog már minden éltető erőt tökéletesen kivesszett magából? Éppen nem. Tedd a ganéjt olyan földre, amely már sovány-sága szerint életet nem hoz, tapasztalni fogod, hogy kövér búzát terem. Látod, ő a földnek olyan nedvességet, sírt ad, mely sír a búzamagba csúszván, ezt tökéletes kövérségre viszi. A búzát te kenyérbe megészed, melyből természeted vért csinál, azon vér maggá változik, mely ha asszonnyal közösködöl, emberi testet támaszt. Az a dolog, mely már csikót adott, végre más testet is adhat. Azonban meg ne ütközz, mert tudod, hogy testiképpen, kivéven nagy lelkünket, mi csak olyan dolgokból vagyunk összerakva, mint az oktalan állatok, azaz, a négy éltető állatokbul. Nincsen most itt szó lelki származásról, csak testi alkottatásról. ...

Rossz, vészett rothadás még a ganéj, azt mondod. Azonban a szőlő tövére tészed, hogy a levét a tőke magába szívja, s te osztán borba mint jó dolgot megiszod, úgy, de nem ganéj osztán, hanem bor. Soha nem is volt a ganéj, csak természeti test. Minek mondod a papirost? Lennek-é? Ruhának-é? Minek mondod a lúdtollat? Főnek, húsnak, csontnak, mert ezekből terem. Minden dolog ugyanazon egy test itt e világba és szüntelenül szül, él és születik, azaz más-más formába öltöztetik. Azt mondod, az orrod, a szád, a nyelved, a kezed, a májad, a homlokod, a füled, az állad, stb. Gondolod-é,

hogy már ezek, mindannyi egymástól megkülönböztetett testek? Látod, hogy mind ugyanazon csont, bőr, hús és vér. Vedd fel hát, hogy az egész természetnek magára való nézve, nincsen magába, sem sunda, sem egész elevenség, mozgás nélkül hagyott dolog, sem kárvallás. Nem lehet e nagy mindenbe olyan eszköz, mely éltetni való, vagy éltethető erejéből egészen megfosztathasson, mert ez mind élet, valamit látsz.

Elmúlhatik ugyan énbennem a Bessenyei György élete, de nem szakadhat el azért a természettől az a meleg és test, mely most életemet csinálja. Ha vérem meghűl, azt a meleget, mely most egész testembe van, kibocsájtja magából, mely itt marad a földön, és más dolgot fog melegíteni az életre... Eszerint az én életem változott el, ti. , hogy már a föld színén volt ábrázattal, emberi cselekedeteimmel, beszédemnek hangjával fel nem találsz többet, azaz nem leled meg Bessenyei Györgyöt, de meglelheted a Bessenyei testébe volt meleget, hideget, vizet és földet, széjjeloszolva egymástól, és ha nem tapasztalhatod is őket, higgyed, hogy itt mulatnak a természetben. Lásd hát végre, hogy a természet magába egy test, és egy szüntelen való mozgás, melybe magába nézve nincs halál, sem rothadás, hanem csak keverés, oszlás és új-új forma.

KÖZNÉP

Tudod-é, hogy vedd a köznépet az emberi rendek közt? Úgy, mint a tengert a folyóvizek közt. Minden folyóvíz a tengerből szakad, az által táplálkozik, s oda fordul vissza; hasonlóul minden nemes família paraszti sororsbul emelkedik, azáltal tartatik fel uraságába, hová elébb-utóbb visszadől. Látod, a világi dolgoknak csudálatossága milyen rendesen viszi végbe, hogy a község minden nemesi méltóságnak, felsőségnek egyszersmind szülőanyja is, tápláló dajkája is, temetője is legyen.

Hajdan némely országokba szokás volt, hogy a polgárokat, mint jármarhákat tartották, vették, lármázták, s útálták. Nem mondom, hogy szükséges dolog nem lenne a földnek műves parasztit, községeit, szoros törvény, engedelem és büntető hatalom alatt tartani; de mondhatom azt, hogy isten és természet szerint, nem szabad őket sem utálni, sem csúfolni, sem csupa kevélységből büntetni, rémíteni vagy mocskolni.

Te, atyádnak örökségeit prédáló erkölcstelen úr, ha olyan vagy, akárki légy, tudod-é, hogy egy szegény ember, ki királyának, hazájának, földesurának, bírójának, papjának terhét viseli és gyermeket nevel, mennyivel ér nálad többet, ha Romolustól hozod is alá véredet? Borostyánkoszorút viselhet ott, hol te korpakenyeret alig érdemelsz. ...

Hajdan némely hazába a törvénybírák, ha paraszt hibázott, kinek büntetést szabtak, behívták elejekbe, ott elkezdettek reá kiáltani, káromlással, szitokkal: *üsd, verjed az akasztófára való gazemberét*. Ha harminc pálcát ítelt néki a törvény, indulatbul a felgerjedt bírák ötvent, hatvant, százat kiabáltak ellene. A szegény tudatlansága miatt vétkezett ember ott áll a félelemtül, lármátul szívébe általveretve, s egész testébe reszketve. – Ő, ki éhséggel, szomjúsággal, verejtékkel, éjjel és nappal keresi kenyereket azoknak a bírának, kik ellene keménykednek, és szinte úgy bűn, hiba alá vetett emberek, mint ő, noha tanultabbak százszor őnála.

Nem gondolják meg, hogy olyan halandón hatalmaskodnak, kinek elég büntetése az is egyrésztől, hogy holtig való rab, és noha Ádám maradéka, de a föld kerekéségén egy talpalatnyi földdel sem bír. Nem veszik fel, hogy hit szerint annak az embernek az isten irgalmához, országához, jószágos cselekedetei után, éppen olyan köze van, mint fejedelmének. Nem volna jobb így beszélni hozzá: *Édes atyámfia, te kötelességed, hivatalod ellen vétkeztél, mellyel a törvényeket megsértetted, mi azért, kik azon törvényeknek szolgáltató eszközei vagyunk, te ellened azoknak természetek szerint ítéletet hozni, bírói hivatalunk szerint kéntelenítetünk. Ne gondold tehát, hogy ellenségektől, vagy csak megvetésből ostoroztatol, hanem hidd el, hogy azon országnak általad sértett igazságai és törvényei büntetnek, melynek kenyerét észed, s igyekezz többet kötelességed ellen nem élni. Talán illendőbb beszéd lenne ez egy bírának szájába. ... El kell szomorodni az embernek, mikor hallja, hogy emberi társai ilyen tudatlan vadságot és embertelen kegyetlenséget vihettek végbe, melyekkel vallást természetet gyaláztak.*

Meg kell büntetni a parasztot érdeme szerint mindenütt, de nem illik sorsáért utálni és büntetése felett hozzá kegyetlenséget mutatni, mert azt fogja gondolni, hogy csak haragból, nem igazságból ostoroztatik, nem illik olyan sorsot utálni, melyből eredtünk, és ahová visszamenendők vagyunk. Szükséges azonban a paraszti rendet szoros fenyték és törvény alatt tartani, mert ha felkél, vagy helyéből kimozdulhat, nincsen olyan kegyetlen fenevad és hirkániai tigris, mely nála mérgesebb, dühösebb pusztításokat kövessen el. Őtet leginkább félelem vezérli, és olykori apró jótétemény, de az se légyen igen sok, mert rosszra szokik általa. Jusson eszedve a keresztes paraszthead László király alatt, mely égetett, rablott a maga hazájába, hol főrendeket ölte, sütötte, nyársolta, kell hát a köznépnek járom, fenyték, de különbséget lehet tenni, és őket kémelleni, ott, hogy erőtelenségéből vétenek, mint értetlenek, s tőlök többé félni nem lehet. Valaki sorsokat utálja, nem érdemli soha, hogy hasznokbul a föld színén éljen. Boldogok azok,

kik a szegényekhez irgalmasok, mint a világnak atyja, és útálás, megvetés nélkül, csak törvényből, vagy a magok hibájából büntetik azokat, megismérvén azontúl benne emberi sorsokat!

Nincsen nevetségesebb bosszúság előttem, mint mikor fő asszonyokat hallok a paraszti sorsról útálattal, csúfolással beszélteni, azért, hogy ők vázsnat viselnek, bocskorba járnak, s szagos vizekkel magokat nem öntözik. Be sunda, megvetni való állat az ilyen méltóságú asszony, ki nemét így gyalázza, melyet semmi úgy nem ékesít, sem nem nemesít, mint az ártatlan szegényeken való szánakozás. Ha a világba már törvény, hogy élnek kell a paraszt ember verejtékén és ötet jobb sorsba nem teheted, élj rajta, vedd meg tőle a magadét, melyet törvény szerint kívánhatsz: büntesd meg, ha vét, de legalább add meg néki azt a kis vigasztalást, hogy ne csúfold, ne útáld, se ne kegyetlenkedj rajta: ne is kevélykedj felette, mert a földbe dugnak tégedet is, tafotáddal, bársonyoddal szinte úgy, mint ötet a szűrrel, gubával.

Asszonyok! legyetek kegyesek és szánakozó indulatúak a szegényekhez. Olybá veszem, mintha mennyei állatot szemlélné, mikor egy házi gazdaszszonyt látok jobbágyihoz jó szívvel beszélni, s parancsolni: *adjanak ezeknek a szegény embereknek bort innya, és kenyeret, vagy valami ennivalót, úgyis eleget szenvednek, éheznek szegények.* Akármelyitek téssen ily kegyesen hív jobbágyaival az országba, jusson eszébe, hogy meghaljak előtte, s könnyező szemekkel így köszönöm jóságát: *Élj szerencsésen, te egeknek angyala kit azoknak kegyelmetes istene küldött e földre, hogy a szeléd emberi természetnek ékességére, és a nyomorúságoknak megkönnyebbitésére légy! Ápolgassa, édesgesse a rajtunk könyörülő nagy irgalmasság szeléd élteteket, nemes indulatú, kegyes származású jól tévő asszonyok, kik édes asszonyi nemeteknek becsületire vagytok.* Ne nehezeltetek, hogy a szegénységért gyenge, szánakozó szíveiteknek esedezem. Tudom, hogy a férjfiaknál hamarabb megilletődésre hozattok, kiket magatok után szoktatok húzni. Az ország jobbágyainak nevébe néktek nyújtom bé az alázatos kérést; ne hagyjátok elesni! Nem kíván a szegénység egyéb kegyelmet, csak élelmétül egészen meg ne fosszák, melyet magának keres. A többi szép szó, kenyér, vagy egy ital bor.

ISKOLA

Igen szép és hasznos dolog, akárkinek is elméjét iskolába tanuláshoz szoktatni, de kár, hogy olyan nehéz ennél többre menni. Eleget háborogtam már annak feltalálásában, ha csupa iskolai tanítás tett-e valaha vala-

kit nagy tudóssá, s emberé? De úgy tapasztalom, hogy a nagy emberek, minden mesterségbe csak maguk készítették el magukat természeti tehetségeik által. Az iskola csak azt mutatta meg nekik, hogy a tudományok s bölcsességek felé is van út, melyen azok haladhatnak legmesszebb, kiket az isteni gondviselés és természet e végre leginkább szerettek, áldottak.

Az iskolai tanítást vagy iskolát úgy vedd fel csak, mint a köszörűkövet, a köszörűkő mindent köszörül, valamit reá teszek, de köszörülni való dolgot nem szülhet. Ha acélt, vasat teszel reá, úgy, hogy azokat élesre feni; vegyél fel egy rúd acélt, soha nem fogsz vele darabba semmit vágni; kalapáltasd ki kováccsal, köszörültesd meg aztán, éles lesz, s vágni fog. Úgy, de ha egy darab ólmot laposítasz el köszörülőd, aztán fába vagdalod, soha nem fogsz véle semmire menni. Köszörüld a fát is, ha viheted-e annyira, hogy görcsöt faragj véle? Meg kell hát mind a dolognak, mind a készítésnek lenni, ha véget akarnak érni. Kéjded már most: ki teremti az acélt, fát, vasat, aranyat, ólmot? Az Isten. Ki kalapálja, köszörüli az acélt? Ki faragja a fát? Ki önti az ólmot? Az ember. Vedd fel hát a dolgot.

Sok ember eszét köszörülte már iskola, de mégis bot maradt, ellenben másnak elméjét csak alig érte meg, s beretvává változott, miért? Mert egyik ólom, másik acél volt.

Ezen okoskodás szerint azt felelheted, hát ha az iskola ész-köszörű, miét mondod feljebb, hogy nagy embert nem köszörülhet, pedig csak jártak minden nagytudományú férfiak iskolába? Mert azt csak meg kell engedni, hogy ha csupa iskolai tanítással nem lett is még mély lélek, de ellenben soha nem volt oly bölcs e világon, ki tanítást és iskolát ne járt volna; nevez egyet! Megvallom, hogy iskola fundamentom a bölcsességre, de tagadom, hogy csupán iskola tanítás Plátót Plátonak, Neftont Neftonnak tette volna. Az iskola csak felvetette őket, hanem aztán magok repültek; iskola vitte őket fel. Hol hallották, hogy valaki szántóföldön, eke szarván, kapa nyelén, szabóműhelyén Seneca lett volna? Hagyjuk el, majd úgy járunk, mint azok, kik azon vetélkedtek egymással, hogy mikor az ember lő, a serét öli-e meg a nyulat, vagy a puskaapor? Egyik azt állította, ha a serét belé nem bújna, el nem esne, a másik: ha a por el nem sülné, a serét belé nem bújna. Mindenik okosan szólott, mégsem volt egyiknek is esze. Így ne járjunk hát.

Legjobb lesz csak azt megtekinteni, ha annyit ad-e az iskolai tanítás minden elmének, amennyit neki adni kellene és lehetne, ha volna miből? Mennyi dolognak tudására alkalmas egy ifjú azon idejébe, melybe iskoláit az úgy mondott filozófiájába elvégezi? Én 13 esztendőskoromban mintegy odahagytam a szintaxist, melyből orátornak kell valamikor lennem. Otthon egy ember tanított mintegy esztendeig. Soha életemben egy

diák orationál többet tudtomra jött nem csináltam, ezt is a tanítóm mondta igazíthatatlannak, csak mint emlékszem, a többit örökké igazította, melyek mindössze is alig lehettek egynéhányan. Végre azt is elhagytam, s hevertem négy esztendeig. Ezután Bécsbe jövén csak eszembe ötlik, hogy tanulni kellene, mert jó holmit tudni – tanulni kezdek, és egy huzamba tizenegy esztendeig szüntelen ölöm magam. Hallok azonban némelyeket, kik felettem sóhajtoznak mondván: be kár, hogy ez az ifjú sokáig nem járhatott s lakhatott iskolába, bezzeg ember lett volna belőle! Elszomorodtam magamba annyira, hogy tanulásomról is le akartam mondani. Mihaszna fáradok, véltem, nem lehettem olyanná, mint amit iskolába filozófusnak neveznek. Akadtak hozzám filozófusok. Elkezek félve beszélni a filozófusok előtt egyről, másról, mert gondoltam, hogy majd mindenütt meg kell tőlük igazíttatni okoskodásomba. Tapogatva kezdek szólani először a régi bölcsekről, említem Thalest, Cheilont, Pittakust, Biást a legelsőbb görög tudósok közül, hát az én filozófusaim mély hallgatásba vannak. Szólok a tudósoknak értelemikről, de ők nem igazítanak, hanem tudakozni láttanak, hogy hol laktak azok az emberek. Ekkor én is bátorodni kezdtem. Az egyiptomi tudományokról, Osirisről, Typhonról Kínába, Yaora, Fohira mennek a mandarénusok közé, onnan Babilonba fordulok, Nébóhoz, Beróshoz, a persákhoz, Zoroasterhez, Cescropshoz a görögöknél, Thammuchoz a feniciaiknál. Az én filozófusaim csak néznek. Jobban bátorodom, lejövök a mi tudósaink s fejedelmeink közé. Kezdem a Lokk értelmét, az idea innatáról, hát az én tudósaim meg nem ismerik az anglus bölcsét, hányjuk-vetjük az európai viszontagságokat, hát ők sem a Burbonai, sem a Stuárd, sem a Jagelloni, sem a Hohenstauffeni, sem az Oraniai házakat nem ismerték soha. Nekiesünk Baconak, Kolbertnek, Szüllinek, Mazarennak, Kondénak, Kollinek hát ők ezeket sem ismerik. A mamelukokra, Omárra, Selimre, Gengiskánra fordulok, hát ők ezekről semmit sem tudnak. Puffendorfnak, Volfiusnak, Monteszkiónak esünk, hát ők ezeket sem tanulták. Erigénesről, Klarkerul, Boszvétről kezdjük a dolgot, Staffert, Moshemiust előhuzzuk, hát ők ezekről sem beszélhetnek. Végre Kálmán magyar királyokra, a nagy Lajosra, Salamonra, Lászlókra megyünk, ők pedig itt sem szólnak semmit. Utoljára Stilfridre, Markalfra, Argirusra szállunk le, hát ezekből sem tudnak semmit. Hol a filozófusok! Jaj, mondják vége, nem tanultuk mi ezeket a gyermekségeket, és bűnös világi dolgokat; de beszéljen hát kend a babilloniai fogságról, a Jákób történeteiről, Mósesről, Zebedeusról, Habakukról, Tóbiásról, Ruth asszonyról, Haggérul, Náhumról, Salamonról, Esterről, Abdiásról, Hoseásról, Malakiásról, Nádábról, Kóré, Datámról, Abihurul, Sidrákról, Misákról, Abednégórol,

Dávidról, Zedekiásról, Hóseásról, Akzibódról, Helbátról, Aseketről, Rehóbótról, Riseathimrul, Gezerbenről, Izráelről, jebuzeusokról, Bilgáról, Bakimbáról. Megállj, megállj, elkiáltottam magamat. Látom, egész világot tudod, agyon ne bokimbározz, - azonban szaladtam. - Soha az időtől fogva nem búsultam rajta, hogy filozófusnak nem neveztek az iskolába.

Annak örültem végre, hogy meg nem tölt a fejem akzibodokkal és jebuzeusokkal, mert nehezebben leltek volna helyet benne a Trajanusok, Cesárok, Aureliusok és Senekák viselt dolgai.

...

Nem kell gondolni, mintha minden iskolába tanult férfiakról így lehetne ítélni, mint írtam feljebb, akik bent laknak, hosszasabban tanulnak, tudják a világi dolgokat, vagy legalább tudhatják és tanulhatják. Nem szólok a professzorokról is, kiktől mindenbe leckét vehetnék, azon nyelveken kívül, melyeket én valamennyire tudok, s némelyek ő közülük nem tudnak. Olyan ifjakról elmélkedem, kik sem diákok, sem papok nem lesznek, és a logikába elvégezvén tanulásokat, búcsút vesznek az iskolától, mint kiké-szült emberek. Azt vizsgáltam hát csak, hogy mit tudtam volna, ha pataki, akár debreceni, akár máshova való nemes ember filozófus lettem volna a magyar hazába; honnan kisüt, hogy igen sokat nem vesztettem, kivé-vén azt, hogy ha azzal a sok *rigmussal* fejemet televerték volna, nehezebb lesz majd azoknak elhányásával nagyobb dolgokat tanulnom. A méh az üres kast mindég hamarabb telehordja, mint amelyik félig áll homokkal, mert míg a szemetet belőle kitisztítja, addig felére megrakná léppel. Ha sokáig lakik az ember iskolába, belefagy aztán, mint az elgémberedett jó-szág a jeges vízbe, s ott szenved meg. Nem szólok különben a tanítások ellen, melyekhez nem értek, csak azt gondolom tanítványi mély alázatos-sággal, hogy azok a mértékletes, feketeköntös urak, másféle tanításmódját is gondolhatnak már ki, mely szerint egy kezek alatt felnevedett nemes ifjúnak, több ismeretsége lehetne e világról. Elmének, testnek vadságait jobban le kellene vetkeztetni a tanulókkal ...

Nincsen a világon olyan tudós ember, ha külső magaviseletébe görcsös, emberségébe, beszédébe idétlen, feszült állású, merő járást mutat: ha tár-sasága felfútt okosságot ad, hogy szerettség, és főnevelésű emberek előtt kedvességre jöhessen. Egy tanult férfi szép és nemes magaviselet, illendő manér nélkül, iskola-vadságot ha visel, olyannak tetszik előttem, mint a magyar köntös, gomb és zsinór nélkül, vagy mint az igen szép asszony igen haragos természettel, csudálatos bölcsességének is kell lenni annak, mely vadít inkább, mint szelídít.

BELSŐ NEVELÉS

Régen vetélkednek már rajta, hogy hol lehet az embert jobban nevelni otthon-e vagy az iskolában. Nehéz kérdés, és bajos dolog rá hamar felelni. A *belső nevelés kétféle: egyik tudományokból, másik erkölcsökből áll.* A jó erkölcsöket elébe kell tenni a tudományoknak, vagy a tudományokat vele egyeztetni. Ami erkölcsünket illeti, talán tisztábbak odahaza, mint az iskolába. ...

Erkölcsekre nézve vedd fel Magyarországra a reformátusok pataki, debreceni iskolájukat, csodát fogsz bennük találni. Annyi ifjúságot meg tudnak együtt tartani. Háromszáz nőtlen legénynél, kiket diákoknak neveznek, több lakik egy iskolába együtt, kiknek idejüket tizenhét esztendőől fogva, számlálhatod húszig, harmincig, negyvenig. A gyermekeket hét, nyolc, kilenc esztendőnél kezdve veheted tizenhétig, húszig. Ezek ezer számokat meghaladván sokaságra nézve, mind egymás közt laknak, tanulnak, élnek, esznek, isznak, hálnak. Hiszed-e ha mondom, hogy köztük forogván nyolc esztendőös koromtól fogva soha életemben semminemű fertelmességről náluk még csak nem is hallottam ... Mi módon lehet, azt kérded, annyi ifjat, a gyermeket egy rakáson, tiszta életbe megtartani? Ezen én is eleget csodálkoztam azóta, mióta már eszem van rá gondolni, s alig találhatom fel okát.

De vannak, mondd, Debrecenbe, Patakon is elfajult gonosz tanulók. Micsoda önáluk a gonoszság, vagy mit tartanak ők elfajulásnak? Ha észreveszik, hogy titkon valamelyik diáknak szeretője van, ha táncol közölük egyik vagy másik a vendégfogadóban, ha cifra nyakravalót köt, vagy haját bodorít, valami sanda szót mond és a szégyendolgot igazán megnevezi, már ez gonosz, kire törvényt tesznek s kicsapják. Az ilyeneket csaknem úgy veszik náluk, mint külső társaságunkba azokat, kik templomokat vernek fel, meglopván azoknak oltári szentségeit. Ha nemes ifjat hallottunk is, hogy vendégfogadóba táncolt, úgy csodálkoztunk rajta, s olybá vettük, mintha házat gyújtott volna fel.

Engedjük meg azonban, hogy találtak gonoszok. Úgy tudod-e, hogy a jókat a világba mindig csak tized-, huszadrésznek szoktuk venni, a többi rossznak marad. Patakon, Debrecenben hát harminc diáknak kellene tiszta erkölcsöt viselni csak, és kétszázhetvennek elfajult fertelmes életűnek lenni: azonban fel merek egyet ezerre tenni, hogy nem lelsz köztük három valósággal elfajult ocsmány életű tanulót. ...

Ha már a magyar protestánsok a pataki, debreceni tanítókat a nevelésnek erkölcsöire nézve tekintik, valósággal megbecsülhetetlen embereket látnak bennük, kiknek érdemeiket soha sem jutalmazhatják eléggé. Kivált,

ha meggondolják, máshol mik szoktak történni a tanuló ifjúság között, külső országokban, s városokban. ...

Megvallom, hogy bárdolatlanság találtatik köztük, de hát ha nem lehet náluk világi illemszabályokat, tiszta erkölcsöket együtt fenntartani, és megegyeztetni? Melyik jobb, az-e, hogy a gálántságot kitiltsák közülük, vagy ha elfogadják erkölcsüket feláldozásával? Lehetne mégis talán a diákoknak több csinoságot engedni. Jól van, ha az ifjúság olyan volna, és közönségesen az emberi természet, hogy megállana valamely dologba ott, hol illik, de tudom, hogy ő mindenben az utolsó lehetőségig megy. Minden haszontalanság, eszetlenség, elfajulás illendőségnek színe alatt csúszott be közenk.

Ha aprólékos piperézéseket általnéznek az ifjaknak, hozzászoknak. Vetékedés támad köztük, egyik a másiknál szebb akar lenni, megengedik dolgát, útnak veszi magát a hivalkodás, és ki állítja meg őket aztán akkor, hogy ne menjenek már tovább. Nézd meg ideki a módikat. Egy gavallér haját hátul, mint a többi, egy kevéssé vastagabbra köti, másik meglátja, s ő annál vastagabbat köt, a harmadik tovább viszi, a negyedik mindeni- ket meghaladja. Végre látod, hogy az emberek vadászkiürteket aggatnak nyakukra, s úgy járnak. Egy elmegy, s kisebb kalapot tesz fel a többinél: meglátja a többi, nekiesik aztán sok, és egy –egy kupakot vág a fejére kalap képibe. Így töltik idejüket a hivalkodással, és haszontalansággal.

Mit mondanál, ha látnád a debreceni, pataki diákot, hogy jön feléd, ki nyakára egy egész lepedőt tekergetett, s fején egy boglyát hoz, hogy nyak- ravalóját, frizuráját véled a módiba csodálhassa? Nem kell ezeket az öltözetbe, erkölcsbe megháborgatni. Maguk viseletére lenne szükség, őket frizura nélkül jobban *humanizálni*, azaz emberségesíteni, de azt is látom, csak időre kell hagyni.

Ha erkölcsi és tiszta életre nézve a debreceni, pataki professzorok megbecsülhetetlen emberek, a tanításnak módjába változást szenvedhetnek. Nem szólok még a maguk tanításairól, hanem a gyermekek módjáról, ki- ket örökké csak könyv nélkül tanítanak recitálni. Szüntelen a klasszikus auctorokat kell mondani, a többi világról szó sincsen.

Ha elmondtuk, mint a szajkók, amit ránk vetettek, megdicsértettünk. Csak recitáltam, hogy Xerxest, majdnem egy millió fegyveres néppel, megverték a görögök, kik alig voltak hozzá képest egynéhányan, de soha nem hallhattam e csodának okát tanítóimtól. Csak tanultam a szent his- tóriában, hogy első, második Nabuhodonozor, Cirus, Sándor, a rómaiak pusztították a zsidókat, kik minden fejedelem ellen örökké pártot ütöttek. Hallottam ellenben, hogy a Senakerib seregét, az öldöklő angyal Jeruzsá-

lem elől elverte, a Nabukodonozorét pedig beeresztette, de a zsidóknak természetekben nem fedeztetett fel, ily közönséges nyomorúságoknak oka. ... A nagy kátét recitáltuk, de sem a lateranumi, sem a lioni, sem a nicei, sem a baseli conciliumról nem tudtunk ... eszmélkedni. Rákócziról hallottunk beszédből, de sem a nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudtunk ... Trótzonfalvát, Petrahót tudtuk hol fekszenek a Bodrog körül, de Paragvájrról, Peruviáról, Kongóról, Mexikóról, Trebizonról, Bresliről sat. sohasem hallottunk semmit. Ellenben tudtunk Molnár Grammatikájából verseket mondani. ...

A nehéz nyavalya tudna ezekből a sárkány szavakból okoskodni, csaknem kiejtem a nyelvemet a számból, ha mondani akarom őket.

Csodálkozunk aztán rajta, mikor nemes ifjaink hazajönnek az iskolából, és a Glis, Dis, Lissel, Gripsel semmire sem mehetnek? – hol hallasz ezekről beszélni világi társaságokban? Corneliust, Castelliot, Cicerót már nem recitálhat, azonkívül pedig semmit sem tud, hacsak magától nem olvasott és tanult. Már e részbe lehetne új tanítás módját felállítani...

HAZAFIÚSÁG

E szó Hazafiúság oly kötelességet tesz, mely alól a világon semmi nemű dolog, ok, idő, alkalmatosság fel nem szabadíthat. A Hazáról melybe legelőször napunknak világát megláttad, melynek gyümölcsével, tejével, törvényével, védelmével, egész ifjúságra, emberi korra hozattál, mi módon mondhatasz le, és az ahhoz való kötelességről?

Mikor ezt végbe viheted, hogy emberi létedet, hazádnak ne köszönhetd, akkor hozzá való hűségedről is lemondhatasz. De miképpen essék hát meg, hogy ott ne születted, nevelkedted légyen, hol származtál és neveltetted? – Egy kis figyelmességet – olvasó barátom: nem igaz, hogy ha már régi nemzettség vagy, három négyszáz esztendőttől fogva való temetőjét ismered régi eleidnek? Nagy Atyáidnak tetemei, mind Hazádnak földjében nyugszanak, kik a helyet, hol születted, számodra is sok nemes véreknek ki omlásával védelmezték, és szerettek. Ha már Hazádnak hitetlen akarsz lenni, meg kell köpdösnöd, és rugdosnod atyáidnak hamvait, melyet annak völgyében nyugszanak, meg kell érdemeiket utálni, melyeket szerettek Hazájukat szolgálva, meg kell önnön eredetedet vetni, ah Barátom, ha ezekre elégséges vagy, oly rémítő csodává és utálatossággá leszel, hogy kárhozatod után a Poklokat is rémülésbe hozod, mikor oda leszállsz.

Atyáidnak régi hazájukért elkövetett vitézi cselekedeteit tiszteld. Hazádnak Törvényeit pedig úgy nézd, mint szentségeket, melyek annak gyümölcseivel való szabad élésedet védelmezik. Tud meg, hogy annak minden cikkelyébe, mellyel nemesi javaidat oltalmazza, s fenn tartja, jut ötven akó vér, mit régi elejíd, nemzeted, oltalmukért ontottak: ennyi vért, te valaki, meg mocskolhatnál é ellenek vett hitetlenséggel? Mondjad hát ha mered, hogy lehet az ember Hazájához hitetlen!

Nézzük meg régen a nagy emberek micsoda példákat mutattak e szent kötelességbe. Tudod a Görög Temistókles minek utána hálátlan Hazája legnagyobb szolgálatáért üldözte, annak ellenségéhez Xerxeshez szaladt. E meglehetett még tőle, de mikor aztán Persa Fejedelem arra kényszeríti, hogy hadi seregeinek fején, menjen Görögországot megvívni, pusztítani, mérget iszik és így inkább elveszti életét, mint vagy Hazája, vagy jótevője ellen hálátlanságba essen. Mit vitt ezzel végbe? azt, hogy most is csodáljuk nagy lelkét. Az emberi élet magába is veszendő dolog, vesszen hát legalább dicsőséggel. Tudod pedig, hogy a legnagyobb dicsőséget e földön, mindig az igaz Hazafiúság szokta szülni. ...

Azt gondolhatnád: úgy, de a mely Haza engem hív szolgálatomért üldöz, ahhoz én is lehetek hálátlan? Nem lehetsz, mert a te idődben élő hazád fiainak hálátlanságok nem szabadíthat azon szoros kötelességedtől, mellyel oly sok ízbeli ő előttük élt eleidnek tartozol, és a mellyel a következő maradékokhoz vagy köttetve, kik nem sértenek, hanem hívségedet áldani, csodálni, véled élt társaidnak pedig hálátlanságokat vádolni, utálni fogják.

...

Azt gondolod, hogy a Magyaroknak nem volnának Horatiuis Cocleseii fogadom, hogy ezek közül, Hunyadi Jánosnál, sem a nagy Lajosnál egyik sem nagyobb.

BESSENYEI GYÖRGY ÉS A LELKE

Első beszéd

B.: Hadd el, hadd nyugodjam még egy kevéssé, olyan jó a testnek reggel, hideg házba, éjjeli vackába, meleg takaródzó alatt kucorogni, köhögni, böhögni, jobbra-balra forogni, s szunnyadozni.

L.: Ugy, de látod, milyen szépeket gondolok, kár őket elveszteni, kelj fel ebből a kis halálbul, fogj pennát, írd magyar polgártársaidnak a jó erkölcsökről. Tisztítgasd szép folyó anyanyelveket: mondj nekik mély dolgokat, nyájasokat, majd megdícsérnek.

B.: Nem adnak egyebet?

L.: Mi kell annál több egy okosodó embernek.

B.: Csak élj hát véle magad – hagyj békét – alszom.

L.: Lesz még ezen kívül azon jutalmad, hogy emberi szíveket fogsz csinalni, szaporítod, a jót, kicsinyítvén, fogyasztván a rosszat. Nem jutalom-é szép lelkeket és emberi szíveket formálni?

B.: Mit beszélsz – úgy tetszik, most mondál valamit – be alhatnám.

L.: Azt mondtam, hogy szép dolog szép oktatással az emberi vadságot, tudatlanságot, kegyetlenséget fogyasztani, és szívekbe szeléd, édes erkölcsöket plántálni.

B.: Régen olvasnak-é már az emberek szép könyveket?

L.: Alkalmas ideje, hogy tanulnak, olvasnak.

B.: Hát szoktak-é még százezerenként menni egymást ölni?

L.: Megesik, meg még az ilyen állapot, de ----

B.: Be alhatnám, hallod-é, - - olyan mély álom ereszkedik rám.

L.: Azt gondolod talán, hogy az olvasás, halandó társaidat nem jobbitja? – nagyon csalatkozol.

B.: Hány olvas hát?

Egy olvasó emberre vethetsz ezeret, ki nem olvas. Azok közt pedig, kik olvasnak, ezerre végy csak egyet olyat, ki haszonnal olvas és igaz bölcsességre tézsen szert. ehol van a világ java: ebből áll.

L.: Tedd hozzájátok még azokat is, kik születéssel csupán, sok olvasás nélkül, jószívű, igaz, hív, szelid tulajdonságú emberek, s okosok e világi életnek dolgába, melyet tapasztalásból kell mindennek tanulni.

B.: Azok nem olvasnak, nem is szükség nekik olvasni. Egy természet szerint igen szép, fehér és piros asszony eszetlen lenne, ha orcáját festené, hogy szép legyen; de ha nem szép s festi magát, úgy sincs esze.

L.: Írd azoknak, kiknek születéssel nagy elméjük van, de nagy világosság-ra nem találhatnak, csak setétségbe maradnak.

B.: Mit akarsz a világosságoddal? Micsoda világosságról szólsz? Én megmondom néked: nem értek semmit e földön, mert itt minden állapot viszájára esik meg, mégis úgy kell neki lenni. Nincs nekem világosságom: ha béhunyom szemem, egészen sötét vagyok. Eredj, ha világosságot akarsz, mutasd meg az embereknek a napot.

L.: Honnan származtak hát azok a világosságok, melyek szerint már ma

az öregasszonyokat ördögnek képibe nem égetik, a vádoltakkal tüzes vasat nem fogatnak, hogy ha ártatlanok, kezek meg ne érjen? A peres embereknek nem kell egymással bajt vívni, duellálni, hogy amelyik a másikat megöli, annak légyen igazsága, sat. Szeretnéd, ha még ezek a szép dolgok fenn volnának? Vagy hiszed-é, hogy nem az írásból, olvasából származott világosság törölte el őket? Számlálják-e még elől ilyen dolgokat?

B.: Megállj meg; - egészen kivered az ember fejéből az álmot. De vajon ölték-é, égették-é ezelőtt az emberek egymást azért, hogy egyiknek lelke nem úgy hitt és gondolt, mint a másiké?

L.: Országokat dúltak emiatt. Egyik nemzetet egy, másikat más hitbe nevelték. Mindenik a magáét vallotta, s a szomszédját ölte, rabolta, isten nevébe, ki azt parancsolta követőinek, hogy ellenségeikkel is jól tégyenek, és ahol be nem fogadják őket lábokról és lerázzván a port, onnan elmenjenek. Ennek az istennek a nevébe szaggatták egymást a békességnek fiai, ártatlan gyermekek vérivel megfertéztetett kezeket emelvén magas egeinkre áldozatul, annak az irgalmas Atyának, ki minden véres áldozatot utál.

B.: Ne beszélj!

L.: De beszélek, s beszélj te is, mert ez tiszta igazság, - úgy, de ezek már ma mind eltöröltettek, a jó és szép írások által, melyekből az emberi elme világosodván, kegyetlenségét megláthatta. Mégpedig sokaknak eltöröltetésére van szükségünk. Ha felkelnél – eleget mondanék, csak írnád, igyekeznél te is a vadságoknak szelídítésére, de rest vagy emberi kötelességet tenni. Tudod-é, hogy a kötelességét, hivatalát nem tévő ember nem érdemli, hogy ember legyen? Akarsz nem ember lenni?

B.: Csak megkívánok már ember maradni. - De majd meglátod, írok, nyomtattatok, és azt fogják a tudatlanok mondani, hogy nincs eszem.

L.: El fogod-e már abból hinni, hogy esztelen vagy? Meg kell-e amiatt szünni jótol? Félsz a tudatlanságtól; ha ez igaz, nem érdemled, hogy eszed legyen! -Írj!

B.: Nem bánom, úgyis tereád esik a mocskok, mert te gondolsz, én pedig csak írok.

L.: Nem bánom, felveszek mindent magamra, csak írj! -- írjad frissen: A világnak atyja minden embert békességre, szeretetre, munkára, egymás terhének békességes tűréssel való elviselésére teremtett, szabad étellel áldván mindeneket.

B.: Ne nyargalj már - várakozz egy kevésbé, hadd igazítsam meg legalább a pennám, majd olyan betűket tétel vélem, hogy néző sem olvassa el.

L.: Csak írj, ne töltsd az időt.

A MAGYAR NYELV FELEMELKEDÉSÉRŐL

Kezdtünk mi mozogni; anyanyelvünkön írunk, fáradunk, de mikor fogunk odamenni, hogy benne a tudományoknak minden szükséges erein evezhessünk? Mikor fognak tiszta magyar Akadémiát csinálni, vagy oly tudós társaságot öszveszerezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy magyarul írjon? Milyen keserves dolog a magyar ifiuságot nézni ott, ahol most van, ha meggondolja az ember a helyet, hol különben lehetne. Soha nemzetünket, a micsodás tüze van, és természet szerint való nagy elméje, semmi egyéb nemzet e világon az emberi okoskodásnak, észnek, tudománynak, s mesterségnek mívébe felül nem haladná. Katona, filozófus, tanácsos, kereskedő, törvénybíró, minden csaknem egyebek felett lenne. Ha magyar nemzetünknek eleitől fogva való viselt dolgait megtekintjük, s azonáltal jól természeti tulajdonságaiba nézünk, kitanálhatjuk, mibe károsodhatna egyrészt a nagy tudományok által. Ennek megmagyarázásáról nem szükség írni, mivel olyan kár lenne benne csak, melyet a haszon, dicsőség sokkal felülhaladnának.

Remélhetjük-é mi, hogy nyelvünket valaha oda vihetjük, hol francia, anglus vannak? Ha pedig anyanyelvünk porba marad, higgyük-é, hogy idegen nyelvek által nemzetünket közönségesen a szép tudományokra felemelhetjük? Legalább azt tapasztalhatjuk, hogy csupán idegen nyelven soha még egy nemzet is e földön, a maga anyanyelvét megvetvén, bölcseségre, tudományokra nem emeltethetett. A görög görögbe, a deák deákba, az anglus anglusba, a francia franciába mentek fel, valameddig e nemzetek anyanyelveikkel el nem kezdtettek fényleni, addig homályba nyögtek. De ha lehetséges egy országnak idegen nyelveken magába a tudományokat nagyra vinni, tehát e részbe mi magyarok kénytelenítettünk valósággal legelső próbát adni.

Míg az ország törvénye deákul van, s míg ezen a nyelven perelnek, ítélnék, addig sem idegen, sem magyar nyelvet nem fog tudni a magyar nemzet. Tedd hozzá, hogy deákságot sem fog ismérni az első grádusba, mert a Corpus Jurisba való Jobbagiones-deákság nem szülhet se Cicerókat, sem Circiusokat, sem Barclaviusokat, sem Vergiliusokat, sem Pliniusokat.

Ha a nemzet akarja, s valamit öszveteszen, fundálhat egy magyar társaságot, mely néki mindég magyarul írna, be dicsőséges dolog lenne!

TANÍTÁS, ÍRÁS-MÓDJA

Némely tudósnak, tudod szokása homályosan írni és beszélni, azon okbul, hogy meg nem értethetvén, annál inkább csudáltassék. Ha eleitől fogva a bölcsék magokat a dolgokba mindnyáját tisztán magyarázták volna, sokkal több ésszel bírnánk már, de úgy vélekedtek, hogy ha nagyon ki mondják értelmeket, majd mindentül megértetnek, s nem fognak annyira csudáltatni.

Sokan mentik magokat a dolgoknak mélységével, hogy ti., nem lehet amiatt tisztán magyarázni: - ne hidd. Soha olyat nem gondolhat az elme, melyet a penna ki ne ír hasson. Érzése van az embernek olyan, melynek nagysága már tovább semmiféle szólásnak formáját, erejét meg nem szenvedí csak némaságba tart, de gondolat nem lehet: mert mikor dolgot gondolsz, akkor szót is, eszközt is gondolsz. Valakinek e világon erős gondolkodása módja van, annak vagy ékesen szólásba, vagy pennába erősnek kell lenni hasonlóul. Meglehet, hogy egy mély gondolkodású ember szóval elmélkedését ki nem adhatja: de pennával igenis. Mások szóval bőveek, és pennával gyengék. Innen következik, hogy az, ki sem írással, sem beszéddel mély lelket, bölcsességet, tudományt nem mutat, tehát azokkal minden bizonynyal nem is bír.

Sokkal könnyebb pedig a gondolatot könnyen, természet szerint való módon kiadni, mint nehezen; de úgy vélekednek némelyek, hogy ha az írás nem szomorú, nem méltóságot viselő, nem áhítatos, tehát nem fog bölcseségnek tartani. Miért nem? Elveszi-é a mosolygás vagy könnyű magyarázat a dolgoknak igazságát? Azonban hiszed-é, hogy ha te igen természet szerint, mindentül csaknem megérthető módon írsz, majd kiki hasonló lész hozzád e könnyű mesterségbe, s eltapodtatol? Sőt inkább az erőltetésbe léznek több barátaid. Soha nehezebb dolog, sem mesterség nincsen e világon, mint a természetnek jeles követése. Tudd meg, hogy valami csak szép, ékes, mély vagy nagy dolog, annak mind természet szerint valónak kell lenni. Ha írásodnak ezen nemes és nyájas tulajdonságai nincsenek, írhat sz örökké, de soha nem fognak olvasni, úgy hogy kevés idő múlva magad is elfelejted, hogy valamit írtál. Az emberi természet gyönyörűség nélkül való dolog után nem igen nagy indulattal szokott futni.

Légyenek hát szép, nyájas, helyes, természet szerint való mondásaid a dolgoknak tiszta magyarázatjába. Ha pedig öszve szeded magadat, azaz olyan állapotról írsz, mely csendes tekintetet kíván, írv játék nélkül, de úgy hogy szavadnak s gondolataidnak igaz méltóságok légyen.

PENNA-CSATA

Ah, bárcsak elérhetném azon vigasztalásomat, hogy tíz vagy húsz megsértett magyar író ellenem támadna! Mihent az írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt elkezdenek egymással vetélkedni, azonnal megindul a szép elmélkedés. Ezt keresném én, ezért garázdálkodom néhol írásomba, tudom, hogy aki cáfolni akarna, igyekezne hozzám szebb magyarsággal beszélni, mint én szoktam. Harmadik jönne, ki mindkettőnket felül kívánná haladni. A nemzet mulatná velünk magát, s nevetne, mikor mi egymásnak előtte bosszúságokat mondanánk, de a tudomány, magyarság azonban épülne. Ah! atyámfiai, író barátaim, támadjatok reám pennával, magyar könyvekkel! - mondjátok: nincs eszem, ítéljetez Szentre, mind örömmel fogadom, csak cáfoljátok több elmével, magyarsággal, mint én írtam.

MÉLY OKOSKODÁS S ÍRÁS

Azt gondolnád, hogy az írók emberi nemzetek iránt úgy teszik meg kötelességeket, ha mindég a legmélyebb bölcsességgel írnak és tanítanak. Tudod-e, hogy a legmélyebb dolgok, legkedvetlenebbek szoktak lenni és legkevésbé hallgattatnak. Soha az emberek oly dolgokhoz nem hajolnak, melyek által nem gyönyörködtethetnek, azért is, valamely bölcs csak csupán elmének és szívnek nem beszél, nem fog kedves lenni.

Hány háznál találod meg Plátónak; Zenonnak munkáit Magyarországra? De akiknek van, azok is csak ritkaságért tartják. Amely munkának olvasásánál az embereknek szüntelen komor ábrázatba, mély elmélkedésbe, száraz okoskodásba kell megmaradni, az soha nem lesz közönséges e világon, hol egy-egy országba tíz, tizenkét okostól ha fog ismertetni, s néha olvasatni is, a többenél csak homályos vélekedésekkel, hírrel lesz ismeretes. A kemény gondolkodások kedvetlenek, mély igazságaik szomorúk, homályosok. Tudod, ritka fognak van ereje csontot rágni.

Valaki a halandóknak szíveket édesgette, mindig közönségesebb kedveségre ment köztük, mint aki csak setét, száraz igazsággal okoskodott.

Mikor gondolod hogy férfaiink, asszonyaink magukat az algebrának tanulására fogják adni? Ha egy ráncos homlokú tanító valamely szép ifjú menyecskéhez bemenne, egy csomó papirossal, cirkalmakkal, s kezdené előtte mondani, mely hasznos dolog légyen az algebra, mivel a testeknek nagyságába, kicsinységébe, a dolgoknak számokba oly nagy bizonytságot

szül; eget, földet csillagokat, messzeségekbe kivét stb. a szép majd csak úgy nézne reá figyelmetlenséggel, ha észre veheti-e szemének járásából, hogy elméjébe tévelyeg; azt felelvén mosolyogva: „édes jó uram, ezek szép állapotok lehetnek, de nekem nem céloom sem csillagot számlálni, sem időket mérni”. Azonban adjál által néki egy levelet, mely szép versekkel légyen befestve, hol ő majd Venushoz, majd Diannához, majd Helenához rendszeren hasonlítva, szívének édes érzéseit ízelhesse, s titkos elmélkedéseit megtalálva személhesse; fogadom, oly kedves elragadtatásba jön, hogy ha e világ algebráját mind rakásra tolod előtte, sem fogja látni.

Másképpen gondolkodol-e pedig a férfiakról? Nemhogy az algebraba belé tekintenének valaha az emberek, de a mély filozófiába sem mennek bé soha. Menje egyik ország széliről a másikig, köszönd meg, ha négy Lokot találsz, úgy, de ellenbe lelsz Virgiliust, Homerust, Kemény Jánost, ezret is. Mi haszna ásol mélységet, ha senki nem bocsátkozik belé, hogy kincseit szedje. Kénytelenek vagyunk a legkedvetlenebb igazságot játékos ábrázatba és nyájas formába öltöztetni, mert különben az emberek hátat vetnek neki. Micsoda vigasztalás, haszon légyen pedig benne, ha ő egy országba öt-hat embertől ismertetik? Egy ékesen szóló, egy hatalmas poéta többet végbeviszen az embereken, mint százezer Seneca. Az az író, kinek munkáira az olvasók soha nem mosolyodhatnak, sem könnyezhetnek, sem semmiféle vitézi vagy szerelmes indulatokra nem ragadtathatnak, nem messze terjed, és csak bibliothékákra szorul ritkaságnak, hol ki-ki dicséri, de soha nem olvassa.

Lehet-e minden igazságról nyájason és világosan okoskodni? Lehet annak, kitől kielik. A régi tudósok minden okoskodást igen komor és szomorú mélységgel, nehézséggel vettek körül, gondolván, hogy azáltal fognak az együgyűektől csudálatni, megadván a bölcsességnek méltóságát. Mi lett belőle? Az, hogy azáltal a községet a bölcseségtől elijesztették. Amely dolgokat legvilágosabban lehetett volna előadni, legsötétebb, mélyebb okoskodásnak módjával írták ki, csak, hogy minden mélységnek, nehéznek és csudára valónak lássék kezekbe. Olybá vészem ezeket, mint azon orvosokat, kik a beteg felett annak tüdejéről, májáról, gyomráról, lépíróról görög deák szókkal beszélnek, hogy a szegény szenvedő őket nem értvén, nagyságokon csodálkozzon s tudományokhoz bizodalmat végyen.

Látok sok oly tudósokat okaik közt vesződni, homályoskodni, kiknek három levélre mázolt setét igazságaikat tizenkét sorral érthetőbb módon ki lehet vala tenni. – Kűszködünk megértésekkel, vélvén, isten tudja, majd mely nagy igazságot fogunk, azonban mikor azt fáradtsággal a sok szórákás alól kifejtettük, elnevetjük magunkat kicsinységén. Úgy vedd ezt, mint

a vadászt, ki egész nap ás a róka lyukán, hogy bőréért pénzt kaphasson, s azonban, mikor nagy fáradtsággal már a lyuknak fenekére ér, róka helyett, melyet remélt, egy ürge vagy hörcsög ugrik ki elébe.

Okosok, írjatok úgy, hogy szeressenek, értsenek benneteket, s mosolyogva, könnyezve csodálkozzanak rajtatok.

A TERÉSZET VILÁGA VAGY A JÓZAN OKOSSÁG

Bessenyei György műfaji szempontból sokoldalú, kötetei számát tekintve gazdag életművében *A természet világa* c. 10.000 soros verses elmélkedése, önmagában is nagyszabású kompozíció. Megírásának okáról, körülményeiről a következőket érdemes elmondani.

Mária Terézia kedvelt testőrétől, az őt követő II. József megvonta az addig folyósított kegydíjat, Bessenyei pedig miután birtokai jövedelméből nem tudott Bécsben megélni, 1782-ben odahagyta a nagyvilági színteret, a fényt, a pompát és visszavonult szülőföldi birtokára. Ahogy méltatói írják: visszasüllyedt az „isten háta mögötti” magyar vidéki létbe. Gazdálkodni kezdett, és külsőségeiben hasonult ugyan a vidéki nemesség szokásrendjéhez, de mint mélyen gondolkodó, alkotó szellemű ember, élénk érdeklődéssel figyelte környezetének jelenségeit, vette szemügyre a korabeli magyar társadalmat. E tapasztalatok összegzéséből született ez a nagy hatású filozófiai tankölteménye is, melyben kifejti az emberről, társadalmi viszonyokról alkotott véleményét, rendszerbe foglalja gondolatvilágát.

„Olyanná lettem, mint a pusztában bujdosó szarándok, ki világát elhagyván, csak egyedül ül” - írja kötete élén az olvasónak címzett ajánlásában. Majd folytatja: *„16 esztendeig gondolkozva most fordulok ki a nagyvilágra artzal...”* azaz ezzel a mélyen szántó filozófiai jellegű művel, *„hogy a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ le tehetek”*. Ez az élethelyzet, különállás adja meg számára azonban a szellemi függetlenséget, a véleménynyilvánítás szabadságát, teszi hitelessé az önmagára nézve kötelező, mások számára javasolt morális alaptételt, betartandó szabályt:

*„Cifra, üres hangon, ne verselj, ne beszélj,
Az embert fedezdd fel, s ne erkölcséről ítélj”.*

A természet világa Bessenyeinek második nagy alkotói korszakából született műve, melyben a legkomolyabb filozófiai kérdések kerülnek gondolkodásának középpontjába. Így: *„a világ keletkezése, a természet rendje, az ember helye a természetben és a társadalomban, az ember szabadsága, lehetőségei, a rossz*

szükségszerű volta, a társadalom kialakulása, az emberi élet célja és értelme.”

Arra a kérdésre, hogy ki az ember?, mi az ember?, kötetbeli vizsgálódásának mélységét mérve, Bessenyei eljut az emberi természet origójáig. A születés és halál közötti életutat bejárva mintegy tételes leltárt készít mindarról ami az ember legbensőbb lényege, sajátja (lélekről, szellemről, érzelmekről), élettevékenységének megnyilvánulási formáiról, a társadalomban elfoglalt helyéről, szerepéről (hatalom - és birtoklásvágy; tudás-szomj stb.). Mindezt érzékletes leírásában, és megjelenő erővel tárja az olvasó elé.

OLVASÓ!

Ollyá lettem mint a pusztában bujdosó szarándok, ki világát elhagyván, csak egyedül ül, melybül áradt keserveit, könnyeit törölgeti szemérül: úgy ülök magánosságomban szüntelen arra forogván arccal, hol a nyájas bölcsek egymással társalkodva az életnek unalmát magok közt enyhítik s édesítik.

Múzsámat szólítom, hadd panaszolja életemnek hanyatlását, úgy mint a megélemedett hattyú, mely már utolsó óráit hozzá közelgetni érezvén, abból vett fájdalmat hajnalonként bánattal énekelgeti. Ifjúságomnak örömmel teljes mezeje, hol kezemet fogva Vénus, másat Minerva vezettek, oly aggot magánossággá változott most, hol csak őszi ködök és szomorú fellegek boronganak. Mély álomba e csendes eggek alatt érezve s tizenhat esztendeig gondolkozva most fordulok ki innét e világra arccal. Mit szóljak hozzá? Hízkelkedni néki nevetség, mivel tekintetbe nem veszi. Szidni bolondság, mert sem hallja, sem érti sem érzi, sem tetterül felelni nem tartozik: viszontagságainak fergeteges tengerén mindnyájunkat szabad útnak bocsát, akár ütközünk kőszáladba, akár szerencsésen kerüljük el azokat: egyben nem vigasztal, másban nem oktat. Végre nem maradt egyéb a szomorú emlékezetnél és körültem haldokló kietlen magánosságnál. Ó! Boldog házasság, tőlem örökre eltávozott élet, hol a megadott halandó gyermekeiben születik újra, midőn már esztendeinek sokasága szívérül minden egyéb világi örömét eltörli! Te! Ki ezt írod vénségben, névtelenségben, hová lett vigasztalásod?

Mindenestül fogva vezet a halál sírod széleihez, honnan e világra nézven vissza, senkit sem látsz utánad, ki véredben, nevedben éljen! Fedez-

zük el a házasságnak édes sebeit! Legnagyobb fájdalom annál, akinél nem találtathatik! Édes vigasztalás a vénségbe felefűlt életnek magát gyermekeiben látni és asztalnál mondani: egyetek ebből! Igyatok abból!

Alig vehetem fel, mit írok, kinek és minek? Valamennyi csupa ember még e földön írással okoskodott, mind küszködésében cselekedte. Vagy sorsát panaszolta vagy kenyerét kereste, vagy vakított, hogy vezethessem, vagy gonoszság ellen dolgozzon, mely minden időre megmarad, vagy végre elfelejtett semmisségéből kívánta magát több társai felett küszködéssel kimutatni.

Írok én is nyugalomban, kínomban, nem tudván, mi vonsz, csak érzek a bennem élő természetben oly ellenállhatatlan ösztönt, mely magát társaival közölni kívánja. Koporsómon túlvitt beszédem úgy tetszik, mintha síromnak komor éjszakáját hozná haldokló szívemen kiderülésre; enyhítvén keservét ennek előre való tudása, hogy halálombul elevenekhez szólhatok ki. Ha pedig én is írással a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ letehetek, abból származott vigasztalásom a halálának örök álmai közt is hevülésbe hozza hideg hamvaimat.

Világosítás vagy intező beszéd a geniusomhoz

Figyelmezz hű lélek! S ha ítsz nemzetednek,
 Mondd meg hát, hol leljem fel útját versednek?
 Gyere vélem, lássuk a nagy térségeket;
 Szemléljük az eget és a mélységeket.
 Hogy kelljen az embert szépen mulattatni,
 Hol az együgyű is tudjon oktattatni?
 Hogy elmélkedésed a bölcs is vizsgálja,
 Szelédnek, tüzesnek, nyájásnak tanálja:
 Hol a setétben is tisztán meglássanak
 És unalom nélkül kedvet olvassanak.
 Indulj el magasra csendes énekléssel:
 Emelkedj, ereszkedj tanult repüléssel.
 Ne legyél csekélyes, ne szállj le mélységre:
 Ne menj okoskodva szörnyű setétségre.
 Ha nyájaskodsz, ne légy igen közönséges,
 A parasztság nem szép: rút s nem emberséges.
 Ne sajtold eszedet, hogy meg ne értsenek:
 Hogy véled küzdjenek és féretegyenek.
 Kevés elmében van ezzel elégedés.

Unalmas, tudod, a kemény elmélkedés.
Minden ember okos bizonyos mértékig,
De kevés juthat el a gazdag értékig.
Amit mások mélyen vagy homály közt írtak,
Titkos értelemmel nagyon körülnyírtak,
Tedd ki verseiddel a nap világára,
Hadd nézhessen kiki az igazságára.
Ne légy érthetetlen, hogy csak csudáljanak,
Hanem hogy értsenek s tőled tanuljanak.
Csudálás, dicsérés meglesz, ha jól ítélsz,
Nyereséget mutatsz s természetből beszélsz,
Ahol nem értenek, ott semmit se mondtál,
Nem érzik, beszéded, hiába fáradtál.
Az igazság tudod, hogy tiszta, érzhető;
S aki érthetetlen, kába az olyan fő.
Szembetűnőképpen ha nem tudsz rajzolni,
Nincs pennád, se versed: csak meg kell hódolni.
Ha természettrül írsz, természetté legyél:
Ismeretlen vonást színére ne tegyél;
Azért, hogy sok nem tud a verssel így élni,
A tiedet, Muzsa! Meg tudja ítélni.
Mint a rossz muzsikust és jót megválasztja
Az is, ki hegedűn ujját nem futtatja.
Tudd meg hát, hogy mindaz, ki ráncolt homlokkal,
Mord elméből beszél megfagyott okokkal,
Tanult vadat mutat a szép elmésségen
És mint bagoly úgy ül a nagy setétségen.
Csak homlokod veri száraz okaival
Álmodat, ásitást megúnt sorjaival.
Nem lágyítja szived, sem meg nem nevetett,
Velődöt aszalja: egyebet sem tehet.
Nem emel érzésben magasra lelkeddel;
Nem gyönyörködtethet, nem sírhat szíveddel.
Érzésed szárazságtja; csak a fejed üti,
Unalommal rágat s a véredet hűti,
Egy-két könny porával lepett szennyos okos
Említ meg pohár közt, hogy ez író módos.
Azontúl könyvek közt emészt a semmiség,
S befedez voltodban az örök setétség.

Elnyeli az ilyet az írók tengere,
 Nem úszhat színére: mélység ennek ere.
 A sokaság közt haboz: fenekére ül,
 S tudós mordságával örökösen ott sül.
 Az elmélkedésben kell gyönyörűség is,
 Vidámság, nyájasság, tréfa, könnyűség is.
 Mihent az olvasó verseidre nevet,
 Kedveli okodat s bizonyos, hogy szeret.
 Úgy csináld, hogy szíve egyfelől könnyezzen
 Másfelől viduljon s véled nevetkezzen.
 Hogy amikor olvas, magát is érezze,
 A szívét tapassza s esetit nevezze,
 Hogy, ahogy ő is élt, lássa írásodban,
 Magára ösmervén okoskodásodban.
 Rajzoljad, mutasd be maga előtt magát,
 Számláld fel előtte mívét, minden dolgát,
 Közötted, maga közt egyformaságot lát,
 Megölel, áld, csókol. Ide vigyázz tehát.
 Ne légy félelmes is az igazság mellett:
 Aki fél, tapogat: közönségessé lett.
 Ne legyél rab lélek s oly alacsonysággal,
 Rettegés közt ne hányj a nagy igazsággal.
 Mondd ki, hogy az embert mi boldogíthatja,
 S veszélyre, inségre, le mi taszíthatja.
 A régen felszentelt mély tudatlanságot
 Ne hirdesd hazudva, úgy mint igazságot,
 Törd ki a kerítést, más hadd haragudjon.
 Eredj, emelkedj fel, amaz hadd maradjon.
 Áldozatot kíván tőlünk az igazság,
 Mért nem mondjátok* ki, ti reszkető lelkek,
 A bátor bölcseknek köszönd nyugodalmad,
 Kik szállani mertek; itt leled oltalmad.
 Kik az igazságért áldozatok lettek,

* Csak azon dolgokat értem, melyek az országló értelemmel és annak törvényes állapotjával kimondásokban szemben nem szöknek. Sok tárgyak vannak az uralkodó hatalma alatt, melyekről szólni, írni haszonnal lehet. Melyek a törvényeknek, erkölcsöknek jobbításának által közönséges boldogságunkra tartoznak, de amelyek által némely hazafiak képzelődéseikben szenvedni láttatnának, ha valósággal nem is, mivel az közjó mindenre tartozik.

És magok szenvedvén, boldogságot tettek.
Miért nem mondjátok ki ti reszkető lelkek,
Az igazat, melyet bennetek éreztek?
E rangját, kenyerét, amaz mássát félti
S felel, hogy a dolog őtet nem illeti.
Kit nem illet köztünk, mondd meg, az igazság,
A közjó, emberség, okosság, boldogság?
Így tehát bölcs lélek, légy bátor, igaz is,
Vidám tekintetű, némelykor komor is.
Azonban örökké ha írsz furcsasággal,
A nagyok megvetnek illetvén csúfsággal.
Toldi Miklós, Markalf, Stilfrid lesz belőled,
Semmit sem tartanak a bölcsek felőled.
A parasztleányek vasárnap elvisznek
Kertekre olvasni s hétfőn sutra tesznek.
Bölcsnek, együgyűnek, nevetve, könnyezve.
Nehéz írni ugyé? Gondolva, érezve.
Mikor kedved lobban és játékra indul,
Magad is neveded édes mulatságbul.
Másszor keservednek tengerébe merülsz
Vagy csendes habjain ingadozva csak ülsz,
Mosolygás, könnyezés látszik szemeidben.
Mert édes fájdalom támad érzéseidben.
Ez az a mesterség, amit természet ad,
Mely nélkül Pegasus nem veszi fel igád...

Ahol nincs nagy érzés, ott poéta nem volt,
A bot-szív, ha írt is, mind a versébe holt.
Az ész kiterjedhet igaz szép versekre,
De nem emelkedhetik a magas egekre.
A mély szív, mély lélek szórja fel tüzedet,
Múzsza! Csillagok közt égetvén versedet.
Ott ragyogtál tudod, a nagy Homerussal,
Tassussal, Poppével és Virgiliussal,
A látás határa körülted eltévedt,
A rádbámult nézés hunyorgó szemmé lett.
De nem lehet mindég odafent repülni
És fellegek felett a nap alatt tűnni.
Mint a sas, mely a kék ég színén kóvályog,

Szárnyát nem mozdítja s a nap körül forog,
 E nagy magasságrul zápor zuhogással
 Bocsátkozik alá kettős kiáltással,
 És a pusztán ülő halomra reászáll,
 Hol csendesen nyugszik, szunnyad s kevélyesen áll:
 Ugy te! A nagyokrul, Muzsa, kisebbekre
 Jössz le! Földön heversz: s nézel az egekre.
 Magyarázd hát Múzsá! A vers nemességét,
 Tárgyát, igazságát, hasznát, ékességét.
 Jó lesz-é úgy tenni, mint némely poéták?
 Kik igazságokat csak mesékből írták.
 Képzelődéseid közt csinálj isteneket,
 Bujdostasd, harcoltasd a nagy vitézeket.
 Perseus, Herkules, Pollux, Bellerophon,
 Akhilles, Theseus, Jázon, Agamemnon,
 Lássuk! Hadd készítsék éneklő versedet,
 Ezekkel poéta már sok híresedett.
 Vagy ördögöt, poklot halmozz egyrakásra,
 Indulj Milton után az álmélkodásra.
 Hogy szép verseiden csudálkozhassanak
 S erkölcsöt belőle ne tanulhassanak.
 Mennyet, földet, tengert, zúrj, zavarj, kavargass,
 Mélységet mélységre, hegyet hegyre forgass
 És mikor visszatérsz álmodozásidbul,
 Örülj, hogy Hasznót nem vettek látásidbul.
 De tudod-e Muzsa! Hogy közelebbbrül kell
 Még itt okoskodni az insurgensekkel?
 Álmodd hát versedet, de dologrul írdál,
 Hogyha félrevetnek, rejtekben ne sírdál,
 Cifra, üres hangon ne verselj, ne beszélj:
 Az embert fedezd fel s erkölcsérül ítéld!
 Hogy az ördög mennyi számmal táborozik,
 Istennel, angyallal, hol, hogy hadakozik,
 Anglus észnek való; réánk nem tartozik!
 Ezekkel az író, lásd! Csak bolondozik.
 Te az embert vizsgáld; s elmét bölcseséget
 Fontolj benne, hasznót, erőt, gyengeséget.
 Változz természetté tehát verseiddel,
 S józan okossággá elmésségeiddel:

Hogy az ember java miben áll, tudhassa,
Benned, mint tükörben magát megláthassa.
Hogy amit te rajzolsz, szeme előtt legyen,
Mintha látná s benne kifogást ne tegyen,
Hogy az okaidat szívében érezze
És mivégre mondod, soha ne kérdezze.
De mit akar evvel? Ha ezt mondják rólad,
Oda vagy! S reptiben hullott el a tollad.
Amely erkölcsökre szüntelen szükség van,
Azt beszéld és ne járj haszontalanságban.
Szólj a tudatlanhoz, súgj az együgyűknek
Inkább, mint a bölcsnek és a nagylelkűknek.
Ne kend hát szemeket azoknak, kik látnak:
Annak kell lehúzni hályogát, aki vak.
Fedezd fel előtte szép okoskodással,
Mi a sorsa s tanítsd a tapasztalással.
Magyarázd tárgyait, közjavát, törvényét,
Kettős tartozását, élessed reményét.
Mutasd meg érdemét a szép emberségben,
Hogy találhassa fel a hív szemességben.
Mondd ki, hogy mit tarthat külön meg magának
És mivel tartozik osztán a hazának.
Hogy mi itt az *ember*? Kicsoda mint *polgár*,
És hol van felhányva közöttök a határ?
Mi az, mi természet benne, mi a szokás,
Mi a bujálkodás s az igaz jóllakás.
Tévelygései közt nézd az igazságot!
És mutasd meg benne mind a valóságot!
Mondjad, hogyha másnak kárt és sebet csinál,
Szerencséje külön magára meg nem áll.
Hogy a gonoszságot sok ember szereti,
De ha nyilvános, mégis mind kergeti;
Hogy a mások iránt való embersége
Örökös tartozás s önnön nyeresége;
Hogy a gonoszt, ravaszt, durvát minden köpi
És a világ előtt az útalat lepi.
Az embertelenség csak pervátába túr,
S amidőn mást mocskol, magába is kést szúr.
Kiki utána köp: gyalázatba borul,

Ha veszt, nem segítik s inségében megful.
 Lakik az emberben oly józan ítélet,
 Melyet ördög, pokol tőle el nem vehet
 Akármint üldözzék az elmegyilkosok
 S a természet ellen feltámadt tudósok,
 Bírói szent székit örökre fenntartja,
 És igazával az embert oktatja.
 Minden gonosz érzi, mikor lop és megcsal,
 Hogy szembeszökik az örök igazsággal.
 És ha tettén kapod, szava megfagy száján,
 Elpirul s megszökik előled lábujján.**

Az ember mint igaz hadi vezér és világdúló

Az ember méreggel származik vérében,
 Melyet mérsékelni szokott az eszében.
 De mikor Etnája kebelében felgyúl,
 Igazság, emberség a szívében megful.
 Semmiben sem mutat többé emberséget,
 S truccolni láttatik a nagy istenséget.
 Emberi nemzetét szívénél szorítja,
 A széles világot tűzzel elborítja.
 Vezér vagy, riasztod a vészfergetegét,
 Gúnyolod ügyünket s az igazság egét
 Lángot vét a világ parancsolatodra,
 És ragadozni kezd el kiáltásodra.
 Özvekoncolt testből készíted székedet
 S jaj szó terjeszti ki a földön nevedet.
 Rettegve kérdeznek, várják csudáidat,
 Nézvén és fontolván erős hadaidat.
 Az ég és föld látja ragyogó mívedet
 És a szelek hordják szárnyakon híredet.

** *A természet és annak lélekismeretében élő igazsága minden gonoszságot ujjal mutat ki benned, melyet ellene kívánsz elkövetni. Nincs ember, ki magát tudatlansággal menthesse. Egyedül a fanatizmus vagy vallás által lett dühösség oly isten és természet ellen való pokol, mely a lelket tökéletes vakságára vetheti; előtte a gyilkosságot érdemmé, sőt idővességének okává teheti. És ez az a bűn mely egyedül maga a világnak minden egyéb bűnét meghaladja.*

Napod sugári közt a felleg tetején
Repítettél, ragyogsz a dörgések helyén.
Jól megragadd hát ott a tűnő szeleket,
Nincs egyéb támaszod; kötni kell ezeket.
A dühödtt irigység sziszegő mérgével,
Szúrkál életedhez, mint kígyó nyelvével,
Rózsabokrok alatt kunkorog melletted,
Kényköves kohókból fúj ködöt feletted,
Honnan szép napodra bűdös füstöt ereszt,
Labirintusába vezet vakon s ottveszt.
Száz nemzetség támad kiáltva ellened:
Győznöd kell szüntelen, avagy csalfa lenned,
De nem tész szerencséd itt sorsoddal kötést,
Nem tudod, nyilával mikor küld rád lövést.

Az igaz vezér, mennyei védelem

Elhiszem, hogy szentség akkor győződelmed,
Mikor fáradt hazád fedezi védelmed.
Amidőn öregek és árvák könnyezve
Áldanak mint angyalt, hívséged érezve.
Szép dolog siralmas nemzetédért győzni
S romlását érdemmel, harccal megelőzni,
Hol dicsőséget magát meghaladod
És a szabadulást kezeidbül adod.
Hol nemzeted újra szüli benned magát
És kezeidbül veszi által boldogságát.
Hol egy ember maga magában több lehet,
Mint az ország nála nélkül amit tehet.
Mi emelkedhetik az érdem felibe?
Hol legyen az erő, mely vágjon elibe?
Gyakorta egy ország csak egy emberben él,
Kivel egy világ erejítül nem fél.
Macedónia is Nagy Sándorban nagy volt,
Kinek halálában örökösen megholt.
Élet Beotia is Epaminondással,
Előtte s utána volt s van hallgatással.
Egy ember meghalad egy egész világot!

Hogy ad az ég egynek ennyi méltóságot?
Az úr erősíti eszközit kezében,
Hogy meglegyen, amit elvégzett egében.
Ó! Magyar Scipió!... Keserves sóhajtás!
Te! Hunyadi János! Elfáradt kiáltás!
Múzsám hozzád fordul!... Látja nagy lelkedet
Egébül elnézni s zokogni szívedet.
Régi magyar hazád néz reád a sírbul!
Nem szól; és szemébül könnye csendesen hull!
Ti! kereszténységünk felemelt bátyái,
Elmúltatok, mint a világnak csudái!
Alvásban heverünk sírhalmokon,
Földünk barázdálván határaitokon,
Melyeket érdemmel hajdan szereztetek
És vérrel, fegyverrel megvédelmeztetek.
Letettük fegyverünk; a vitézkedést is;
Eloltottuk tüzünk s dicsőségünket is.
Kardunk féretéve a pennán vakarunk,
Vagy nádaklainkban marhát veszünk s adunk.
A volt törvényeinket fótozzuk pennával!
Nem takarhat már be rongyos palástjával!
Végre elsúllyedvén a több nemzetekben,
Nincs nevünk, sem szavunk a nagy esetekben.
Bocsásd meg, Hunyadi, ily vakmerőségét
Pennámnak, hogy írja neved dicsőségét.
Kinek volt valaha szíve oly érzésben,
Hogy lerajzolhasson ésszel verselésben?
Hogy érdemeidről írva gyengeséget
Ne mutasson, hozzád képest semmiséget.
Régi dicsőségünk édes jaj siratni,
S vitéz tetteinket versekben iratni.
Nem maradt itt egyéb, csak az emlékezet,
Mind ledült Trójául a régi nevezet!
Volt Ilion, amely összelelt omlását
Nézte és siratta örök elmúlását.

Halhatatlan győzelme a magyar nemzetnek

Kel fel hát napnyugat, indulj el keletnek,
Híreld dicsőségét a magyar nemzetnek!
Már keleten széjjel mindent dúlt Mohamet,
Hol a görög világ siralmas rabja lett.
Konstantinápoly már hajlik hatalmának
Vonó marhája lón ostoba jármának.
Az Alkorán, turbán lett trónus felette,
És allája hangzik mindenütt mellette.
A szentek szentébe tör bé a rémítés,
A tévelygés, vakság, erőszak, hitetés,
Az egeből hordja, így mond igazságát!
Száz nemzet hirdette ekként hazugságát!
A hitetés magát titkokkal fedezi
S midőn szent szín alatt csal, urát nevezi,
Ki csendesen nyugszik odafent egében,
Elrejtven nagyságát mély bölcsességében!
Már a szent oltárok egymásraborulnak,
És a hitetőnek lábához hullanak.
A szentháromságnak tagadja személyét,
S oltári szolgálain felemeli fejét.
Hanyatlik az egyház fényes dicsősége
És megfertéztetik templomi szentsége.
Rettenetes eset! A rejtett hajlékok
Ez ítélet elől befedezik magok.
A nap megsetétül! Ég, csillag halavány.
A hívők oltárán áldott fel a pogány!
A leveretett nép titkon fohászkodik
Tekinti esteit s lelkében rázkódik.
Végre keservévek, mint patak megzúdul;
Összeteszi kezét, hajlik, sír, s térdrehull.
„Uram, ha büntetsz is, szóban így könyörög,
Őrizd oltáraidat!” Az ég lassan dörög.
Kiszórta már tüzet és búsulásában
Elkezd csendesedni rettentő hangjában.
„Ostorozd testükben, de igazságodat
Hatalmaddal tartsd fenn s gyenge juhaidat.
Szabadítsd hazádat, ahol istenséged

Tiszteltetik és él fényes dicsőséged!
 Mindenhatóságban egy ily hitetőnek
 Ó! jaj, mért engeded e vallás vesztőnek!
 Keresztyénségünknek diadalma hol van?
 Dicsőíttethetsz-e inkább a pogányban?
 Sofia temploma mecsetté változott,
 Melyben az igazság nevednek adózott! ...”
 Mint a forgószéllel haladó zivatar,
 Mely dörgést, csattogást, záporosót kavar,
 Erdőt, boglyát, fedélt fellegek közt repít,
 Úgy tetszik; utolsó ítéletet készít:
 Így rohan a pogány tűzzel, ropogással,
 És szívet rettentő szörnyű kiáltással.
 Érchegyeket vontat, hogy ágyút öntessék
 S mint pusztító mennykő, rajtuk úgy lehessék.
 Oly Vesuvius ez, hogy mikor kisüti,
 Bőgő golyóbissa a hegyet elüti.
 A tüze vashalmot okád ki torkábul
 És dördülésére az állat hasrahull.
 Így árad hazánkra végső veszedelme!
 Nincsen magán kívül semmi segedelme!
 Egész Európa vérengzésével
 Elfogyott, elfáradt minden erejével.
 Százezer törökre harmincezer se jut...
 Készen van ezeknek napnyugotra az út.
 Az egész keresztyén világ földreborul,
 Remél, fél, könyörög s szeméből könnye hull.
 Nincsen több oltalom a magyar vérénél,
 S nincs is most drágább kincs vitéz életénél...
 Felriad Hunyadi, sikkangatja népét,
 És vitézi tüze pirosítja képét.
 Kip-kap maga körül, kiáltja seregét,
 Markolja fegyverét, felvágja süvegét.
 Ráveti szemeit a magas egekre,
 Úgy kér vigasztalást a magyar szívekre.
 Hazájának képe gyászban áll előtte,
 Már a veszedelem felére megölte.
 A képzelődésnek éjjele elterül,
 S a magyar vitéznek fejébe beléül.

Térdeit ölelni feleségit látja:
Gered Erzsébet ez, ki éltét siratja:
Körülte öregek, gyermekek térdelve,
Sírnak, reménykednek, már csak félig élve
A bölcsőben fekvő kis csecsemők felett
Fegyverek függenek!... akkor vész, mikor lett!
A szabadság oldalt befedvén országát,
Keservesen zokog, siratván hazáját.
A keresztyén vallás oltárira borult,
Nem szól, fájdalmában egészen beléfult!
Távoly a helységek égnek ropogással...
S a felleg közt bolyong lángjok villogással.
Elrémült lakosit pórázokra fűzik
S tatárkorbácsokkal egymás után űzik.
Az atya fiait, javát, feleségét
Látta elrabolni s csak nézte inségét.
Ember, gyermek, sírás, barom, bögés
Halott mindenfelé s látszott a sok égés.
Hunyadi feleszmél s hazáját érezvén,
Letérdel, keserve szívében vérezvén.
Ó! micsoda ösztön ez a csatázásra,
A vitézkedésre és hadakozásra.
Itt mutatja hát meg a hazafiúság
Magát mint természet s nemzeti igazság.
Nem beszél a haza, csak sorsát mutatja
S fiait pokollal szembeállíthatja.
Igy gondol és kezét öszvetőn végtére,
Úgy tekint fel sírva istene egére,
Esedezik néki a segedelemért,
Kérvén, oltalmazza itt a keresztyén vért.
Ekkor az isteni végezés egeit
Megnyitja s népére veti le szeméit,
Eltörli siralmink különös kegyelme,
És vigasztalást hoz szívünkre szerelme.
Hozzánk hajlik, biztat, a porból felemel
S irgalma lelkünkön keresztül megölel.
Védelmet parancsol, örök hatalmából,
Erős bástyát készít a magyar hazából.
Hol keresztyénségünk őrizni kíván,

Hunyadi harcoljon! Így szól a trónusán.
A föld megrázkódik, az ég megsötétül,
Csillag, hold megszalad s a tengerbe merül.
Lángol az ütközet s az égnek térsége
Dörög, csattog s ködben borul fényessége.
Ércpokol tátja ki torkát, mely villámlik,
Rikoltó mennykövet okád ki, mint hallik.
Por, füst, tűz, kiáltás öszvekeverednek,
Az eldült vitézek porba heverednek.
Mindenünnen rémít a nyögés, haldoklás,
A mérges kiáltás s halálos fuldoklás.
Gyalog, lovas sereg szörnyű dübörgéssel
Hol itt, hol ott fordul tűzzel, öldökléssel.
Az őriző angyal viadalra indul:
Omlik az ellenség s a rakás halmokba hull,
Villog a kezében pusztító dárdája,
S Hunyadinak képét viseli formája.
A gondviselésnek ragyogó fellege
Borong feje felett s látszik tiszta ege.
Orcáján az örök végezés van írva,
Melyet szemlél a nép örömeiben sírva.
Megaláztatásra hozza Mohametet;
És felibe teszi a keresztyén hitet.
Villámlás közt csapkod ki az ellenségre
Sikkangatja népét s viszi nyereségre.
Nyomja Belgrád alól mérges seregeket,
Poklokra úzvén le ostoba lelkeket...
Nem segít Mohamet csudája Mekkában
Az egek közt függő érckoporsójában.
Buzgó követői a nagy változással
Elszórják fegyverek s futnak a vallással.
Utolsó ítélet omlott életekre,
Koporsó, sír, halál ült tekintetekre.
Kialtozva futnak öszvekevereve,
A döbörgés, por közt földre heveredve;
Mint a jeges zápor, mely szélvésszel kavarr,
S mindenféle barmot a falukra zavar,
Rut zivatarával hegyet, völgyet borít,
Töri az élő fát s a bérceken ordít,

Olyan ítéletben szalad az ellenség...
Így oltalmazott meg itt a nagy istenség!
A keresztyén világ ezen győzödelmet
Köszönte hazánknak, mint örök védelmet.
Több volt a magyarság hát Európánál...
Nincs segítség sehol s ő tanál magánál.
Nála nélkül, lehet, a turbán villogna
Itt is, úgy mint másutt s lófark lobogna.

Természet és mesterség, latba vetve

Akármit dolgoztatsz, megnyér a ravaszság,
Szemed is kilopják, nem ment az igazság.
Megnyírja erszényed a sok mesterember;
jóllakik, megnevet és az ágyán hever.
Napszámosod alszik: vincéred elpusztít,
Birtokod egyszerre húszt pert is rádusztít.
Aki nemes és bír otthon egy telekkel,
Lehúzzák ruháját róla a perekkel.

Mindenütt felütnek, ha semmivel se bírsz:
S örökséged ha van, mindég a per közt sírsz,
Mint egy áprilisi bolondot küldöznek,
Ide is, oda is, s manérral üldöznek.
Kiki siet s rajtad túl akar haladni,
Te is kénytelen vagy közöttök szaladni,
Ha búsulsz, földre tapod a futó sokaság
S keresztül megy rajtad mind ész, mind boldogság.
Otthagynak, hogy agyad gondjaid közt aszalt
És elméd, amiben segíthetne, vasald.
A patikárius nagy hosszú kontódat
Viszi rád, fogyasztván általa zsoldodat.
Romlott egészségből jó pénzzel fizeted.
Hogy úgy elvesztette az egészségedet.
Demeter deák is éhen jön a boltbul...
Béköszön: meglátod: a szíved elájul.
Gyócs, paszománt, kávé, nádméz rovásait
Mutatja s nevezi vélek inasait.

Izzadsz, hányod-veted, amaz is forgatja:
 Köhögés esik rád s torkod fojtogatja,
 Elküldöd pénz nélkül jó reménységével
 S visszatér Demeter isten büntetével.
 A lakásod tömlöc, bűdös gőzök közt halsz.
 A magad s más bűzi között halálra válsz.
 A jármátul fogva a varró tőjéig,
 Megszámlálhatatlan ezer eszközéig
 Terjed el a gondja, mellyel már nem bírhat
 S tanulton miatta sok jó ember sírhat.
 Ahol az eszkimó erőszakot teszen,
 Abban itt ahelyett a hatalom veszen.
 Aki kinccsel gazdag, hatalmas és pénzes,
 A szegényebb részen itt is győzelmes.
 Törvénnyel verjük itt meg az igazságot.
 S az erő felrúgja az ártatlanságot.
 Pallérozás alól vadságot mutatnak;
 S a szép mesterséggel*** szabadon húzhatnak.
 Amott nyilván vesznek az erőszakosok,
 Itt setéten húznak meg a nagyokosok.
 Megveszi a törvény árát kenyerednek:
 Vérért, verejtékért fizet életednek.
 Sohajt a boldogság tudományunk között,
 Melyet a természet könnyével öntözött.
 Szokásinktul félnek hát a vademberek
 S pompás rabságunkra hadar a fegyverek.
 Tömlöcöknek veszik rakott várasinkat,
 És kegyetlenségnek uralkodásinkat.
 Pap, paraszt, királyi, köz, külön hatalom
 Nékik mind vereség s keserves fájdalom.
 A főhatalom ládd, mindenütt parancsol,
 S ha nem engedsz, végre testedből vért locsol.
 Az olyan boldogság, melyben megkötöznek:
 Akasztófán száradsz, agyon lövöldöznek:
 Egy vad természetnek se férhet fejébe
 És nem választ veszélyt szabadság helyébe.

*** A mesterségnek, bujálkodásnak, pompának szükséges eszközei annyira megszapordtak, mely az ember haláláig szüntelen vásárolva soha oda nem juthat, hogy házának eszközei közt valami híjjával ne legyen.

Haszontalan papolsz, hogy boldog, ha nyúzod
S üstökénél fogva a jármához huzod.
Aratás, vetéssel verejtékezni kell
És nap alatt égni a kapanyelekkkel.
Fegyverben öltözni és a vérontásra
Hideg vérrrel menni, mint önkénthalásra.
Számptalan törvénnel tenger vétket szülni,
A pallérozással tömlöcökre ülni:
Szóllani se tudni, hogy hibás ne legyen,
Vagy egy, vagy más ellen sérelmet ne tegyen,
Bajos vademberen regulául nézni
S élete folyását hozzájok intézni.
Annyi bünt csináltunk, hogy nem büntethetjük:
Csak vállat vonítunk s kínunkban nevetjük.
Eloszlunk, mind látod, sokféle sorsokra,
Nemes és nemtelen más úri karokra.
Honnan minden csoport fogakat vicsorgat,
Egymásra vakon üt; s félreszökik s hallgat.
A hatalom kiáll; parancsol a bottal. -
A szolgaság lappang, lop és örökké csal.
Mindenkinek megvan részéről törvénye
S zürzavar eszének titkos szövevénye.
Igazság^{****}, ha haszon egyik, mint más résznek
És itt a határa az emberi észnek.
Törvényed, szokásod azon túl nem megyen,
Akárhogy papoljad s akármilyen legyen.
Nem jöhet az elme meghatározásra,
És tanult a világ egyenlő szokásra.
Ellenkezésben van széjjel az igazság
S gyakran fejére üt a felszentelt gagszág.
Ezt ezt mondja jónak; amaz kárhóztatja.
Kiki úgy ítéli ügyet, mint láthatja.
A kaffer^{*****} heverész a folyóvíz partján,

**** Igazság, hatalom: ne vedd közönséges értelemben, hanem külön-külön minden emberre nézve értsed. A lopás haszon a tolvajnak, de gonoszság a társaságnak, noha ő maga részire helyes dolognak tartja. Különben az országló hatalomra céloz.

***** Minden verejtékező munka, gond és erős gondolkozás természet ellen van. Ugyanazért elmés és mesterséges boldogságának truccára mind egyiket, mind másikat az ember örökre kerüli, ha nála nélkül élhet. Azért valaki kenyere keresése nélkül nagy olvasásba,

Nem őríti magát gonddal állapotján.
 Érző szükségeit könnyen elégti,
 Kapával a napon testét nem égeti.
 Nem aszalja lelkét a bölcselkedéssel,
 Nem bódítja magát a vélekedéssel
 Gondolatban, hangban, szóban boldogságot
 Nem tanál s érzésben keres valóságot.
 Rabota, sarc, adó filét nem cibálja;
 A kisbíró, ármás útját el nem állja.
 Nem üti a hajdú pofon, vagy homlokban,
 A csaplár sem viszi gunyáját zálogban.
 Gyermeki közt sírva, verettetve nem ül,
 Mint rab botoztatva pénz és kenyér nélkül.
 Nem öltöztetik fel végre katonának,
 Hogy maga nyomozza útját halálának.
 Nem veszik meg pénzen erővel a vérét,
 Egynéhány poltraért vesztetvén életét,
 Testét és természetét fal mellett nem nyújtják,
 S nyakravalójával állva meg nem fojtják.
 Nem hányják halomba oly szomszédok testét,
 Kikrül nem is tudják még az ember tettét.
 Nem vagdalkoznak úgy, mint mi harag nélkül:
 Öszvecsap; megszalad, s osztán csendesen ül.
 Ezek hát okai, hogy némely nemzetek
 A boldogságunkrul más értelmet vettek:
 Mi már nem érezzük többé rabságunkat
 S kötelek közt leljük fel boldogságunkat.
 A hüronnak nem kell, inkább gyepen hever
 S azt hiszi, hogy csak így élhet úgy, mint ember.

gondolkozásba merül, úgy jár, mint a korhely, kinek vére a rossz szokás által borhoz ragadován, boldogságát részegségben keresi s magát megfojtja. A tanulásra fizetés, hivatal, dicsőség, a kézi munkára pedig éhség kényszerít: mindenik erőszak. De sohase félj, hogy a bölcsök elszaporodjanak és a napszámosok gyönyörűségből kapáljanak. Mindég örömelebb megyen a lakodalomba, mint a dologra; és a szép asszonyhoz, mint a könyvhöz.

Az okoskodásból vagy eszébul kiszorult élet némán gyönyörködik

Csak a szép nap válik gyönyörűségedre
Ó bölcs! S erdő, mező, madarászó kedvedre.

A szép folyóvizet csavargó útjában
Nézed s pohárt merítsz a híves kútjában.

Látásod a jónak térjszinén tévelyeg,
Melynek tükörfénye ezüst színnel lebeg.

Felette a látás messzire elterül
Hol itt, ott vagy gödény, vagy karakatna ül.

A csürek zuhogva a vízre csapkodnak
És az apró halak lekapkodnak.

Dankák kavarodnak úszással a vízen,
Barázdákat húzván a szép kristály szinen,

Keresik az égett habverés tőkéket,
Ráülnek s fejérré festik szénszineket.

Gémekeket látsz köztük alá s felnyujtózni,
Orrokkal vagdalva a vízen habozni,

Melyek aztán estve magasan repülnek,
Kiáltással jönnek s a sásba ülnek.

Közöttök a rucák süvöltő szárnyakkal
Repülnek s zuhognak recsegő szavakkal.

Böfögés hallatik távoly a rétekrül,

Hol a vizibika tavasszal megbődül.

Békák is kuncognak a tófenekekben,
Nagyobbak recsegnek a mélyebb vizekben.

A balin a tónak színén nagyot zubban,
Reménytelen esik, a szived megdobban.

Ragadozó hal ez, keszeg a prédája,
Melyet a szélekben kapkod maró szája.

A ludak a vízre alábocsátkoznak,
Vadak s fent repülve mindég kiáltoznak,

A kákás nád közé béusznak csendesen,
Hol mind széjjelnéznek elébb félelmesen,

Végre susogás közt felegyenesednek,
S szárnyokkal rázkódva meg leülepednek.

A szárcsa úszkálva a nádszáron fityeg,
Kétfelé kopácsol az orra s úgy pityeg.

Rájok a fellegbül sasok ereszkednek,

Lebuknak s több levél alá elrejteznek.
 Másfelől juhsereg jön az itatóra,
 Csendes folyóvízre, vagy nagy álló tóra.
 Bőséggel tölti el a csendes egeket,
 És lármába hozza a halló füleket.
 A fű közt rángatják s tolják az orrokat
 Előre; vagy állnak s úgy hűtik magokat
 Vagy megiramodnak ivó tanyájokra,
 Mindég visszaríván apró bárányokra,
 Melyek csoportokra osztván fel magokat,
 Derekok görbítve szökik az árokat.
 Oldalról bőfögnek a boglyas kuvaszok,
 Örvösök s gyepen úgy nyalják a talpok.
 Az urak nem mernek sétálni feléjük,
 Míg a botos juhász ki nem áll melléjük.
 Döbörög a ménes: vágatásban nyargal,
 Hinnyog vinnyog, rug, vág s lármáz a csartranggal.
 Kondít a csikóssa nagy karikásával,
 Rémitvén közülök a kiáltásával.
 A szavának hangját toroka változtatja
 Oly módon, mint a kürt s más úgy nem mondhatja.
 Kis lova lába közt, mint csik, úgy veckendik,
 Sarkantyúba kapja s rémitőket fingik.
 Kétfelől oldalán lobog a gatyája,
 És mint a háború, úgy kiáltoz szája.
 A ménes a vízbe, mikor belérohan,
 Mint a földindulás, úgy reng s nagyot zubban.
 Felszórják a vizet csóváló farkakkal
 S benn állnak hasig egészben lábakkal.
 A csikós elhagyja csog, bog nyerges lovát,
 És hosszan a gyepre hanyattvágja magát.
 Csak néha hallik már lova közt hinnyogás,
 Első vagy hátulsó lábbal vágás, rugás.
 Itt jön a gulya is csendes lépésében,
 Nagyon hosszan nyúlik hátramenésében.
 Amint lassan halad, pattognak körmei;
 És a forróságban könnyeznek szemei.
 Nincs lárma közöttök, csak csendes bömbölés
 Hallik közte s látszik itt-ott az ökvelés.

Hosszan terült sorral a vízbe beállnak,
Teleiván magok osztán csak úgy fújnak.
Lábaik a sárba mélyen lesüllyednek,
S amiatt nehezen, lassan emelkednek.
A szélre, szárazra végre mind megfordul,
kimász és déllőjén mind oldalára hull.
A gulyás bundáját a botjára vetvén,
Vontat; szép erszényét magán nézegetvén.
Kilenc máriásos szörnyű nagy csizmája;
S korca alá van felszedve a gatyája.
Kezefeje ki nem látszik ingujjából,
De háta, köldöke kint van derékából.
Karika süvege az orra cimpáján
Tartószik és háj, szír tündöklük a haján.
Erszénye sallangja sárga rézzel fényes;
Egy petákon vette, de véle oly kényes,
Mint a fényes Mogol, ki félvilággal bír
És az egész földre terjed róla a hír.
Örübör bundában hányván, vetvén magát,
Csak úgy éli, mint egy király a világát.
Kinek már tartomány, ország kel kedvére,
De ennek elég egy pikkely örömére.
Igy mulat az ember, mikor már magából
Okoskodásával idővel kiszorul.

Uralkodó indulat

Kunkoródi mindég vadász, kutyát keres,
Őzet, nyulat, rókát kerget; farkasra les.
Kopó, agár, szép ló foglalja el eszét,
Vadászat, vendégség teheti csak kedvét.
Mérföldeket utaz, ahol egy vadat hall,
Megyen: bajoskodjon más a gazdasággal.
Agár, kopó, gulya fogja lovát körül,
Ő mint Mogol köztök uralkodik s örül.
Rókák hurcolják el kenyerét farkakon,
És nyulak repítik nagy eszét hátakon.
Sipos, trubács, lantos addig nyargalódnak,

Lovat, kutyát, fegyvert mindaddig ahíznak,
Míg pince, kamra végre ki nem ürül
És a gazda maga benne meg nem őrjül.
Kunkoródi úrfi rokonságnak veszi
Kopóját, agarat s ágyra mellé teszi.
Legfőbb boldogságát kutyákra kötözte.
Mintha idevezülne véle, mindég vadász:
Uj-uj tanyát keres: madarász vagy halász.
A több idejében lövésit beszél:
Rémítőket hazud s magát nagynak véli
Kutyája érdemét magára ruházza,
S aki nem dicséri, m azt holtra gyalázza.
Orákig esküszik ért egy pihóban,
Hogy pára se marad nála a tüdőben
Minden vágyódását csak az egyben veszti,
S élete módjában eszét eltéveszti.
Ama régi, híres nagy Piho Mirandol.
Szüntelen tanul, ír, olvas és gondol.
Amint írják, nyelvet huszonnégyet tudott
És ha aludott is könyvekkel álmodott.
Mirandoli Piho addig okoskodik,
Hogy egész testében el is nyomorodik.
Minden vágyódását tanulásba tette,
Mely végre a többit benne mind megette.
Tiranussá lett egy a több indulaton,
Igy láthattad az embert tanulva bolondon.
Azért tanult, úgyé, hogy boldogabb legyen,
És mértékletesség nélkül sírba megyen.
Nemes lélek Kronek! Vigyázatlanságod
Néked is így ölte meg ifiúságod!
Számptalan sok a pap, kiket a tanulás
Fojtogat és megöl a tudós bódulás.
Gyeplüre fogjad hát kedved, kívánságod,
Hogy hadd mérsékelje őket okosságod.
Mert olyan, mint a tűz: kályhában melenget,
De ha kikap, nagyra terjed s porrá éget.
Hasadi, ha láttad, éjjel nappal eszik;
Torkol, mint a gödény: iszonyuan iszik.
Hadd járjon a többi, csak mi pakolhassunk

S örökké feszülve lehessen a hasunk.
De végre megrothad; élete elájul,
Meghal; s tisztességre elébb megbolondul.
Kívánságbul agyon ette, itta magát,
És mint ember-marha viselte az igát.
Venedoszi csak a leányok közt bujkál,
Sohase mulasztja, mindég asszonnyal hál,
Naponként mást keres, hogy kedvét frissítse
S elnyütt kívánságát megelevenítse.
Ég, föld özveomlik, neki csak asszony kell,
Ezek körül forog tele erszényekkel.
Végre pestis támad megveszett vérében:
Élet helyett méreg kavarog testében.
Szajhákkal emészti drága kerestetit,
Síralommal nézvén parázna esetit.
Élete megrothad, jószága elveszett...
Minek adott az úr az ilyennek eszet?
Insége is bagzik, mint ő tett sorsával
S bolondot, undokot mutat halálával.
Tergenyédi egy nagy szuszékot megrakott
Füstös levekkel s kölcsokkal bézárlott.
Az egész világoz perli mindenfelé,
Egy nagy táskát kötvén balrul maga elé...

Valamennyi kastélyt, várat lát, övé volt:
Elvették, hetedik napja hogy megholt.
Oda hagyja veszni házát, gazdaságát,
Prókátornyakakra füzvén igazságát
S a paradicsomot ha még feltalálná,
Ádám apja nevének foglalná.
Könnyűség a peri, három levélből áll
S egy-két terminuson húsz falut is csinál.
Addig utaz, perel, hogy a botra szorul
S levelei közül szomszéditúl koldul.
Mégis csordultig van jóreménységekkel,
Vonszolván életét a nagy inségekkel.
Mint az oly kimikus, ki aranyat csinál,
Mégis ebédjére egy zsemlyét sem tanál.
Ki szegénységében reménységet eszik

És az éhségére hideg vizet iszik.
Már mi hasznát veszed emberiségednek
Ha megeszed, oka minden inségednek?
Ha lelked, vallásod elkárhoztathat is,
Ha pokolra szállasz s mutatsz bolondot is,
Mért dicsekedhetnél a több állat felett,
Mely kínnak, pokolnak tárgya, mint te, nem lett
Mely csak olyan lévén, amint teremtetett,
Magán szán szándékkal veszedelmet nem tett.
Mint az ember, aki oly nagy okossággal
Sógoroskodik meg sok ily boldogsággal.
Sok szomszédnak vagyon, lásd emberformája,
Akinek beszéddel bőg oktalan szája.
De cselekedettel sem ember, se nem vad
S nem tudod, miféle faj az az undok had.
Nem igaz, hogy minden ember okos állat,
Bolondokat látunk s az okosság hallgat.

RÓMÁNAK VISELT DOLGAI

A terjedelmes kézirat 1801-1804 között készült, mégpedig „Kovácsiban a Berettyó partján”. Csak 162 év múlva jelent meg nyomtatásban az első része (332 old., 1500 példány) és 168 év múltán a második kötet (296 old., 1000 pld.).

Mindez úgy vált lehetővé, hogy a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium tanulói munkaközössége lemásolta az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 1600 lapnyi kéziratot.

Az első kötet 1966-ban Budapesten jelent meg, a Tankönyvkiadó Vállalat gondozásában, s az 1972. évi második kötet esetében már a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tanács volt a kiadó, a nyomtatást pedig a Nyírségi Nyomda végezte.

A budapesti kötethez Dr. Hollós István gimnáziumi igazgató írt Előszót, s Neményi Kázmér tanár 20 oldalas bevezető tanulmányt. A nyíregyházi kiadás Bevezetését Dr. Péntes János megyei tanácselnök készítette. Fontos, hogy mindkét kötet szerkesztője: Ádámné Révész Gabriella volt, aki a II. kötet végén „Bessenyei eszmevilága utolsó alkotó korszakában” címen értékes tanulmányt is közölt.

Bessenyei valójában Millot francia történetíró: *Histoire générale* c. művét fordította magyarrá, a Romulustól Nagy Konstantinig terjedő időszakot. A mai Olvasó is azonban lépten-nyomon tapasztalja, hogy *a fordítás inkább csak alkalom, lehetőség vagy ürügy Bessenyei számára: a felvilágosult gondolatainak illetve hazai vonatkozású véleményeinek a bemutatására. Főleg: a tudomány, az erkölcs, a vallás és a nemesség valamint a parasztság kérdései foglalkoztatják.*

Ki kell emelni, hogy ezen fordítói munkáját megszakítva készítette el Bessenyei 1803-ban „Beszéd az országnak tárgyárul” című röpiratát illetve 1804-ben Jegyzés c. 8 oldalas emlékiratát. Nagyon fontos mindkettő! A röpirat ugyanis a „Rómának viselt dolgai” bevezetőjének tekinthető. A Jegyzés pedig olvasható a II. kötet 127-131. oldalain. Ebben a cenzorokról ekként vélekedik: „Hiába fáradok, azt mondják, mert az okvizsgálók (cenzorok) ezen munkákat nyomtatott betűkben világ elébe terjedni meg nem engedik ... Végre nem az a kérdés, hogy a cenzornak miben álljon értelme, hanem hogy az Isten és természet igazsága merre vezet... Csekélyebben írjak, mint gondolkozni tudok?”

A mű tehát befejezetlen, szinte mondat közben maradt félbe 1804-ben (a cenzor felterjesztéséről 1804. június 20-án szerzett tudomást). A mű utolsó, csonka mondata: „Csak azt írja ...!” Mégis, nagyon jelentős számunkra ez a két kötet, mert Neményi Kázmér 1966. évi megállapítása szerint: „A római történet fordítása és kommentálása nagyban elősegítette Bessenyeit a Tariménes útazásának megírásában ... A római történet glosszáiban Bessenyei, ismét korát megelőzve, egy érdekes új irodalmi műfaj alapjait rakja le a magyar irodalomban: szerkesztésében az esszé alapjaira bukkanunk.”

Szinte Bessenyei György ars poeticájának is felfogható a cenzúrára vonatkozó lesújtó véleménye, amely így hangzik:

„Hadd legyen inkább írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság!”

I. OLVASÓ!

Azt kérded: miért nem írja Rómának eseteit egész kiterjedéssel? Ezt felelem: Minek? Rómának bölcsei megírták; őtánnok ezer tudós... Olvasd ott.

Nincsenek nékem könyves tárházaim, hol az emlékezet tengerének fenekére alábukdossak; egy-két íróbul és ócska kalendáriumokból állanak. De ha volnának is, szükség lenne-é elmédet mesékkel terhelni? Én nem mesélni, hanem okoskodni, tapasztalni, tanulni és ítélni kívánok. Amely eseteket előadok, azok is többnyire álmodott dolgok. Akár voltak úgy, akár nem, vegyük hasznokat, őket fontolva.

Nem az a kérdés egyedül, hogy valaha ez akkor itt, az akkor ott valójában megesett-é, hanem hogy meg lévén iratva, róla mit ítélünk, és életünknek folyásában előre nézve, mi hasznát vegyük.

Értelmemnek, okaimnak megállítását sem támogatom számtalan íróknak előhordott jegyzéseikkel és szavaikkal. Azok megmondották már, ahogy tudták: mondd meg te, ahogy tudod. Különben hol keresnék annyi író? Nekem könyvházam a természet. Ebben van két írás helyheztetve; egyik a szívem, másik az eszem. Mindkettő ellenemondhatatlanul isteni kezeknek munkája. Valamikor próbálni kívánok valamit, ezekbe nézek és ítélek. Ami benne írva nincs, nem kell; ami ott van, másutt keresnem nem szükség. Valami értelemmel ellenkezik, belé se fér. Ha kisebb nálam, nem kell; ha nagyobb, nem birom. Sem historikus, sem theológus, sem filozófus, sem politikus, statista sat. nem vagyok. Az írók közt ember nevezetnél

egyebet viselni sem kívánok, sem akarok, sem reám nem illik egy is. Szánatok, vetek, kaszálok, marhát tenyésztek, malacot hagyok; és úgy vélem, hogy e csekélység és mocskos tudomány a méltóságokkal és fényesekkel mind elérkezik.

Hízelkedésből vagy gyűlölségből egyhez, sem máshoz nem hajlok. A világ a hazám; az emberi nemzet a nemzetségem! Kihez hajoljak az igazság ellen? Valljuk meg, amiben atyáink vétkeztek, és amit ők nállok mások nagyobb érdemmel elkövettek. Aki önnön hibáira magához való hízelkedésből szeméit erőszakosan béhunyja, egyfelől eszetlen, másfelől nevetséges. Ha másokat ujjal mutatsz, tapaszd magadat is.

Ha mondod, hogy értelmemben miért nem vagyok idébb vagy odább, feljebb vagy alább – reá kérdelek, hogy hát te mért nem lehetsz a magadén túl, sem innen? Próbáld elmédet elméd felibe tenni vagy okaitul megfosztani, - tapasztalni fogod azonnal, hogy rajtad vég nélkül uralkodó erőnek estél kezébe, melyet érsz, de nem ismérsz.

Ha írásom módja nálad kedvet lél, tudom, olvasod; ha nem, leteszed: terhedre nem leszek, te sem nekem, az alkunk megkészül. Válassz magadnak olyan módot, amilyen tetszik; én élek olyannal, amilyen tőlem telik, s amit jónak látok. Tudod, hogy majd minden ember a maga agya velejére kívánna kaptázni e világnak eszét; mivel az ész oly tündér valóság, mely menél kisebb, annál nagyobbbnak látszik magának. Valaki eszetlen, egy sem ismeri meg; és csak azok valójában okosok, tudósok, kik igen sokat tudván elhiszik, hogy semmit se tudnak. Értsd meg hát, olvasó, hogy a világ nem élhet el egy ésszel: hogy a külömb-külobbféleség is természetre tartozik és annak lett míve. Amit tőlem elfogadsz, tiéd; amit elvetsz, felveszi más; bajod véle nincs; és így megoszlunk magunk közt. Egyik rész melletted, a másik mellettem harcol. A penna nem kard; a tenta nem vér: gondolat az ütközet, s a harc füsbe megy; nincsen veszedelem. Ellenben ha hívnek, igaznak, okosnak, jó írónak tanálsz, örvendem; ha nem, bocsáss meg.

Bessenyei György

Kovácsiban, a Berettyó partján 15. Maj 1801.

A TÍZBÍRÓSÁG

Nincsen az emberi haszontalanságnak sem veszedelmesebb, sem nagyobb vágyódása, mint a másokon való uralkodás. Hiába van a szabad és törvény felett élő hatalomnak annyi fájdalma, hiába fizet véres halállal,

hiába oktat ebben ezer példa, mert az ember, mihent hatalomra kap, csak arra törekszik, hogy tetszésének mennyi föld, törvény, nemzetség, angyalok, sem ördögök ellent ne állhassanak. És ha voltak olyanok, kik az emberséget szabad hatalmoknak felibe tették, mint Titus, Antoninus sat., a többiekhez képest számok oly kicsinynek tanáztatik, hogy e közönséges tapasztalás ellen kifogást is éppen nem, vagy csak alig tehet valaki általa.

A tíz bírák uralkodásoknak első esztendejében magokat mint megszemélyesedett igazság és irgalom mutatták. Rómának minden fergetege, villámló fellege és alácsapkodó mennyköve eloszlott, mosolygó napja derült fel reá, csendes egek alatt élt a békességgel és a közjó igaz kiszolgáltatásának mértékletes, de mindenek felett való gyönyörűségével. Oly igaz ez, hogy a józan okosság és egyenes lélekisméret legrégebb és legboldogítóbb törvény e világon, melyet belénk önnön kezeivel írt maga a természet, mi pedig osztán gyakran elcsúfítottunk ellene okoskodva s valóságát keresve.

Egy nap egyik, más nap másik ült ítélőszékibe. Elibe terjesztettek az ügyek. Lelkéből ítél, és a peres dolognak meghatározását egyik, mint másik egész Rómának csudájára, örömeire helyesen tanálta. Hidd el hát, Olvasó, hogy ha annyi törvényt ír is emberi nemzeted, mint e világnak tengere, mégis mindig felette marad a lélek és józan okosság! Micsoda bíró az, ki mikor törvényes ítéletet kell hozni, lelkérül, okosságáru elfelejtkezik, és csak formákhoz ragaszkodik. Mai világunk eltölt törvényekkel. Igen! De istentelenségekkel is. Lehetetlen a törvénynek a gonoszság megzabolázásában annyi kigondolt mesterséggel élni, hogy megcsalattatására a gonoszság szinte annyi mesterséget ne tanálhasson fel, és a lelketlen bíró erszényébe ne dughassa.

...

Szükséges, helyes és igaz cselekedet volt a rómaiaknál, hogy az oly alacsony bűnben, akár fertelmességben keveredett főembert a censor parasztsorra vethette. Miért ne lehessen az oly nemest sorából levetni, ki alacsony tetteivel, gonosz mívével, galád erkölcsével az emberségnek, nemességnek gyalázatjára van? Mi most szentségtörésnek tartanánk, ha valamelyik nemes büntetlenül paraszttá tétetne. Semmiség, és csak kutyabőr-fanatizmus! Holtig való fogságra, halálra megítélik, de nemességét semmiféle bűn által el nem vesztheti. Miért ne lehessen a házfelverőt, pusztai tolvajt sat., ha nemes ember is, parasztsorra vetni, e büntetést addig tőle származott gyermekeire ki nem terjesztvén? Micsoda különös dicsőségére szolgál a nemesi karnak oly polgártársakkal egyenlő szabadságban lenni, kik ha parasztok volnának, felakasztanának vagy deresben pálcáztatnának, de nemességek által menekednek megérdemlett büntetésektől, csak azért, hogy már annak ugyis gyalázatjára vannak? Sok köznemes ember

hazánkban egész világ szeme láttára életének végéig csal, lop, hazud, ragadoz; és büntetlenül bűneit gyalázatos szabadságával együtt viszi a sírba, mely szabadságot csak annyiban gyakorlott és becsült, amennyiben tolvajságának szolgálhatott eszközül. Lehetetlen a rajta való szánakodás miatt nem nevetned, mikor látod, hogy az ember a tolvajságban is szabadságot tulajdonít magának. Nem a cselekedet határozza meg a bűnnek büntetését, hanem annak sorsa, rangja, ki azt elköveti; ha nemes, árestomba teszik, vagy oda se; ha nem, pálca s akasztófa néki.

Miért ne lehessen rangjából kivetni az oly alacsony embert, ki arra magát minden tekintetben érdemtelenné tette? Voltunk-é mi oly dicsőségesek valaha, mint a rómaiak, hol a censor a kavallért rangjából kivethette? Több vagy állandóbb nemességet érdemel Ződ, Száva*, mint Regulus, Scipio s Brutus? De mivel az emberi nemzet országonként van hibák alá vettelve, nincs nemzeti törvény e föld kerekiségén oly, hol egyfelől szomorú, más részen nevetséges tévelygések ne találtatnának. Mi a nemességet talán az ördögön is eltörölhetetlen szentségnek tartanánk. Vesszen el maga inkább, de nemességét róla a világnak minden fejére halmozott bűne se törölhesse el. Én ugyan e kutyabőr-buzgóság alól magamat kiveszem, tudtokra adván a maradékoknak, kik idővel némely dolgainkat nevetni fogják, hogy én is nevettem az életemben, mint atyáimnak boszorkányégetéseket, hol az ördögség nem azokban volt, kik égettettek, hanem azokban, kik ítélték és égették. Minden időbeli emberek csinálnak olyan törvényes igazsággá felszentelt bűnöket és rendbe vett esztlenségeket, melyeket a maradékok orcápirulással néznek. De sohase volt egy nemzeti bolondság is olyan, és ez az, melyben a józan okosság vígasztalást tanál.

A censor leginkább nemzetének erkölcsire, azoknak tisztaságára, szemérmességére és illendő viseletekre nézett. Minden ember tudja már, hogy amely nemzetnek erkölcsse nincs, törvényeivel sehová se megyen. Az erkölcsnek romlása örökké szemtelenségen kezdődik. Valaki nem szégyenel, minden alacsonyságot elkövethet. Az alacsonyság pedig testvér-szomszédja a gonoszságnak, mely a fenéséget és bolond veszedelmeket szüli; azaz oly romlásokat, melyeket az emberi veszettség húz magára, és nem a természet ostora szerez. A censor itt vigyázott, teljes hatalommal büntetvén az erkölcstelenséget. Ki bünteti most az erkölcstelen gazdagot és szegényt is? Pénzzel, ranggal minden alacsony tettekre fel vagy szabadulva, kivéven az országglás ellen való pártütést. Aki akar magában magátul jó erkölcsöt viselni, viselje; aki nem, szabadon szemtelenkedhetik. Magunkra maradt, hogy jó erkölcsűek legyünk; sem törvény, sem censor erre nem figyelmez, de hallgatásban is vannak a nagy lelkek.

* *Híres és ismeretes tolvajok, kiket a tömlöcök már megúntak. Örökké lopnak, mindég nemesek. Néha szabadok, néha rabok, de szüntelen ragadoznak.*

A censor öt esztendeig viselte hivatalát egyhuzomban, de hatalma nekedévén, lassan-lassan, mintegy észrevehetetlenül nagyon fontossá lett. Tudod, hogy a személyes irigység, indulat, vágyódás, gyengeség, haszonkeresés, titkos házi vetélkedés, bosszúállás sat. az emberből ki nem töröltetnek. Hivatalba való uraim törvényes kötelességeknek közepette hosszason foglalatoskodván, a kezekre bízott nemzeti hatalmat házi nyereségeknek és bosszúálló indulatjoknak változtatják eszközévé titkon, melynél fogva a választás szerint való bíró despottá lesz, és rajtad hatalmadnál fogva uralkodik szabadságodnak színe alatt, voksod által, mellyel hivatalában időről időre fenntartod. Így járt a censorság, mert idejét 18 hónapra húzták le. Az öt esztendő, nemzeti határozás lévén, dictator által kellett változtatni, kinek hatalma mindenén túl volt. Dictator Emilius teszi meg e változást 319-ben, mely dolog mihent végbement és közakarattal megerősített, hivatalát letette, nem várván idejének eltelését. Lássák, úgymond, hogy a hosszas hivatalnak nem vagyok embere.

Ahol király uralkodik, amely hivatalokat kiírott akarattal maga oszt, azokban szolgálói holtig maradhatnak, mert ő parancsol. De akár uralkodó nemzet, akár király alatt egy személyen hosszason az oly hivatalt nem szenvedik, melyre a bíró közválasztás, voksolás által tétetik, kiváltképpen az igazgató s gazdálkodó hivatalokban, melyek nem permesteri (prókatori) perlekedések. A mi atyáink ezen hivataloknak idejét három esztendőre határozták a személyeken, mivel az ország király alatt volt, de enélkül, hihető, esztendőnél tovább ők se tették volna. Mivel a magyar nemzetnek elméje, erkölce az uralkodásban és országlás módjában való újításokat, változásokat egyáltalában nem szenvedheti, a voks által való bíráink változtatásában is oly rest, mely szerint a vármegyékben húsz esztendeig egyhuzomban mindég ugyanazon személyt választja ugyanazon hivatalra, melyet visel. Kérdésbe veszik, ha nem jobb lenne-é a legjobbat is minden három esztendőben gyengébbel felváltatni, mint helyén hosszason hagyni, hol az olyanok kevés kifogással a semmiből is meg tudnak gazdagodni, nagyon hozzászokván az elősegelő módokhoz és titkos számolásokhoz, melyek által rejtett ösvényeken járnak, kik a körülöttök tévelygő s magokban tűnődő sokaságot kívül mélyen tisztelve belől nevetik. Lehet, hogy esnek hibák, de egyiket a másikkal öszevetve alig lehet észrevenni, merről süllyed a font alább. Egyébiránt keveset tudsz az emberek közt mit válogatni. Sohase lesz ország oly, hol a hivatalokban mind Focionok, Aristidesek és Cincinnatusok legyenek. Ahol ember van, ott terem a gonoszság; ahol nincs, ott bűn sem ismértetik. Valamint a gyomor epesár nélkül, úgy egy ország is a világon utálatos erkölcsű szolgálak nélkül nem lehet. Micsoda nemzet szül annyi nagy embert, mint amennyi hivatalra, közjavanak és annak kiszolgáltatásának szüksége van?...

Priamus idejében az erkölcsök oly együgyűek voltak, hogy a fejedelmi asszonyok magok varrván, fonván, a folyóvízre mosni jártak. Ha a király kiszekerezett, lovait fiai fogták bé, és a kocsiládát ők tették fel. A görög királyok Tróját ostromolván, a táborban mint mezei tatárok, úgy élnek. Maguk ütik le az ökröt, megnyúzzák, felboncolják, és nem tudván, hogy nyárson lehet sütni, eleven szenen párgolják, égetik, s kívül üszkösön, belül véresen megeszik. De nézd meg, mit csinálnak ezen együgyű erkölcsű emberek Trójával, minekutána megveszik! Juhnyáj közt éhfarkasokat, vérszomjú tigriseket semmi sem látni hozzájuk képest. Miólta az erkölcsök annyira megromlottak, hogy a hadi vezéreknek szakácsok főznek és abroszon ebédelnek, oly kegyetlenségeket semmiféle meggyőzött ellenségen el nem követnek. Már pedig ha csakugyan az emberi természetnek bűn nélkül lenni lehetetlen, inkább legyünk pompások, mint egymás testét szagató fenevadak és magunkon ragadozó farkasok ...

A régi és a mai erkölcsök felett való vetélkedés európai bölcseknél végzetlen úgy, hogy eltévedsz benne, és okaikat, ellentéteiket olvasván, beléjek halsz. Nem tudhatod, mikor voltak az emberek jobbak, régen-é, vagy most. Ha csak így esetrül esetre, időről időre nem különbözteted a régi és új századokat egymástul, fel nem tanálhatod magadat. Ha Rousseaut olvasod, ezt mondod: el vagyunk romolva! Ha azokat nézed, kik ellene írnak: Gautiét, Stanislaust, Volairt, Bordot, Kattot sat., azt látod, hogy sokkal különbek vagyunk, mint régen.

Miért kelljen tanult embereknek, bölcseknek vagy egy, vagy más pártra egyáltalában hajlani? Nagy megaláztatására szolgál az emberi kevélységnek, látván, hogy a legmélyebb lelkek is micsoda gyengeségek alá vannak vettelve. Mennyin írják, állítják, hogy a régi görögök, rómaiak bölcsebbek voltak nálunknál! Hogy szebben, jobban, fényesebb elmével írtak! Ellenben hányan mondják, hogy túl vagyunk rajtok? Gyermekség! – Indulj el emberi nemzetednek viselt dolgain, ahol mikor micsoda eset fordul előd-be; ha érdem, időre, nemzetre való tekintet nélkül vedd úgy, mint érdemet. Ha bűn, eszetlenség, tedd ki azt is annak. Ítéld, fontold a léleknek és józan okosságnak, emberségnek világánál; forgasd egyik oldalárul másikára olvasód előtt; osztán hagyd rajta, lássa ő, véle mit csináljon. Ha jól megkülönböztetsz, ha pártrahajlás nincs benned, hozzád áll. Ha nem, megvét.

Nem azért kell írni a históriát, hogy meséljünk általa, hanem hogy az emberi ítéllettételt erősítsük, a jótul a rosszat különböztessük, és mindezek által az elmét felemeljük, és az erkölcsöt formáljuk. Minek beszélsz az érzés, tapasztalás nélkül levő ifiú embernek, ha nem mondod néki, hogy beszédedről mit ítéljen, és a megjegyzett esetekről hogy gondolkodjon? ...

AZ ERKÖLCSNEK HANYATLÁSA

Igen erős fundamentom-oszlopokon kell állani az olyan erkölcsnek, melyet a szüntelen való szerencse, a nagy kincs és hatalom meg nem vesztegethet. *A római tanács mindég győzedelmeskedve annak gyümölcse, a kincs után fohászzkodott. Nemigen keresték már a nagyrendű polgárok dicsőségeket abban, hogy szegények legyenek. A vágyódás, testi kívánság mindent magával ragadott, annyira, hogy a római tanácsnak kihírelt királyi erkölce pénzzé, hitetlenséggé és gyalázattá vált. Az elrablott országoknak kincse bosszút állott érettek. Lehetetlen volt a rómaiaknak annyi aranyat, ezüstöt, mely által a testi szükség eltöröltetik, szűkölködések közül hosszason hideg vérrel nézni. Addig rablottak, hogy a prédát megkívánták. Akkor osztán nem a nyereség lett többé az erkölcsnek következése, hanem a pénz húzta maga után az erkölcsöket, mely szerint a tanács alacsonyja is lett több elfajulásai között...*

Nem lehet érdem olyan valakiben, sem gyengeség, mely magát ki ne mutassa. Nincsen is haszontalanabb erőltetés az emberekben, mint erkölcsöknek fedezése. Csak mutasd úgy, ahogy vagy, mert természeti tulajdonságiddal a világot meg nem csalogod. Szándékodat, célodat titkolhatod ideig, de erkölcsödöt nem...

Marius alacsony születéséből felemelkedve minden erőlködését arra fordította, hogy paraszt sorsát truccolva méltóságban, uralkodásban lehessen. *Nem hazája boldogságát, hanem a maga nagyságát viselte szívében. Valamennyi paraszt származású ember ismeretlen vérének setétségéből fejét e világra kidughatja, annak minden célja csak ez, hogy a főembereknek parancsolhasson, kik mindég parasztnak nézik titkon, ha tekintik is érdemét nyilván. Marius is minden lehető alacsonyságot elkövetett, hogy újra konzul lehessen, aminek már tovább tenni nem akarták. Nehéz a paraszt vérnek a nemes vérrel megegyezni, mivel amaz mentül nagyobbra megyen, annál több durvaságot mutat, ezáltal kívánván alacsony ágybul lett származását a nemes vérben született embereken bosszulni** Ezek azért neheztelnek reá, hogy paraszt; amaz azért ezekre, hogy nemesek. ...*

Nézd a durva embertelent, hogy gázolja hazáját, ha hatalomra mehet! A tudatlannak, embertelennek uralkodása alatt a nemes érdemek és tudomány, bölcsesség mind bujdosóban vannak. Odavan az érdemnek szerencséje, ha feladja magát a sokaságnak színére, s meglátják. A vad bolondot, ha vak szerencséje hatalomra viszi, onnan többnyire önnön dühössége veti le.

** *Úgy ne vélekedj értelmemről, mintha azt hinném, hogy nemtelen ágybul, paraszt embertől nagy vitézek, bölcsék, emberséges férfiak ne származhatnának. Itt Mariusról van szó.*

II.

A RÓMAI SZABADSÁGNAK VÉGE

A rettegései és gyengeségei közt kegyetlen *Oktavius mégsem szűnt meg hazája érdemes fiait öldököltetni. Nem hagyta Rómát Cézárul elfelejtkezni*, kit most ujjával ásna ki temetőjébül. A rómaiak voltak, úgy mondják a régiségcsudálók, e földön legokosabb uralkodók; nézd, mire juttatják magokat! Szánakoznál rajtok, de nem tudod, miért. Eddig a világot prédálták, most magokat pusztítják. Kesereghetne-é a juhoknak serege, mikor látná, hogy a farkasok egymást ölik, szaggatják? Micsoda boldogságára szolgált az emberi nemzetnek, hogy Róma, vérenek kiontásával, magát e világon elhírrelte elébb, csak azért, hogy végre sorsán szánakozzanak? Az igaz, hogy Oktavius, mintha a pokloknek dühössége okáda volna ki mérge közt, úgy teszen, de az is igaz, hogy a rómaiak jobbat nála nem igen érdemlettek...

Keserves módja ez annak, kiben gondolkozás és tudomány nem lakoznak. Az üres elme, ha magánosságra jut, az embert megfojtja, unalmának sírjába temetvén érzékenységét. Ó, tudomány, bölcsesség! Mennyből alászállott tűz! Te vigasztalod a magánosságra rejtezett lelkeket! Te gerjesztesz benneket tüzet, melynek világát együgyű társaikra kiterjesztik! Életed az elmét, kergeted az unalmat, és gyönyörűséget hintesz a minden más világi mulatságokat megunt szívekre! Elmélkedés! Olvasás! Ti, lelkemnek nyájas gyermekei! Áldott legyen vélem s bennem élő gyönyörűségetek! Keblemhez szorítottalak benneteket, ti pedig karjaitokon rengetitek el fáradt életemet. Gyönyörűségetek szüntelen való, mely mindent meghalad abban, hogy unalmat, csömört soha nem okoz, mint az étel, ital és szerelmes bujaságban való heverés!

Az életnek minden más kedve keserűvel buzog fel. Ó, szeléd bölcsesség, világi megelégedésünknek, belső nyugadalmunknak Istene! Csak te vagy folytában való boldogság, időtöltés és gyönyörűség! Javaidat osztogatva értem mástul semmit el nem vonsz, mint a világi nyereség, mely mindenkor pusztít valakit, mikor magát valakinek adja. Mindennek nyújtod kezedet, aki kíván, és sehol meg nem fogyatkozol, ahol vagy. Olvasás! Csendes, ártatlan, boldog időtöltés! Ó, ti, holtainknak nagy lelkeik, lebegjetelek körülöttem, susogjatok fülembel! Sugaroljátok lelkemet az éjjelnek csendességében, mikor az életnek nappali lármája nem hallik, és a nagy természet álmába dül, hogy fiaiban a haldokló életet hozza édes álma által újulásra! Nem elég a nap gyönyörűségedre, olvasó lélek! Hozzákötd éjjelét, melynek csendességén a megholtakat hívod ki halálokból, úgy susogsz

lopvást Homéreussal, Sokratessel, sat. Megunod az élőket, kiknek társaságok kötelesség, rabság, szélvész, csalattatás, hányattatás, - és holtakhoz ragaszkodol, kik csak mulattatnak, oktatnak, tőled semmit nem kívánva. Hajolj hozzájuk! Kiterjesztették már karjaikat, hogy majd ölelhessenek! ...

JEGYZÉS

Hiában fáradok, azt mondják, mert az okvizsgálók (censorok) ezen munkákat nyomtatott betűkben világ elibe terjedni meg nem engedik. Következik hát, hogy időről időre senki soha a censura meghatározott értelmén túl és afelett elmélkedni ne bátorkodjon. De ha minden író lelkét ezen akadályhoz kötötte volna, most is ott sínlenénk tudatlanságunkkal, ahol a tizedik s több századokban vesződtünk. Nem lehet elmére, pennára venni azon rettentő veszedelmeknek sokaságát, melyet Európának régi tudatlansága okozott. Szabadulni kellett alóla ésszel, okossággal s tudománnyal. Mondani, hogy azon együgyűségben az emberek jobban hittek, okosabbak s boldogabbak voltak, mint most, csak olyan embert illet, aki nyálacsorgó bolond, vagy tudatlanságba fagyott ostoba.

Némely magokban magoktul megteljesedett nagy lelkek rontottak ki tűzőkkel, mint Vesuvius e világra, kik akkori idejeknek setétségébül száz esztendővel szöktek ki előre a világosabb legek alá, melyeknek sugárát a korokbeli embereknek mutatták meg, kiket maguk után vezettek. Ezek a természetnek első szülöttei és fejedelmi magzatai.

Azonban az okvizsgáló - vagy censor - nem őmaga, hanem csak az akkori országoló értelemnek tetszése, mely tetszés minden maradékban örökké változni szokott, mégpedig ellenkezőképpen. Bátorkodnál kívánni, hogy az értelem és tudomány mindég egy húron pengjenek, és az emberi nemzet a censoroknál többet tudni soha sehol se merészljen? Nem azért van a censor, hogy mindazoknál bölcsebb legyen, akiknek elméjét vizsgálja, hanem hogy az emberek meg ne okosodhassanak, mely dologra másfelől az emberek minden eszközök és módok által törekednek. Mert semmit sem akarnak ők soha ezen az oldalon úgy, hogy annak más oldalon magokat ellenébe ne szegezzék.

Úgy látszik, mintha az uralkodók is némely tekintetben félnének a tudományoknak felemelkedésétül. De miért? Hogy szabad gondolkozást szül bennünk? Helyes, és annál jobb! Igaz az, hogy mentül nagyobb a tudomány, ott a tirannus és kegyetlen hatalom, despota annál utálatosabb. De melyik keresztyén király kíván hát igazságtalanul, kegyetlenül, eszetlenül

és erőszakkal uralkodni? Nevezze meg magát! Azonban az erőszak mindig erőszakot húz magára, akármely minister hogy okoskodjon. Mert nem lehet a természetnek más rendet szabni, mint amelyet maga magának szabott. Ellenben az emberséges uralkodásnak soha semmi nagyobb bátorságára nem szolgál, mint a tudomány. Most már bolond embertelenség, szentelen hazugság és eszetlenség volna Európában a keresztény uralkodókat kegyetlenséggel vádolni. Ki féltheti életét, ha igaz és ártatlan? Kinek veszik el örökségét törvény nélkül? De voltak a tudatlanságnak veszett idejében oly kegyetlenek, kik ezeket mind elkövették.

Akkor mindenféle gondolkozást tilalmazott a censura. Csak a szent valóság és annak kihirdetett törvénye, szokása, buzgósága, kegyessége és tudománya uralkodtak, mégis következésül mindezeknek a szolgált, hogy egész Európában egyetlenegy uralkodó se lehessen királyi székin bátorságban. Nyakra-főre hullottak onnan alá, bujdosássá és átokká lévén életek e földön. Emellett a tudatlan nép között is a pártütés csaknem folytában gyakoroltatott. Mindezen veszedelmektől és gyalázatoktól tudomány mentette meg az uralkodókat e tájon, ha különben kegyetlenek nem kívánnak a népnek verejtékében és vérében lenni, mely esetre nézve rajtotok semmi se segíthetne. Az uralkodókat nem a filozófusok üldözték, hanem mások^{***}, míg reá idő szolgált, mégis minden tapasztalás és historiai igazság ellen csak a filozófusokra kennek minden veszedelmet. Az uralkodók is sokszor olyan jók voltak, hogy azok által^{****} kívánták, kik királyi hatalmokat megkötözték, azoknak elméjüket tilalmazni és elfojtani, kik ellenben őket köteleik alól feloldozni igyekeztek. Szerencse mégis, hogy a természetnek örök igazságát elfojtani lehetetlenség volt. ...

Kicsoda olyan siralmas bolond, hogy a közbátorság ellen dolgozzon s okoskodjon? Vagy ki hitetheti el az ország népét arrul, hogy jobb egymást rabolni, ölni, vágni, mint csendességben, békességben élni?

Micsoda helyes okok mellett lehetne hát e munkát is nyomtatásba nem adni, melynek igazsága természet? Mit szól a közjó ellen? Csak ezt láttatik átaljában magyarázni, hogy a léleknek halhatatlanságát csupán természeti értelemmel ellenvetés nélkül megállítani nem lehet. Mégis megmutattam, hogy aki annak hitelére hajlandó, arra a természetben magában is okot tanálhat. Emiatt mondom, hogy a mennyei kinyilatkozásra szükség volt, mert meg is lett, azt hiszed. Már e legyen a vétkem, hogy a revellatiót használni akarom, és szükséges létét felfedezem? Kérlek, ha a Bibliát soha meg nem ismerhetted volna, csupa emberi értelmédnél fogva bolondság lett

*** *Pápák és a sok tudatlan nagyurak.*

**** *A római pápaságnak uralkodóik ellen gyakorlott vérengző üldözései.*

volna-é a teremtést csak testnek, és a lelket annak módolásának hinned? Mit hihettél volna egyebet?

Egyfelől ezt mondják, hogy a Biblia szerint higgy, mert enélkül a természet vakság, és elégtelen az embert magát magával megismértetni. Másfelől megtiltják, hogy a természetnek elégtelen voltát a mennyekben is meg ne mutassuk, ne próbáljuk, sem a Sz. írásnak és az Úr beszédének szükséges segedelmét afelett ne állítsuk. Hogy hát? Merre menj? Ha természeti értelemmel minden dolgot felfedezhetek, megfoghatok, ami életemre és idvességemre tartozik, mi szükségem van a revellatióra? De Moses az Atyaistennel társalkodván ismérte-é annak fiát mint Kristust, és Sz. Lelkét mint galambot? Azt mondom, hogy ha még más világgal is szükséges nyűglódnöd ezen a világon, revellatióra kell fakadnod, mivel a csupa emberi okosság világot olyat nem tanálhat fel, hol gondolhatja teste nélkül, sem éven, sem iván, sem érezvén semmit, örökké éljen.

Végre nem az a kérdés, hogy a censornak miben álljon értelme, hanem hogy az Isten és természet igazsága merre vezet.

Mások értelmének hízelkedjem-é a bennem élő igazságot fedezve? Csekélyebben írjak, mint gondolkozni tudok? Hadd legyenek írásban inkább igazság, mint nyomtatásban hazugság. A világi szerencsének keresése, rang és tekintet megaggott életemben már koporsóm körül tántorogva el nem fojtják nyelvemen azon örök igazságot, melyet az egeknek Istene ujjaival szívembe bényomott. Napjaimnak kevés óráit, melyekkel még élhetek, a természet igazságának áldozom fel. Az emberi ítéletet sem rettegem ... Síromnak halmain kárhoztatásodnak komor mennykövei hidegen alusznak el holt tetemeim felett.

Kovácsi, 20-dik jún.

Bessenyei György

TRAJÁNUS

Trajánjus Dáciát minden vidékével egyetemben római tartományná tette. Deceballus, e tartományoknak fejedelme, annyira leverettetett, hogy többszöri szerencséjének reménységétül örökre megfosztván, magát megölte. Erdély, Oláország, Moldova, Magyarországnak is némely része oda tartoztak. A Dunán is által csudára méltó kőhidat csináltatott.

Mihent az ember nevezetessé lesz, soha hírének felemelésében fáradni meg nem

szűnik. A test, természet és annak ösztöne megelegedhetik, de a dicsőségre való vágyódás sohasem. Semmi sem is szolgál emberi nemzetünknek nagyobb vesztére, mint ez, hogy maga véges állat lévén, vágyódását végzetlenné tette. Valamint a kincsnek halomra gyűjtött sokasága a kincsre való vágyakodást annak birtokosában meg nem elégítheti, úgy a győzedelem se a vitézeket. Mentül több a nyereség, annál nagyobb a vágyódás. ...

Amely vallással bölcsődben rengetnek, iskolában nevelnek, azt hiszed igaznak, ha Mahomettől jön is. A rómaiak is csak úgy voltak véle, mint mi. Bűn-é az országban, ha a vallásfelforgatókat, új hit, isteni tisztelet és jóságos cselekedet-csinálókat bünteti régi bévett törvénye és szokása mellett? Róma maga, tanácsa, sem császára a keresztény hitet nem ismérték. Ha nem méltóztatott az Úr őket mennyei világossága által leverni, mint Pált, vagy más úton hozzájuk kegyelemmel járulni, világ szerint vévén hibáztak-é, hogy az újítást akadályoztatni kívánták? Ha most némely ismeretlen parasztsorsú lakosok öszve csoportosítva közöttünk tanítani, hirdetni kezdenék, hogy a nagyságtok, kegyelmetek istene álmodott isten, csak képzelődéseik közt lakozik agyok velején; hogy egész vallások nevetség, istenkáromlás, bálványimádás, kárhózat – úgy vélem, hogy megkérdeznék tőlük, ha van-é passusok, hogy ezeket hirdetvén igaz járatbéli embereknek ismértessenek. Hol van a mennyei commissio és követséglevél? Mutassák előbb, minekelőtte az egész országnak, papjának, királyának megcáfolásához fognának! Minden polgár köteles hazája törvényének védelmére, akármilyenek láttasson előtte. Nem szabad kérdésbe vennem, hogy hazámnak törvényes állása értelmem szerint helyes-é vagy nem, mert eszerint annyiféle törvénynek kellene lenni, mint amennyiféle esze egy ország emberének van. Akármilyen a törvény, oltalmára kit-kit kötelez. Ha mindennek szabad lenne hazájának azon törvénye alól magát kivenni, melyet a természet világában a maga esze szerint helytelennek tanál, egy országban sem volna rend a világon...

MARKUS AURELIUS

Eszedbe vehetted már, miolta érdemes emberek állanak fel a trónusra, hogy a rend helyreállott; *a római tanácsnak tekintete, méltósága szembetűnt, mely szerint a császárválasztás is nem katonalármából, hanem törvényből lett.* Az ország bírái a kegyetlen és eszetlen uralkodásnak öldöklő fegyvere és annak halálos rettegései alól felszabadulván, magoknak bátorságot vettek a hazának és természetnek igazságai szerint szólani. ...

Nincsen utálatosabb, veszetebb cselekedet, mint mikor a vérségek húzóvonaló, tudatlan, kegyetlen, csalárd, korhely és pusztító atyjokfiat közönséges hivatalokba nyomják bé, hogy a közigazságnak és elnyomattatott szegénységnek rovására hízzanak az ország sebein, mint pásztori ruhában öltözött ragadozó farkasok. De azért ez a számtalan sok pokolfakadék minden országnak testét ellepte. Rendes, mikor az ember tehetetlen atyjafiait az ország szegény népének pusztulásával ajándékozza, mely harmia-jótéteményt osztán amaz néki háláljon, mint törvényes, igaz és istenes boldogulást. Lehetetlen az emberek mívein a rajta való szánakozás miatt nevetve nem fakadni. Mindég a közjót kiáltják, és örökké annak leple alatt pusztítják a népet – ugyanazon közjóra nézve. ...

Aurelius mindent elkövetett ellenben, hogy Verusnak hibáit érdemével helyrehozhassa. *Soha a főtanácshoz parancsolattal semmit sem küldött, sőt cselekedeteiben magát annak értelméhez szabta. Senki a közdolgoknak folytatásában nálánál nagyobb szerénységgel nem foglalatzkodott.* A császári kincssel és jövedelemmel szorosán gazdálkodott, mint az országnak önnön javára öszvetett pénzével. *Ebből győzedelmes katonákra sem szórta ajándékait. Amit nektek – mond vitézinek – rendes fizetéseteken túl adnék, azt édesatyáitoknak testekből kellene kicsafarni. Jött olyan szorulásba, hol az adónak sokasítására kényszerítettet. Az ország szüksége kívánta, mégsem emelte feljebb, hanem a legdrágább ritkaságokat adta el a császári palotákból inkább, mint népét nagyobb adóval terhelje szokott tartozása felett. ...*

Az engedelmességet csakúgy megtámadják, mint a kegyetlenséget. És a jósággal visszaélnék azért, mivel a háládatlanoknak, tudatlanoknak és nagyravágyó gonoszoknak együgyűségnek látszik. Valamennyi nagyon jó és emberséges ember van e világon, mind úgy áll némely tekintetben, mintha egyúttal gyámoltalan is volna. Innen következik, hogy a körülötte forgó selmák ellen megbátorodván, húzni, vonni, lopni, csálni kívánják, elhitetvén magokkal, hogy amit ellenére körülötte elkövetnek, soha meg nem láthatja. Erkölcsünk már némely részben oda jutottak, hogy a nagyon jó és együgyű, szeléd emberből tisztelet helyében csúfot üzzenek. Gyámoltalansággal vádolják érdemét csak azért, hogy benne világi fortélyt és gonosztságot nem látnak. Az igaznak élete folyása csalárdok közt keserves. A fukarság, gonoszság, nagyra törekedő kevélység úgy mutatja magát, mint ha sem Isten, sem büntetés, sem jutalom, becsület, sem gyalázat mennyen, sem földön nem volna. A szeléd enged, az igaz minden rossztettül fél. A gonosz vakmerő és szemtelen, mely tulajdonságainál fogva magának a jámbor emberen győzedelmet ígér....

SEVERUS

Mondjuk, hogy a tudomány időről időre, országról országra bújdosott széjjel e világon. Én ugyan, amennyire az emberi emlékezet és a világnak krónikái a régiségbe felmehetnek, úgy látom, hogy nem igen sok volt minek bújdosni. Tanálunk írókat, tudósokat, bölcseket, kik a községhez képest két számot sem ütnek; ezeken kívül a halandóknak megszámlálhatatlan sokasága mindenütt tudatlan, ostoba, fanatikus e széles világnak minden részein a pogányok között. Mióta a lett, hogy az idegen nyelveknek közönséges tanulása szokásba jöjjön, és könyvek nyomtattassanak, melynél fogva egy bölcs értelmét a világnak egyik széliről a másikig minden olvasóval közölheti, attul fogva szólhatunk a tudományokról, melyek már nem egynehány embernek kezén, hanem az egész keresztyén világ elméjében forognak, és elenyészésre többé sohasem jöhetnek, ha különben minden e földön tanáltató könyvek tűzzel nem emésztetnek meg, és a mesterségek közül valamely most még láthatatlan viszontagság a könyvek nyomtatásának tudását kezeink közül és fejünküből ki nem ragadja.

Hiában okoskodna egy nemzet és ország és uralkodó külön, hogy magát vakságra vesse, ha ebben minden mások is meg nem egyeznének. Nincs oly vigyázó és szoros tilalom, mely végbevihesse, hogy a határokon a könyvek által ne szökjenek. Nem volt olyan tiltott német, francia, olasz, anglus munka, melyet – ha kívántad – Bécsben meg nem vehetted.

De micsoda fonákára fordult, kába értelem igyekezne azon, hogy a világ vakuljon meg és legyen eszetlen? Ki merné állítani, hogy a tanult és mindenféle kézi mesterséget értő nemzetnél boldogabb más olyan ország, melynek népe uralkodó hatalmátul fogva le a falusi parasztig holt ostoba? Micsoda erejére, dicsőségére, bátorságára válik a török Nagyúrnak, hogy népe tudatlan? Soha birodalmában a pártütés, rablás, pusztítás, öldöklés meg nem szűnik, mely ostoba és bolond veszedelmek közt császári élete mindég kérdésen forog, hogy melyik nap és micsoda alkalmatossággal fogyjon el. Uralkodók! A tudományokhoz ragaszkodjatok, mert ez széketeket csak a kegyetlenségül fosztja meg, mely reá úgyse tartozik, de magatokat állandó bátorságba teszen...

CONSTANTINUS KERESZTÉNNYÉ LESZ

Az árulással való kereskedés e világban eleitül fogva örökké utálatos volt, és most is. Erre az emberséges emberek helyes okot tanáltak. Kevés delátor tanáltatik olyan, ki felebarátját királyához vett hívségébül árulná annak széki előtt, hanem bosszút kíván rajta állani, magát hivatalába helyeztetni, vagy más szerencsét keres. Már most mi is oda jutottunk, hogy a restaurációk után árulásokat tegyenek az udvarnál vármegyéjek ellen azok, kik hívségekben a község dolgainak hibáit nem szenyvedhetnék, hanem azokon keresik a bosszúállást, kiknek helyeken ők szeretnének ülni. A hivatal nélkül lévő polgárok nagy számban a hivatalban lévőket kárhoztatják, hogy ezek törvénytelenül gazdagodnak, titkon húznak-vonnak, és az ügynek igazságot a peres dolgokban pénzen adják. De ezt némely ember csak mérgében cselekszik, hogy amannak helyére nem állhat, hol annál jobban tudna húzni. Gyermekség! Ki nem kapar magának, ha teheti, és cselekedete által a törvénynek büntető igazságát magára nem támasztja? Mindég azok papolják többnyire megvesztegethetetlen igazságszereteket, kik nincsenek oly karban, hogy magokat a közjó rovására gazdagíthassák. De mihent ő is oda juthat, elcsendesedik, és csak úgy teszen, mint más. Mikor látod, hogy az emberek szemben mind igazságot papolnak, hátul pedig egymás zsebében kaparásznak, lehetetlen az ügyökön való szánakozás miatt nevetve nem fakadnod. Hány tanáltatik olyan igazságszerető ember, ki ha előtte egy tarisznya aranyat megráznak, reá magát meg ne röhögje, mint ló az abrakra? Sohasem volt embernek ügye, sem pere oly igaz e földön, melyet az arany lába alá ne tapodhatott volna vagy egyszer, vagy másszor. Én e tekintetben az embereket igencsak azoknak veszem, ami a nyereségek. Az erkölcsnek művei a világi javaknak, azaz a testi szükségeknek elégitése után mennek, akárki hogy papolja. Az ember pedig csekély dolog, bármely magasra púpozza is fel magát. Sok ember van, ki egy-két szóbul álló sérelmekért, ha teheti, ügyednek minden szembetűnő igazságát feláldozza. Már a szívnek érzékenysége, az elmének irigysége természetünkben oly szélesen kiterjedett, mely szerint lehetetlen az embernek magokat egymás jóakarátjában fenntartani. Ugyanazon együttélő társaság közt egész Európában tíz embert nem tanálsz, kik egymáshoz tiszta szívvel és kifogás nélkül való barátsággal viseltessenek. Barátság a nyereség, igazság a haszon. De honnan van hát ez? Úgy látszik, hogy bűn? Mihent az ember minden vagyon és élet módja nélkül e világon semminek vétetik; mihent porba esett szegény, hol ki-ki felrúghatja, kéntelen magával elhitetni, hogy az ember csak annyiban az, ha testi táp-

láltatása és a többi közt néki és jószága, keresti, élleme van. Innen jön a nyereségre való véghetetlen törekedés. Nem bűn ezen vágyódás, sem hiba magában, csak akkor változik gonoszsággá, mikor igazságtalanul a más vérében és ügyének elnyomtatásában kereskedel. De ezen gonoszságot minden emberre és hírére kifogás nélkül reáruházni embertelenség és hazugság lenne...

Tudod, ugyé, hogy míg az ember szűkölködő szegény, minden törekedésével csak azon van, hogy ruházkodhassék és jóllakhassék. De mihent meggazdagodik, mely szerint testi szükségéire nézve magát bátorságba teheti, hírt, nevet, dicséretet vadász. Minden gazdag tiszteletre vágy, de vériben, azaz erkölcsében, eszében reá érdeme mindeniknek nem lehet. Mivel pótolja hát rövidségét, hogy csekélységében is hivalkodását táplálhassa, és magát másoktól különböztethesse? Neveket széd magára. Már a régi Rómának erkölcsi méltósága szabadságával együtt elenyészvén, dicsőségét sem így nevezik a hazafiakon, hogy Scipio Africanus sat., hanem *nobilis, nobilissimus, illustrissimus, carissimus, sublimissimus, perfectissimus, excellentissimus, eminentissimus, magnificus, reverendissimus*. – Mindezen nevezeteket Constantinus gyakorlásba vette. Következett belőlök, hogy a valóságos érdemeknek helyekre üres hang és nevezetek állatván ki tárgyául, a nagyra vágyakodó emberek is felszabadították magokat az érdemkeresésnek terhe alól, hanem csak nevet vettek magoknak. Méltóságokat nem vitézi cselekedettel vagy bölcsességgel, hanem instantiával nyerték meg a császártul. Így lett osztán, hogy a gazdag mind érdemesnek vétessen, méltóságban tiszteletre emelkedni. A sok tekintetes, méltóságos nevezetek közt a virtus eltévedett, és magára mind ekkoráig nehezen akadhat. Fattyúkat hánytak bölcsőjébe, kiket gyermekei gyalánt renget. Most kezdik már az emberek észbe venni, hogy csakugyan a méltóságos csupa nevezet erkölcsi felemelkedés nélkül igaz tiszteletet gazdájának nem szül. Hogy királyi parancsolat mellett kihirdetett nevezetit ugyan szemébe kimondják, de mihent elfordul, hátba nevetik, mely tiszteletnek módja annál inkább siralmas, hogy önagysága váz egyedül kelleetlen tiszteletinek közepette akkor, midőn magát felemelkedésében szemlélné.

TARIMÉNES ÚTAZÁSA

Bessenyei György 1782-ben elhagyta Bécset, 1785-ig a Szabolcs megyei szülőfalujában, Bercelen lakott, majd két évet a Bihar megyei Feketetótin töltött, ahonnan 1787-ben a Berettyó melletti Pusztakovácsiba költözött, s itt érte a halál 1811-ben. Ebbe az időközbe ágyazódik be alkotói pályájának 1796–1804 közötti második korszaka. Az alig nyolc évnyi idő alatt közel tíz művet alkotott, köztük az 1802–1804 között keletkezett *Tariménes útazása* című regényét is. Kéziratban maradt ránk, amelynek egy-egy részletét az Országos Széchényi Könyvtár, a Ráday Könyvtár és a Sárospataki Nagykönyvtár őrzi. Nyomtatásban először 1930-ban jelent meg, kritikai kiadása 1999-ben látott napvilágot Nagy Imre sajtó alá rendezésében és Bevezetésével.

A szakirodalom azt mondja, hogy műveinek eszmei síkján, a motívumok sorozatában és a stíluselemek között mindig is a *Tariménes útazása* visszhangzik. Voltaképpen egyfolytában az ideális alkotmányos királyságot állítja szembe az abszolút despotizmussal, minduntalan politikai hitvallását hirdeti a korabeli felfogások megoldási lehetőségeinek kereteiben. A *Tariménes útazásában* azonban mindezeknek irodalmi alakban történő bemutatására vállalkozik, s itt megengedőbb és sokszínűbb a véleményezése, vagyis eltérő nézőpontok szerint vázolja fel az ideálisnak vélt államformát. Gondolatait átszövik a felfogások iránti kételkedések, vagyis viszonylagos igazságnak láttatja az egyes elképzeléseket, miközben stílusa tele van humoros elemekkel. A korabeli regényformák szerint dolgozik, azaz filozófiai regényt ír mint Voltaire *Candidja*, államregényt mint Pláton *Állama* vagy Haller László *Telemakus Bujdosásának története*i, utópisztikus művet mint Morus Tamás *Utópiája* és a megoldás kereteit tekintve utaztató regény formában. Elsődlegesen Tariménessel láttatja az új körülményeket, helyzeteket, majd filozófus bölcsekkel értelmezteti a helyszíneket és történéseket, végül a vadember kritikáját szembesíti a valósággal, a benyomásokkal és a magyarázatokkal.

Bessenyei bölcselkedései öt könyvben, a könyveken belül számtalan kötésben öltenek testet és az eligazító *Világosítást* mintegy tíz témakör követi.

Ezek nyomán megtudjuk, hogy a regénybeli királynő alakja voltaképpen Mária Terézia, és hogy a Tariménes család Menediában honos, ahonnan a felnőtt ifjú Kukumedoniás mesterrel indul útnak, hogy rátaláljanak az ideális államformára. Putzufalvára érkezve megismerkednek Kantakutzi filozófussal, aki megunta a világot, mert minden igazságot csak az erő határoz meg. A célállomás Totoposz Kiritisz városa, ahol Arténis királynő barokkosan hivalkodó udvarában Tariménes választ kap ismereteinek szomjú vágyódására, a törvény és vallás mibenlétére. Az uralkodó válaszból kiderül, hogy sem nem tudatlan, sem nem hatalmaskodó, hanem – miként Mária Terézia – „az Egeknek megszemélyesedett Gondviselése e földön”. Közben hazatér Terézéni, az Ország Bölcsé és vele együtt megjelenik Kirakades, a Vad Ember, a mozgó Bálvány Kirakaduhból, aki szerint az Oskolai tanulás nem tanulás, ő a „tanult életnek mesterséggelt boldogságát” szeretné megismerni. Megfigyelései során tükröt tart a totoposziak elé, amikor a nagy Embert, a köszönés módját, az akasztottakat, a derest, az italozást, valamint a törvényszék működését és a törvények állapotát, az Emberi Társaság köteseit szemrevételezi a királyság körülményei között. Míg az előbb értetlenség, az Országgyűlésen folyó munka nyomán a csodálkozás vesz erőt rajta, hiszen a résztvevők a közakarat jegyében üléseznek és a közboldogságot igyekeznek szolgálni. A korszakbeli felfogásokhoz képest utópisztikus törvények sorában megérti, hogy a „Vitézi Rend” dolga az okoskodás, a „műves Test” feladata a munka, az „Óltári Szolgák” pedig a Vitézi Rendbeliekkel egyenlők s a főpap maga Artenis, aki fölött csak az Isten létezik. A királyi törvények a tulajdonról, a katonai szolgálatról, a „poszik” javaslatai a bűnökről és a büntetésekről rendelkeznek; a királynő hatalma akképpen érvényesülhet, hogy „nem ő köt, hanem ő köttetik”. A Vad Ember szemlélődései végeztével megtapasztalja Totoposz igazságát, amelyikben a jóért jó, a gonoszért gonosz jár. Az ő esetében ez úgy jut kifejezésre, hogy birtokot, gazdaságot, szolgát kap, s a gyakorlatban élheti a polgári világ mindennapjait. Tariménes jutalma másféle: Tomiris szerelmét nyeri el, amelynek során átéli annak tüzét az első szívdobbanástól a bűn nélküli tiszta kapcsolatig. Totoposzország sorsa is rendeződik, a dicsőséget a nyomorúságban, a gyönyörűséget a fájdalmakban élő Jajgádia támadását verik vissza, az urak urának, a fejedelmek fejedelmének tartott Buzorkámot bilincsbe verik, és országát szabaddá teszik a katonák. Kanposziné asszony, Tomiris édesanyja Tariménes szándékait és felekezeti hovatartozását firtatja s kiderül, az ifjú hajlandó az áttérésre, hiszen akinek lelke és Istene van, minden vallásféleségben jól érezheti magát. És a befejezés is Tariménesről szól: szerelmével, mesterével hazaindul, előbb azonban

a királynő gazdaggá teszi, Trézéni pedig újabb bölcsességgel vértelmez fel: A tudomány arra bizonyosság, hogy az ember semmit sem tud, a bölcsesség meg azt mutatja, hogy az élet semmiség.

VILÁGOSÍTÁS.

Tudd meg hát Olvasó! hogy e Múnka Mária Theresia Magyar Királynak örök emlékezetire tzelez.

Az Uralkodók mind Emberekből állanak; és ha voltak köztök gonoszok, voltak jók is. Ha soha Uralkodó jó nem lett volna e Világonn, nem a Királyokat kelleneátkoznod, hanem az Emberi Nemzetet, és a Természetet, hogy jót szülni nem tud: Ide nem mehatsz, mert magadnak is jút belőlle: 's végre az egész Teremtést vádolván, halandó semmiséged tsak nevettségre tenné ki magát, az ellen esvén Szentségtörésbe, ki e Világot fenn tartja. Engedd meg hát, hogy halála után egy jó fejedelem Asszony érdemeirül Artenis nevezet alatt beszélhessek. Tudod úgy is, hogy a hólnak az élő nem hizelkedik. ...

Mária Theresia el felejthetetlen e tekintetben is részünkről, hogy miólta a Magyar Nemzet a Világnak ezen részét meg ülte, nagyobb nyúgodalomban, mint alatta, nem vólt. A Nemesi Kar 40. Esztendeig élt egy pihőbe szerentséjével. Végre az örök végezés a testében meg személyesedett Bóldogságot magával együtt sirjába temette. Halálától fogva a Világnak e tájakonn forgó zürzavar viszontagsága, az időjárásának mostohasága mind ellenünk támadt; annyira, hogy a közönséges könyörgésekre ki nyílt mindenféle Hitnek, Szerzetnek Templomai nem húznak reánk annyi áldást az Egekből, mint Mária Theresia alatt bé zárt ajtajok előtt kaptunk; melyre nézve a világi eseteknek titkos okai által úgy vakittatunk, és úgy látjuk, mintha tsendes, és bóldog Uralkodására az idő járása is figyelmezett volna. Egyszóval, Uralkodása alatt tsendesség, bóvség vólt egész magyar Országban; attól fogva, sem egy sem más; annyira hogy tőlle elmaradott Királyi széki, halálát siratni mind ez ideig is még meg nem szünhetett. Legyen, hogy mindenek Isteni örök végezésből jönnek, a mirül a mai élő Emberiség nem tehet; de tsak így van most, akkor pedig úgy vólt. ...

Ugyé Olvasó! hogy minden Törvény alá állott Embernek két nevezetes tárgya van e Világban? Egyik maga, másik annak az Országnak köz java, mellyben lakik és él. Ezek között akármellyik hibázzék, világi bóldogságod füstöt vét. Híjában vagy mértékletes, okos ember, és jó Gazda; mert ha a feletted lévő Uralkodás módja határ nélkül való hatalom és kegyetlen

indulatok által vezéreltetik, házi szerentsédtől meg fosztatol. Minden Emberi érdemmeddel végbe nem viheted, hogy nyomorgattatásban ne légy: Ellenben, ha arra való elméd, erköltsöd hibádzik, egyszóval ha esetlen vagy, azaz, korhely, élheterlen, préda, a legbóldogabb Uralkodás alatt is el pusztúlsz. E két Tudomány néz egyenesen az emberre, mellyekben vetélkedni, okoskodni soha örökre meg nem szünhet.

Itt, nem az határoztatik meg, hogy mellyik Uralkodás módja leg jobb; hanem hogy akár Nemzetnél, akár Király kezében legyen a Felső Hatalom, mi el kerülhetetlen kötelessége, ha külömben kegyetlen és veszedelmes nem kíván lenni. Jó Vezérek alatt, mindenféle Uralkodás módja jó; rosszak alatt mind rossz.

A Második Könyv bocsátkozik mélyebben a Nemzetek igazságaiban, mellyekben az Uralkodó Hatalmat, és annak Vezérét a Nemzettel, azaz önnön testével egygyé teszi. Már itt, kéntelen lettem Trezeniben néhol alá süjyedni, mivel számtalan a dólgoznak kötések, és egymástól való függések, vagy egybe ütközések. Lehetetlen minden dólgot egyátaljába olyan együgyűséggel írni, hogy a Dinnye tsószök is meg értsék. Figyelmezz – a dolog mind előtted van, de ha szokatlan vagy a méjjobb gondolkozáshoz, és nagyonn nem vigyázol... el mégy mellette... meg nem látod, mint a fübe lapult fogoly sereget.

A Vallás elő fordul, de nem úgy, mint Idvességre tartozó dolog; hanem mint Társaságbéli Szövetség, mely az Országnek sorsában időről időre rettenetes fordulásokat tehet. A testi embernek világi állapotja pennánk alatt van; Lelke, idvessége, és élete, halála után, Istenére tartozik. ...

Ha a más Világot hisszük, hadd maradjon ez is, mert innen mennek oda; mely szerint a Mennyei Seregek erről a Világról szaporodnak. Nem azt mondom hát, hogy világi jóságos tetteidnek jútalmát, örök bóldogságot ne hidd, és Vallásod ne legyen: tsak arra kötelezlek földi javaidnál fogva, hogy semmiféle ember társadnak világi bóldogságát illető eszközeihez ne nyúlj tsak azért, hogy nem úgy ért mint te. Mihent annál fogva hogy tsak néked van igazságod, szomszédid ellen magadot mindenre fel szabadítod, azokat is szabadokká teszed magad ellen minden esetre nézve. Ők is ki rabolnak téged; ezt hozzá tévén, hogy a midőn ellenek keresetedet óltalmaznád, reá adásban magadat is agyon ütnek.

Állapodjunk meg itt Olvasó egy kevésse – Figyelmezz! Két Dólgot teszek elédbe; a harmadik nem tanáltatik: e közzül kell egyikét választanod; és ha a Józan okosság benned, rendes folyamatját nem tévesztette, kéttiség kívül azt veszed a mellyik lehető, és nem azt a mi lehetetlen.

Vagy a magad értelmére Vallására kell vened úgyé e Világnak nem-

zetségeit? Vagy ha ez lehetetlen, világi állapotokra nézve meg kell véleek alkudnod. Hogy minden élő Léleknek ugyan azon egy értelme és Vallása Hiti legyen, azt addig senki se kívánhatja, míg elébb meg nem bolondúl; ha pedig minden Tudomány szabadságot veszen magának arra, hogy a véle nem egyező Tudománynak Emberi testére fegyvert fogjon, örökös háború támad az Emberi Nemzetben, melly e Világot vérrel, tűzzel borítja el, szünhetetlen hartzal vesztvén életét. Már, kit hitetsz el rólla, hogy a Világ Attyának szájából származhatik olly Tudomány, Vallás és Isteni tisztelet módja, melly Emberi Teremtéseit ugyan az Ő Szent Nevébe szüntelen való véres áldozattá tegye? Nem a Vallás púsztította hát e Világot, hanem az Emberi gonoszság, melly magát Vallásban öltöztette fel, 's noha Őrdög volt, de Angyalt mutatván, az Igaz Isten nevében pokolnak áldozott.

Bessenyei György.

Mester Kukumedoniás Tariménesnek házához el-érkezik, honnan útjára el-indúl.

Az *Antarticus* Tsillaghoz nem messze feküdt egy tartomány, mellyet Menediának neveztek: Ennek vala több részei között egy kies határa, ligetes erdővel szagatva, szép halmokkal ültetve, és futosó patakokkal körskörül ásztatva; E' ragyogó térségnek közepénn feküdt egy Váras, mellynek Emberi emlékezettől fogva Tariménesek voltak Örökös: derekánn felemelkedett ordas Kastélya, hajdani formájával a' tündérek Várát hozta nézőinél olly bánatos emlékezetbe, mellyel a' régi időknek mesélt gyönyörúségei után szoktunk sohajtani: ... Itt lakozott Tariménes öreg Nagysága, udvari tselédjeitől körülvétetve, kiknek ünnep napokonn régi dólgookról beszéllett, mellyenn ők nevettek. Itt nevelte egyetlen-eggyét, kire Familiájának régisége támaszkodott, mellyrül a' Vár kerületibenn lévő minden öreg Asszonyok és ifiú tselédek azt hitték, hogy a' világnak Emberi ága belőle származott. ...

Mester Kukumedoniás érkezik-el e' Lélekbenn járó hivatalra: józan itélettel egyenes látással birt, de az okoskodásnak furtsáلكodó és nevettséges módjátúl még egészen meg nem szabadúlt; formájánn pedig Oskolájának porfellegei borongottak. ...

Akárminnt erőltessem magamat, mond Mester Uram, a' hallgatásra; szokott mértékletességemnek eleget nem tehetek. A' szép alkalmatosság, el rejtett gondolatimat mintegy üstöknél fogva húzza-ki belőllem a' vilá-gosságra: Minden tanúlt Embernek leg szentebb kötelessége, az Emberi Értelemnek világát terjeszteni, mivel a' tudatlanság e' Világnak veszte, a' böltességnek szüntelen háborúbann élő ellensége; ...

Mester Kukumedoniás Előljáró beszédbe egy tudós köhentést tévénn,

mond: hogy ennek okát a' Természettől kellene kérdezni. Nintsen olyan ember, ki magát önnön vélekedése szerint egyáltalábann semminek vegye; a' kevély pedig fekvésével, kelésével, állásával, járásával, beszédével szemébe mondja mindennek, hogy nálladnál külömb vagyok; te pedig hozzám képest szánakodást érdemlessz; Így kinek-kinek emberi hivalkodását szem világánál fogva szúrja, honnan következik, hogy kevély magaviseleti mint közönséges gunnyoltatás, úgy vétetik: ő mindent nevet magábann, és őtet is neveti minden nyilván; így magát minden embernek felibe tévénn, e' Világnak Játék piatzánn ő lessz egyedül mulattató *Hansvurst*.

Kukumedoniás Putzufalvára eljút, hol Kantakutzi Filosofussal találkozik.

Mihent a' piros hajnal hosszú újjaival magass Egeit meghúzza, 's széles kárpitjait ragyogó színre festi, a' Tudós szekerébe felül, mellyenn útjára ragattatvánn, süvegét levéve, 's kezeit Egekre feltartva ajánlja sorsát az Isteneknek.

Az alatt a' ragyogó nap kiderült Egére felszökvénn, az álmából felébredt világra elmosolyodik. Az Erdőknek, hegyeknek tetei arany színbenn ragyogtak; alattok pedig a' térségeken gőzölgő harmat ködök közt a' szép virágok mint ezüst Tengerbenn ezer szinnel habzottak. Az apró madaraknak vidámitó énekléseik közzé, darvaknak kiáltásai keveredtek, mellyek a' hallásba meg ütközzvénn, az érzést Egekre emelték fel. A' Ligetes Erdőkre kivertt barmoknak bögések, és számtalan kolompjoknak külömb-külömbféle hangjok lármával töltötték bé a' hives Egeket, hol a Pásztorok itt ott füttyörésztek, furujáltak, vagy erős kiáltásokat tettek, és az egeket hangoztatták. ...

Ezen gyönyörűségekenn, Táriménesnek érzése kiterjedvénn, mint Déli Tenger, úgy habzott. Mester Uram magát hasonló elolvadások között érezvénn, fejét szekerébül úgy ütögette fel, mint a' gyenge fijaival lappangó tuzok a' füből; végre pedig foháskodásai belőlle kitörnek, s így szól: Ó ditsó Természet! ragyogó ortzája az Isteneknek! mitsoda mennyei öröm téged látni, hallani, 's érezni!

Három napot töltvénn útjokbann, elérkeznek Putzufalvára, hol egy Nételen Urfi, életének hanyatlásánn, világát meg únva, 's az emberi bolondságot sem nevetve, sem követve dólgai között magánosságábann motozott. Mind másokkal, mind magával igen keveset gondolt, végére járvánn életének napjaibann, hogy a leg böltsebb ember se tud semmit, és a leg-győzedelmesebb vitéz is testébenn lelkébenn gyengeség, 's életébenn árnyék. Mivel a emberekkel való különös barátkozás rabi sorsot szokott maga utánn húzni, 's mindenfelé kötelez: másokkal barátkozni nem kívánt. Adományra sem törekedett, jól tudvánn, hogy a' kitől segedelmeket kíván, azoknak

rabi szolgálatjokra köteleztetik. Sem kötelezni, sem köteleztetni nem akart; hideg vérrel nézte az emberi dőlgoakat; kitkit meg hagyván értelemben, mivel látta, hogy ez, mind egy. Egyáltalábann való igazságot az embernek állapotjára nézve nem látott sehol gyakorlatbann lenni, hanem tsak szerzett törvényeket, szokásokat. A' tsupa Természetbenn pedig tapasztalta, hogy minden Igazság tsak erőbenn határozottatott meg. ...

Ha Jupiternek örökre meg határozott tettszése kérdésbenn marad is az áldozattétel iránt – mond a' Mester – van igazsága az Emberi Társaságnak Törvényeibenn, és az Uralkodásnak módjábann. A' Természet és Józan okosság, Jupiternek munkája; Lehetetlen hogy örök igazságának esméretit józan okossággal fel szentelt teremtéseibe újjaival bé nem nyomta volna, melly szerint az Igazságnak mindenütt ugyanazon egynek kell lenni. De hol van hát – felel Kantakutzi – az az egyáltalábann való igazság, Szokás, Szerzett Törvény, hatalom, környűállások nélkül? Az Igazság sehol se terem úgy magábann mint az alma és körtvély. A' tsupa Természetbenn győzedelmes erős és ösztön; a' szerzett Törvényekbenn, Vallásokbann, egymással való örökös ellenkezés. Itt a' köz igazság ez, hogy a' népnek öszve vett hatalma egyetlenegy felszentelt Halandónak kezéből parantsoljon; a' többi pedig bóldogságát szolgálatbann 's tsak engedelmességbenn keresse.

...

Rühödi János ismét nevetve fakad: Ó Uraim! – mond – ebben is fel akadnak az Urak, hogy miért nem egyforma a' Szokás? azért hogy itt így tartják, s amott úgy. Már Kakasafalván, 'ha adós vagyok 's nem fizethetek, magamat is zálogba vetnek; itt pedig ha a Birák' hire nélkül pénzt adok költsönn, ha fizetni nem akar, a' pénzem elvész. Így hát látják az Urak, hogy nem egyforma e' Világonn a szokás és igazság, mivelhogy mindenütt különböz.

Helyesenn János! – mond a' Filosofus –, úgy é nem egyforma a' Szokás és Igazság, mivelhogy nem egyforma. Ezek – mond a' Mester – nagyonn Rühödi gondolatok és okok. – De miért vannak hát, reá szöll Kantakutzi, e Földnek Nemzettségei közt annyi véghetetlen egymással ellenkező szokások, igazságok, Vallások, törvények, erköltsi tulajdonságok 's a' t? – Azért, felel a' Mester, hogy az emberek nem egyforma természetűek. – Kantakutzi: Miért nem? – Kukumedóniás: Mert az éltető állatok benne különbkülömbféle módonn munkálkodnak. – Kantak: De miért nem egyenlő módonn? – Kukum: Mert az Istenek így akarták. – Kant: De miért így 's nem másképpenn? Kukum: Tsak. Kantak: Tsak így akarták hát az Istenek úgyé, mivelhogy így akarták. No hát Uraim e' szerint egész világ Bóltse mind ezen határ dombonn ült le, mellyenn most Rühödi János okos-

kodott; ki ezen igazságait 's Vallását e' Föld népének sokaságával együtt így állítja meg; e' pedig Uraim! nagyon tanult Sereg, mivelhogy sok keze van, és fogható okokkal él.

Akármiilyen legyen azon Hazának igazsága, mellynek védelme alatt kenyeredet keresed, hajolj-meg néki, és nállánál okosabb ne légy, mert földhöz út; 's fejedből széllyel oszlanak igazságaid. Akármelley böltsnek 's igaznak állítsad magadat, de tsak olly lehetetlen néked is mint másoknak kifogás nélkül való Törvényeket szabni. A Nemzeti Hatalomnak igazsága ez, hogy minden ember dólgozzon, adózzon a' köjzóra, és engedelmeskedjen. Tehát nékem sem eszem sem igazságom nints több, mint a' Putzufalvi Betsülletes Tanátsnak.

Tariménes el-jút Totoposzbann, hol Arténist megisméri. A' Kastély, Királyi Kert, 's Vendégség le-iratnak.

Már az Éjjelnek harmatja a' Föld színét gyöngyvel behintette, melly a' napnak sugárára füvekrül, fákrül ragyogott, midőn Tariménes Mesterével együtt el indúlt. Hoszszas utazása után el-érkezik Totoposzbann, hol Arténis azon Országnak Királynéja ekkor éppen Születése napját tartván, Fő Várossának tündöklő seregeitül vala környülvétetve. Egy négy szegre kidúlt Kastélyába múlatott, olly Kerttül körülvétetve, mellynek hoszszann nyúló útjai a' látásnak határából kitüntek; Közepénn mosolygott egy kis térség, tekervényes úttal tzifrázva, 's virág ágyakkal köröskörül meg-rakva: benne tsillagzott egy kerek tavatska, mellynek szüntelen futosó habjai közzül tengeri lovak láttattak fenekrül lett fel szökésekbenn állani; körültök heverték a' hó színre kőből kifaragott Sirenek kidagadt mejjekkel, és utánnok tekeredett hal farkokkal. ...

Ó bódlog Ifiú! mond Arténis, de mitsoda részét választod hát Királyi mivünknek? A' Törvényt és Vallást, felel Tariménes. Mi, mond a' Királyné, határ nélkül munkálkodó hatalommal egyikben sem élünk. Minden Törvényemet népemnek közönséges kívánsága 's voxa határozza meg; semmit sem is tselekszem ezenntül, nehogy tévedéseimmel, vagy kívánságomnak széles kiterjedésével sziveket fohászkodásba hozzam. Minden vasra vertt természet agyarkodik hátunk mellett, és tsak alkalmatosságát lesi hogy lántzait megszagatvann a' fejénn ülő erőszakos hatalmat földhöz úthesse, és vérbe kevert igazságának meg fertéztetett szentségét boszszúlhassa. Mi, Királyi-székünknek oszlopaít, és azoknak fundamentomát Törvénybül szoktuk rakni, mellynek megállására magunkat Isteneink előtt fogadással kötelezzük. ...

Totoposznak tiszta Egei Emberi Nemzetünknek Vérébenn olly galád Polgári tulajdonságot nem szenvednek, mellyet a' bölts Természetnek

igazságaiból ki lehessen vetkeztetni. Nintsen itt az a puhaság, a' mi más forró és latsuha Egek alatt tanálatik, hol a' baromi részében alá sűjjettt ember gyalázatos rabságábann lántzait tsókolva, bóldogságot érez. Itt a' Sajtóbann tett emberség mihent szabadulást érez, mint a' tetejével tövéhez hajtott fiatal fa zugó sebességgel rugja derekát vissza egyenes állására; fellegekre szórvánn széllyel azokat, kik rajta ültek 's üstökét húzták. ...

Tariménes, Mesterével eggyütt a' Vad Kirakadest tsudálja, és az Ország' Bóltset a' remete Trézénit meg isméri.

Mester Kukumedóniás a' Királynét meg látvánn, szívével, egy olly meg részkodott rugást tett, mint a' kemény Égi tsattanásra tavábúl ki szökött potyka: érzései között nyár levél módjára lebegve, hogy ezen Szentséghez tovább ne közelítsen lábait maga ellen támaszoknak szegezze; de még is úgy érzette, mintha sebess patakabann állana, mellynek ostroma talpa alól fővenyét szüntelen sodorván, küszködése ellen is Arténis felé ingadoztatná: Szédelgő ájulási közt nyöszörögve így fohászkodik titkonn: Ó! ez az a' Felsőség, mellyet tsak Természet koronáz, és okosonn, bolondonn, Királyonn, Vitézenn, Szentenn, gonoszonn, játtszódba Uralkodik!

Ó halhatatlan Artenis! mond Tariménes, az Isteneknek jósaága vágyódásom felett jutalmaz, hogy személyedbenn olly érdemekkel felszentelt Országló Hatalmat imádhatok, melly népének gyönyörúsége, és az Isteneknek élő igazsága! Te vagy az Egeknek megszemélyesedett Gondviselése e' földönn! – A' Gondviselés ugyan keterjedett reánk, felel Artenis, de nem én bennem, hanem a' Természetnek örökös munkáibann, mellyeknek alájok vagyunk vettetve; hogy egy szegény halandónak esetei különös és rendkívül való Vezérlés vagy indító eszközök által lennének, más kérdés. Gondviselés a' Józan Okosság, igaz erkölts, egészséges test, és földünknek múnkánk utánn való bőv termése. A' hogy fogantatásunknak szempillantás ideje alatt, szüleinknek természetebenn különösönn, vagy az Emberi Nemzet közönséges vérében erköltseinek meghatározatnak, az irántunk való személyes Gondviselés is igen ott üt-ki. ...

Jajj jámbor Ifiú! mond Artenis, az Emberek Királyoknak szolgálvánn, gyakorta tsak magokhoz hivek. Minden érzékenységet gyönyörúségei közt keres; a' vágyódás pedig haszon vételbe óltatott; ugyanezért miólta a' pénz minden Világi bóldogságnak eszközévé lett, az Emberi hivséget is velle vesd latba. Midőnn Népem így kiált: Éljen Artémis! ezt érti: éljen a' mi szerentsénk; azon bóldogságáért fohászkodik, mellyet személyem lelkesít. Így, a' Királyhoz való hivség, mindég azon köz jónak mennyiségével áll mérő serpenyőbe, melly kegyelme által Országára háramlik: Valamennyi ez, tsalhatatlanúl annyi amaz is, akárhogy állítsák e' Világnak Bóltsei, és az Isteneknek természetünk felett kihirelt igazsagai. ...

Midőn Artenis ezen szavait végezné, jelentik, hogy az Ország Bóltse Trézéni, mostani bujdosásából érkezett-el egy Kirakadessel, kit Királynéjának bémutatni kíván. Ez vala ama nevezetes Vad Ember, ki a' tanúlt életnek mesterségelt bóldogságát jött ismérni, és ha lehet érezni is. Kirakaduhubann az Emberek Isteneket nem ismérték; de ha azokról eszmélkedések vólt is, hogy a' Természet' szokott rendinn és idő' járásánn kivűl reájok nézve munkálkodnának, fejekben meg nem fordúlt. Mindennappali tapasztalások úgy mutatta, hogy tselekedetek által származik sorsoknak esete; Tehát akár légyenek olyan Istenek, kik rendkívűl való gondviseléssel irántok nintsenek, akár ne légyenek, reájok nézve mind egy. Törvényt, Büntetést, Házasságot, Házi gondot nem ismérték, mellyek az élet gyönyörűségének temető sirjai.

A' Kirakadesnek rémitő termete 's állása mozgó Bálványhoz hasonlított; járásábann ordas bőre alól vastag inai mint huzós kötelek feszengettek fel: rakásra tornyozott szemődöke alatt kegyetlen nézése vértűzbe forgott; a' forró nap alatt el-égett bőrinek repedezései pedig magasra emelkedett tekintetinn úgy láttszottak, mint az ordas kősziklákonn kóborlott menyköveknek szúrke barázdái; szava medve bömbölés, kiáltása oroslán ordítás vólt.

Trézéninek mejjét kerekdéd fejr szakálla fedezte, és ortzájánn a' magával meg elégedett bóltsességnek tsendes méltósága szűnyadozott. Szemeit beszéd közbenn gyakorta béhúnyta; de ha éles nézését valakire függesztette, által-ható tűzét el viselni nem lehetett: Ugy tettszett, mintha dorgálnának szemei, és a' szivnek elrejtett titkait szednék-ki világosságra. Az Emberi tulajdonságokat, roszzsbann, jóbann, mutató jeleikkel eggyütt, egész kiterjedésébenn ismérte, 's egy két tekintetre az embernek erkölcsit megsejtette; kevés azzal való társalkodásábann pedig egészen által-látta. Az alacsony emberek, jelennlétét, mint befedezett gonoszságokra világosító napot kerűlték; és megtzáfolhatatlan érdemeire tsak setét szuglyokból mormolván-ki, nagyságát, káromkodva tsudálták. ...

A' Kirakades Totoposznak szokásait szemléli.

Azonban Trézéni a' Városra ki indul, hogy a' tapasztalással lépésrűl lépésre oktativánn, tárgyait a' Vadnak tiszta Egek alatt mutogathassa-meg, ki is a' fel-emelkedett házaknak sorját tsudálta. Mitsoda nagy kősziklák ezek, mond, mellyek a' fellegekig öblösök, mivel a Totoposzok oldalaikból fejeket mindenűtt ütögetik ki. ...

Tudni kívánta tovább, mit jelentene, midőn a' Totopószok fejekkel szemközt bugdosnak, és orrokat majdnem öszve vervénn, fogaikat egymásra vitsorgatják. E' vólna, mondják néki a' köszöntésnek tanúlt és szép módja;

...

Egy nyilásonn ki nézvén a' Vad, négy oszlop között meg lát három embert magassann a' szelek közt lengedezni. Kérdi, hogy azon szárnyas Totoposzok, minek forognak ott a' Levegő Égbenn, talpok alatt semmi sem lévén? Azokat a' Törvény és általok megsértetett köz bódogság akasztotta oda nyakoknál fogva, és megfúltak, mivel gonoszságot tselekedtek. Jártak é Oskolába? kérdi a' Vad. Nem kívántak járn, és veszedelmek ugyan azon okonn származott, felelik néki. ...

Azon deres tőke tehát, melyenn ordítani s tanulni szoktak, igazságot, bátorságot, Istenek félelmét, Lelki ismeretet, mértékletességet, jóságot s a' t, visel magában; mellyre nézve ő mindenféle hasznos és szép erköltsökkel fel van ruházva mint tőke. A' Vad ezeket meg értvén, kérésképpen jelenti: hogy ő tsak Oskolánn kívül szeretne tanulni, mivel ezen Oskolának, a' mint néki láttzik, alkalmatlan oktatásai vólnának. ...

A' Kirakades ezenn elrémül, 's bámulásával bálvány képpé válván tsak néz. A' Tömlözt ablakának vas rostélyit kormos por űlte meg; izzadtt bółtozatjárúl pedig a' szűrke penésznek halálos tsepei hullottak alá. Itt a' raboknak képek halavány fejréséggel elegyes sárga szint mutattak; tekintetekbenn pedig majd elkénszeredés, majd dűhösség, majd kéttsegbenn esés láttzattak.

Ez a' Törvénynek háza, mond Trézéni, hol a' büntető Hatalomra fellépett Természet önnön Igazságának áldozik! Ez, ki Apját, ki Annyát, ki feleségét, ki gyermekét, ki öttset, ki szomszédját, ki Urát ölte meg. Ki Isteneit szidalmazta; ki másutt kereste élelmét, magának nem lévén: ki adósságát nem fizethette; ki Nagyságos Totoposzok ellenn beszéllett; kinek egy helybűl másba menvén, fejr Levele feketénn tarkázva nem vólt; ki a' szemmel láttott gonoszt nem adta fel, hogy maga ne büntettessen, mivel többel magánál bizonyítani nem tudta: ki rabi szółgálatját hibázta, ki sokáig mulatott kinn, ki meg nem köszönte hogy megverték. - Ne szółj tovább, kiált a' Vad olly rettentő bódúléssel, mellynek hangja gőzt, fűstöt szélyelvervén, a' házba világos Egeket tsinált. Hát ezek közzűl senki se járt Oskolába, mond továbbá, vagy igen sokat jártak belé? mert a' Tudomány a' két véginn mindenütt meg öl: ... Ez alatt az Ifiű Tariménesnek elméje magában mindég forrván, és tárgyai közt süjjedezvén, kérdsebenn veszi: hogy a' Józán okosság által szerezettett törvényes Igazságnak szentséges meg tartására miért nem elégséges ugyan az az Emberi Természet és Józán okosság, melly által rendeltetik? azaz az Ember miért nem elég az Önnön maga mivének fenn tartására? és mi okonn töri rontja azt szüntelen egy felől, a' mit más részibenn mindég épít, hogy általa bódog lehessen? - Ó szerető Fiam! mond a' Bólt, az Ember tsupa test, azaz, érzés: ezen érzésnek

egyetlen egy tulajdonsága a' szomjú kívánság: ennek pedig szakadhatatlan mive, a' meglegedésre tartozó dólgoznak kereseti. Ha szomjúsága nem óltathatik, égő pokollá válik a' testbenn. Minden okossággal élő ember ettől retteg életében. De a' kívánság szomjúságának természeti, el-óltásánál meg nem áll. Ha tápláltatása sok, mértékletességét elveszti; és magát a' tsömörig elégitve azon kesereg, hogy miért nintsen száz gyomra, és annyi szive, gyönyörűségeinek elfogadására? Vagyonait fényességgel szórja, hogy gazdagságát szegény sorsú felebarátaival irigyeltesse. Így életének módjait nem testi szükségekre, hanem gondolatokra terjeszti-ki, mellyeknek határok nintsen. ...

Artenis, Ország-gyűlését hirdettet.

Az alatt az Ország felgyűlekezik és Ülést vesz. Burdószkiaradoszposzi az Ország Birája fel-áll, és e' következő szavakat hallatja: ... Felsőges Nemzet! mond, minden Emberi Társaság' Törvényes igazságának és bóldogságának kútfeje tsak egy. Mi hát ez? Köz-akarat. Különös magát, kiki általadja közönséges magának: a' természeti vad szabadságot erköltsé változtatja, és ösztöneit józan okosságba helyezteti; így változik Nemzet-té; és vad Emberből Polgárrá. Ez, köz-akarat, mellyből származik az Uralkodó Hatalom, ebből lész az el-ágazott Törvény, mellynek védelme alatt minden Polgár különös nyúgodalmával, vagyonával, bátorságban él. Köz akarat szüli hát az Uralkodó hatalmat, hatalom szüli a' parantsolást, parantsolástól jön az engedelmesség, melly itt szabad akarat szerént való lévén, kit kit szabaddá téssen. A' hol egyátaljábann minden ember szabad, ott minden ember rab, mert kinek-kinek szabadsága lévén szomszédján erőszakoskodni, kiki rabságban 's veszedelem közt él. Engedelmességből származik hát az a' szabadság, hogy senki kezét senkinek személyjére, vagyonára ne tegye: hogy keresetivel bátorságban élve szabadon jöhessen, mehessen. Az Uralkodó Hatalom, vagy egy, vagy több személynek adatik által. Itt Artenisben lakozik, kinek minden tselekedete népének köz akaratja szerént esik Hazájára nézve. Így lelkesül ő a' Nemzet' hatalma által, és a' Nemzet ő általa. Ki is mint Országunknak megszemélyesedett szentsége, annak köz akaratja felett, sem azonn kívül lenni nem kíván. ...

Legelőször is azon kötésekhez nyúlnak, mellyek a' Vitézlő Rendet a' Dólgozó Néphez kaptsolják. Burdószkiaradoszposzi(a) az Orzágnak Birája, legelső tárgyúl a' Földmivelő Népet teszi ki. Mi legyen hát, mond, a' Népnek igazsága, örök birtoka, mellynek veréjtéke Hazánknak földjét kövériti, gyűmöltsötteni, annak Koronáját vérevel óltalmazza, és Polgári Társaságunknak számát gyermekekkel sokasítja? ...

Burdóposzi áll fel a' Tanáts' sorábann: Felsőges Tanáts, úgymond, tud-

va van e' Világnak Törvényes Nemzettségei közt, hogy minden mezei mivvel verejtékező Népet, Országló értelem és vezérlő Böltsesség tart fenn, úgy, mint a' Fő 's annak okossága testénn lévő tagjait. Mitsoda dólgozó tagok használhatják magokat a' Főnek okossága és a' szemnek világossága nélkül? E' szerint jóllehet a' Vitézlő Rend barázdábann nem izzad, mind azonn által látó szeme és Vezérlő okossága lévén ő, az Ország kézmives testének, ez mégis őbenne él, noha amaz láttatik ez által táplálatni. Minden Törvénynek büntető igazsága a' Vitézlő Rend által lelkesítettik meg, melly szolgálat nélkül sem tulajdon birtok, sem kézmives, sem bátorságos megmaradás e' földönn sehol sem lehet. Így a' Vitézlő Rend' kézmives testének Lelke lévén, a' tulajdon birtok, Vezérlő hatalom, és a' bűnnek büntetése egyenesen reátartoznak, olly függésbenn, mint a' tagok a' Fő iránt vagynak. Soha Fő nélkül magokat a' tagok fenn nem tartják, mellyre nézve természet által vagynak a' Főnek örökre alája vettette. ...

I. Tzikkely.

Az Orzágnak Földmives Teste, verejtéke' örökös birtokosának mondatik ki. Következésképpen leszen mive által, az Ország Földjének változhatatlan Örökös Árendássa.

II. Tzikkely.

Minden tartozása szolgálatban, a' Törvények által határok közzé véteszen, melly határokon kívül a' különös Birtokos, mivét adózását ne szaporithassa.

III. Tzikkely.

Minden adózó, és gyermekeivel Katonázó Földmives Lakosnak személlye, minden egyes Polgárnak, Méltóságos, Tekintetes, Fő Tisztelendő Birtokosnak, testénn, akár vagyonábann való büntetése felett, szabadnak mondatik ki, Törvényes Itélet alá vettetvén büntetetésével.

IV. Tzikkely.

Az Országló Hatalomnak büntető Igazságánn, Törvényén, és annak Tisztviselő Szolgáinn kívül, egy Köz-lakost sem tehet senki fogságra; testénn, vagyonában se büntetheti.

V. Tzikkely.

Semmiféle Karbann helyhez tetett Birtokosnak nem engedtetik reá hatalom, hogy akármelly tettért is a' Köz-lakost házából kiűzze, és közönseges tereh alatt lévő Földjeit magának foglalja, míg vagy pénzzel, vagy tsereképpen ki nem elégíti. Bűnért, egy Helységbűl másba úzni a' Lakost, helytelenség, azért, mert az Országra nézve egy, akár ez, akár más helyenn lakozzon kebelébe a' Gonosztévő. Következésképpen, valaki olly bünt teszen, egész Országbűl üzetteszen ki, vagy meg büntetettvén helyben

maradjon. De mivel a' számkivettetés kapás, kaszás, szántóvető emberekre nem tartozik, hanem olly tehetségű Polgárra, ki az Országló Hatalmat meg sértheti, és el-árúlhatja: tehát elvégeztetik, hogy köz lakos soha számkivettetéssel ne büntetessen.

VI. Tzikkely.

Kissebb, akár nagyobb méltóságú, rangú Tulajdonosnak egyáltalában meg nem engedtetik, hogy a' maga Lakossa, Árendás embere ellen Biró lehessen, és ügyében a' maga Udvarában széket ülhessen, mivel Szentség törésnek láttatik lenni az Igazság ellen, hogy valaki a' maga dólgábann pereljen is, ítéljen is.

VII. Tzikkely.

Mindenféle Birói Szék, melly különös Birtokosnak adatott, hol a' Földmives Lakos ítétetik, és halállal is büntetetik, eltöröltessen; mivel az Uralkodó Hatalom alá vett Társaságnak, emberségnek, köz igazságnak, Polgári állapotnak ellenére van, hogy egyik Polgártúl a' másíknak élete, halála függjön. Minden illy természetű büntetés egyenesen országló Hatalomra, és annak kirendelt közönséges Itélő székeire tartozzon. A' Haza, kitsinyt, nagyot önnön szolgálatjára haláláig kötelez; méltósága és szentsége ellen pedig a' ki vét, azt, alsó, felső rangban egyenlőül bünteti. Így e' nagy különbség más oldalról tsufolni láttatik az emberiséget, hogy egyik illy sors alá vettetett Polgár, más, hazájára nézve ugyan illy sorsú Polgár társát életétől el-ítélhesse. Tehát ezen Rendelés, mint a' régíbb idő Századoknak együgyűségek, a' mai Okosság által eltöröltetnek.

VIII. Tzikkely.

Mivel a' Föld-mives, és Ország szükségére, Birtokosságának jövedelmére, Helység számára 's a' t. szolgáló, adózó Lakos, sem idő töltésével, sem költségével nem elég arra, hogy ügyébenn az Országló kisebb, nagyobb székekenn pereljen, mellyre nem is köteleztetetik, mivel nem egyenes Tulajdonos, hanem veréjtéke által való örökös Árendás: tehát elvégeztetik, hogy panaszszát akármelly Ország Hivatalbéli Tisztnek bé adván, ingyenn, az Országló Szék, ügyét leg fellyebb 30. napok alatt köteles legyen végezni. Erre nézve semmiféle Vitézlő Karban helyheztetett Méltóságoknak nem engedtetik szabadság, idő halasztására, hogy ellenek az Ország Tisztje a' Lakosnak eleget ne tehessen; ...

Totoposznak Rendjei egybenn gyűlvénn, meg határozzák, hogy a' Fő Fő Bonzurság ügyébenn több heves vetélkedések ne legyenek. Mivel pedig az utolsó Gyűlésbenn Hivataloknak Valósága zűrzavar elmélkedésbe borúlt, úgy rendeltetett, hogy az Ország Birája maga beszélje elő az Óltári Szólgáknak, mibenn áljon érdemek, szentségek, mellyre nézve az Ország

Világi sorsokat meg fogná határozni, kik a' mennyiben rajtok áll azonn igyekeznek, hogy emberek e' Világon ne legyenek.

Első tárgy tehát az Óltári Szólgák' állapotjában, mond az Ország Birája, ez, hogy legyenek é valaha az Emberi Nemzetnek szaporodására, vagy soha sem. ...

Azonnal öszve beszélnek, és elvégzik, hogy a' Házasság minden Óltári Szólgának szabad, sőt tartozó kötelessége legyen. ...

I. Tzikkely.

A' Kegyességnek mive önként való tselekedet, és tsak arra tartozik a' ki véle él, azért parantsolattal sem erőltethetik. Az erőszak nem érdem: a' kényszerítés nem Kegyesség. Ezekre nézve kinek kinek szabad akaratiában lévén Poklot vagy Eliseumot keresni, tettzésére hagyatik, ha böjtöljön é vagy ne: mikor, mivel, és hogy. ..

IV. Tzikkely.

Minden Helység, és Várasbéli Bonzúrnak a' Község által szabad alku szerént határozta meg élelme, fizetése, mellyet a' nép adjon; a' Főbb Rangúaknak fizetéseket pedig Arténis és az Ország veti ki. ...

X. Tzikkely.

Az Óltári Szólgáknak Fő Kötelességek. Az Országló Hatalom, azaz, Haza, és Arténis iránt való hivségnek, az örök Igazság' Isteneinkben való félelmének, Emberi szeretetnek, jótéteménynek, szüntelen folyó hirdetése; a' gonoszoknak rettentések, a' jóknak biztatások. Ezekenn kívül, minden Vallásra tartozó szokásbéli pepetselések reájok hagyatnak, mivel valóság-ra nem tartozván, az Országnak tárgyúl nem lehetnek. Tanításaik iránt megjegyztetik, hogy Jupiternek nevébenn erköltsi lehetetlenségekre kegyességeknek dólzában a' népet ne kényszerítsék, hogy az által az Istenek' akarata és önnön jósága iránt kétségbe esvén, azonn is fel hagyjon, mellyet végben vihetne. Valaki lehetlenségre kényszerítettik, semmit se tsinál. ...

XII. Tzikkely.

Mivel nem a' Világ van a' Vallásban, hanem a' Vallás a' Világban, mert az ember hit nélkül élhet, de a' Hit Ember nélkül nintsenné változik: tehát minden Vallásnak rendi, igazgatása, fenn tartása, emberi akarattúl függ; mellyre nézve sorsával az Országló hatalom alá esvén, Arténis, mint ennek személlye Fő Papnak mondatik-ki, nem imértetvén felette az Istenek' hatalmánál egyéb igazgatás. E' szerint Királyi rendelésétúl is tsak akkor leszsz köteles el-állani, mikor Jupiter önnön személlyébenn fog néki Óltári szólgálatja iránt parantsolni. ...

XIII. Tzikkely.

Minden Óltári Szólga, akármelley tsekély születésbül legyen is eredete,

Világi tekintetibenn a' Vitézlő Rend' sorára állittatik, és a' Társaságban akképpenn tiszteltetik.

XIV. Tzikkely.

Mivel minden Ember Tsoport, erköltseinek javulására, lelkének meg bódogulására, Óltári Tanitót magában tartani köteles: valaholott szegény sorsok miatt illendőül táplálni nem lehetnének elégségesek, a' Királyi Kintsekből kézzel való fizetéssel tétessen számára kipótlás. Arténis lévén Fő Pap, Országa szükségének határai között az Óltári szolgálatot, és Isteinknek tiszteletit fenn tartani köteles; ezt feltéven, hogy az örök igazság imadásának módja Országló értelemre tartozik, mivel eredetit minden Világi Hatalom és Uralkodás Vallással szerzette, mellynek szerzése értelemre tartozott, 's az által is lett. Mihent minden dolognak az Országló Hatalomtól kell függeni, gondviselése is reá tartozik. ...

Ezen Végezések után a' Haza az Óltári Dólgoktól meg szünt; más tárgyra vetvén szemeit. – Burdószkiaradósziposzi megszólal, hogy Arténis a' Hazának Bóltsei által dólgoztatott-ki olly Törvényeket, mellyeket hasznosoknak lenni vélvén, a' Nemzettel közölni kíván. Trézéni ezeket hallván székébenn fel-áll, az Országló Tanáts pedig eltsendesedik... a' Bólt olvasáshoz kezd. ...

III. Tzikkely.

Soha egy Vitézlő Polgárnak is Királyi adománnyal nyert Jóságá 50000^{nél} felljebb jövedelmében ne mennyen, a' leg felsőbb rangban is; mivel a' nagy kints, véghetetlen jövedelem, a' különös Polgárt tunyaságba, bujaságba veszti, és dagályos kevélységre emeli fel, hol magánn Fejedelmi méltóságot erőltet, számtalan Hazafiakat juttatván szegénységre más felől, Birtokának szörnyü kiterjedésével.

Nagy zendülés támad az Ország Házába. A' Gazdag Nemzettségek ellent állanak, hogy a' meghatározott summa kevés; a' Vitézlő Rendnek sokasága pedig meg nem szűnik kiáltani, hogy ez a' jövedelem a' leg fővebb Háznak is sok. ...

VIII. Tzikkely.

Mivel az erőszakétel minden Társaságbéli Törvénynek Lelkével, elméjével, igazságával, köz bódogságával ellenkezik: tehát valaki szomszédján erőszakot teszen, minden Polgárt sérteni láttatik; melly szerint ezen véteknek megboszsúllását a' megsértetett félnek költségénn perre botsítani helytelen; annyival inkább, mivel az erőszakos gazdag, a' költésre elégtelen szegényt ennél fogva elnyomhatja. Ezekre nézve, minden erőszakételnek megboszsúllása az Országló Hatalom' erejénn és költségénn tétessen meg. ...

XII. Tzikkely.

A' Hazának Vitézljő Rendinn minden Szabad Polgár, Katonának gondolatik, és tartatik. Utólsó szükségben a' Haza védelmére annak Lakosit Törvény által Katonákká tenni, szükségtelen dolog, mivel tűzének, vizének, gyermekének óltalmára kitkit a' természet maga tesz Katonává. Itt, a' szó nem utólsó szükségről van, hanem rendes védelemről, mivel egy Hazának sorsát utólsó szükségre hagyni utólsó gyengeség és veszedelem. ...

Tariménes a' beszédet újítja, mondván, hogy ő az Országnak elméjét Arténisnek akarójánál sem bőltsebbnek, sem igazabbnak nem látja, anyyira, hogy ő élő nyelvel, szájjal tsak az, a' mi Országá a' Törvényyel. Kezeit ezek által megkötni, annyira, mint a' köz jóval ellenkezni.

Ó szerető Fiam! felel Trézéni, mostani érzésedenn, és elmédnek rövid tapasztalásánn se sajnáljad túl nézni. A' Törvénynek jósága halhatatlan, de Arténis múlandó. A Törvényeknek nintsen indúlatjok, vágyódások, irigységek, dühösségek, boszszúállásra való elragadtatások, hivalkodások, fősvényiségek 's a' t, mint a embereknek. Ők, valamelly köz jót akarnak ma, hólnap, hólnapután, 's továbbra is mindég akarják. Nintsen olyan eltévedett Nemzet e' Világonn, melly hideg vérrel, tsendes elmével tanátskozván, magának kárát, vesztét tsinálja, és akarja, ha külömben hitetők által nem tsalattatik, kikre elébb-utóbb mindég reájok ismér.

A' Nemzet' akaraja önnön javának kívánásába soha meg nem romolhat, tsak meg tsalattatik, és akkor vét magának, akarajával, akaraja ellen, vakonn. Mihent fájdalmát érzi, ha Törvényye kezében van, állapotját változtatván, testét nyavalyájából kigyógyítja: de valakit idegen, azaz magánn kívül élő hatalom köt-meg, köteleiből szabadúlni, tehetségébe többé nintsen. ...

A' Királyi székek határ nélkül-való hatalmát, halálával, minden Uralkodó reá hagyja maradékára, de szivének jóságát nem, mivel ez nem emberek' mive, hanem Isteneinknek ajándékok.

Természetiben van az Embernek, hogy sorsát mindég javittsa; melly dolog, mihent szabad hatalmába vagy, rovásodra megyen. igazság é osztán hús, harmintz milliom embernek szüntelen sirni, tsak azért, hogy közzülők egy, rajtok nevehessen? Mitsoda emberség, kívánni, hogy én egyedül, gyönyörúséggemmel, minden egyéb rajtam kívül lévő világi örömeinek vesztével éljek? ...

Ezek okozzák, hogy minden Nemzet Törvényes Uralkodót óhajtson magának; Itt pedig ezen vágyódás oda ment, melly szerint Arténis, és Maradéka, a' Törvények' fenn tartására megesküdni kötelesek, mellyet meg is tselekszenek. Valakit az Istenek Királyi-székre helyheztetnek, mind erre

láttatik törekedni, hogy akaratját Országa felibe tegye; mivel, mond, annak javát ő egyedül jobban látja, tudja, mint ennyi milliom szem és elme. Végre, sok határ nélkül lévő Hatalom, melly a' Királyi-széken mindenhatóságra ment, hirdeti osztán Népeének bóldogságát így: *Adgy pénzt, vért, veréjtéket, fegyvert, valamig kívánom; ez a' bóldogságod; én pedig örökké kívánok.*

Mit használ a' szomszéd Tartományoknak pusztúlással-való el foglalások? Egy Lakosnak terhe, adója sem könnyebbítettik általa, tsak a' vér, vagyon fogy; 's a' bóldogság sehol sint. ...

Következendő naponn az Ország egybenn gyűl, mellyet Burdószkiaradoszposzi mint Vezérlő Fő, a' bévett szokás szerint örvendezéseivel köszönt; Jelentvén, hogy ki mitsoda Okokkal, Kéréssel, vagy meghatározott Értelemmel vólna Hazájának javára, szóljon. ...

Elébb a' Gonoszságot, a' Vétkektől kívánták megkülömböztetni, hogy az orvosló eszközök mindenikhez illendőül szabattathassanak. Vének nevezet alá rendelték mind azon tselekedeteket, mellyek a' természetnek erőtlenségéből esnek-meg, és a' mellyeknek a' romlott emberi természet jókat, rosszszakat alájok vetett. Gonoszságnak mondották az olly bűnöket, mellyektől az emberséges emberek szabadok lehetnek, és a' józan erköltsnek tehetségében áll, tselekedeteit tőlök meg-óltalmazni. A' Gyilkosság négy részre osztatott: *Véletlen, Oktalan. Szántszándékos, Kegyetlen*: Az első tsupa méltatlanságra hagyatott minden büntetés nélkül, mivel olly szerentsetlen esetre tartozott, mellyben a' bűnös vigyázatlansággal sem vádoltathatik: a' második, büntetés alá esett, mivel magameggondolás nélkül lévőknek ítéltetett: a' harmadik félgyilkoságnak vétetett, és a' szerint büntettetett: az utolsó esett tsak halálos büntetés alá. ...

Bangótzibumbujpulujhurtzulujbüszküliükikiriposzidoszi, hozzá közelitvén a' dolog, végre szót fog, és mond, hogy Burdolon Biztos hibás Okokkal élne; hogy az első-szülotségre tett Birtok nem Vér tagadás, nem is igazságtalanság. Mi tőlünk ugyan rangunknak méltósága megtiltja, hogy itt az Ország' dólgaiban okoskodjunk, ezeket kisebb sorsokra bizván, és akkor szállunk mikor hozzánk üt a' dolog, mint a' melly esetben én is tanáltatom.

Beszédemről engedelmet kérek, mert mi rangunknak méltóságához képest azt naponként tsak parantsolatokból rakvänn öszve, Tanátsosi hangra, módra nem vehetjük.

Mivel a' Tanátsot Udvaromba mindég nékem adják, én pedig senkinek sem adhatok, és nem is adok, tsak parantsolni tudok, egyebet semmit; nem is lévén másra szükségem vagyonaim között, mellyeknek jövedelme fejemre önként omlik. Nem kívántatik egyéb, tsak száj enni, és torok nyelni. Én tehát Szájaknak Szája, Torkoknak Torka, Hasaknak Hasa, Álmoknak

Álma, Szaglásoknak Szaglása, musika hallásoknak hallása, eszemnek esze, iszomnak tömlője, fülnek füle, orrnak orra, házasságnak házassága, Aszszonyoknak Aszszonya, érzéseknek érzése Nagy *Gigásbangó*tzsi: *bumbujpulujhurtzuluj büszkülij kikiri doszi poszi*, és a' többi, 's a' t. s a' t. Ki mondom, és adom tudtára a' Világnak, hogy én első szülöttségemnek igazságát Totoposznak és hajdani Fejedelmeinek helybenhagyásokkal gyakorlom; e' pedig Törvény; ha Törvény, igasság is. – Ezzel le ül, és hallgatásba merül.

Dukászvellériposzi, ki a' második születés' igasságánál fogva, Hazájában Attyai örökségének birtokánn kívül kutzurgott, hozzá szóll: hogy azt, a' mi természetiben nemigasság, igazsággá teremteni lehetetlen: tsak helyébe lehet állítani, de azzá nem leszs; úgy, mint a' sólyom madár helyett kézre vett bagoly. A' Testvér Bátyám azon igazságnál fogva, hogy édes Atyámnak vérébül eredett Örökségeit birja; én pedig jószágát azért nem birom, hogy hasonlóúl tölle származtam. Már, ugyan azon dolog ugyan azon esetbenn, két egy mással ellenkező természetté, változhatik é? hogy legyen a' nap, világosság is, setéttség is egyszerre? ...

Mester Kukumedoniás Arténisnek Királyi hatalmánn, méltóságánn forgatván elméjét, engedelmet kér Trézénitől, hogy e tekintetben beszédét meghalgtatni méltóztatna, mellyet könnyen meg nyert.

Meg van tehát, mond, Arténisnek hatalma határozva, mellyre nézve nem ő köt, hanem ő köttetik. ...

Tárimenes meg szóllal, 's mond: Uraim! magunkban maradtunk. A sokaság a palota környékére, az orszlopok közzé, és a tántzoló házba vette magát, hol a Rendek már vatsorájoktul fel kelvén, musika szón forganak. Imit, amot láttak tsak egymás társaságában szédelgő férfiakat, asszonyokat, kik a tántz házbul, a kertnek szövevényes uttyai közzé magános helyekre mentek, szüntelen susogva magok közt, honnan henye sétálással, el lankadt tagokkal, fáradt lépésekkel és halgatással szállongottak elő. A leveles falak alá, út félekre helyheztetet hosszú székeken imit, amot széllyel tanáltattak ifiak és asszonyok pároson ülni, vagy susogni, vagy sohajtani; vagy egymás ellen pöffeszkedni, és veszekedő szókat ejteni; hol szerelmeskedés, hol alku, hol szemre hányások voltak a páros magánosságokban széllyel, a setét világosság, és leveles falak közt.

Hát ezeket, kérdi a Kirakades mitsoda bóldogság ültette fére ide a sokaságnak gyönyörüségeitül el szakasztva? Ezek, felel Kukumedonias a természetnek titkain bóltselkednek, mely foglatatosságok mindég magánosságra és rejtek helyekre tartoznak. Külömben Totoposznak gyönyörüségei is külömb külömbfélék, sokaságra és magánosságra valók. ...

Tariménes, Tomiris mellett állott: ez, egy oly fiatal Szűz vala, kinek, születésében Arténisenn innen, a természet mások felett kedvezett. Tekintetinn a gyermeki ártatlanságnak vidám kedvessége mosolygott, mellyet szemérmességének kellemetes tűzével fedezett. Minden nevettséges eset katzagásra erőltette, a mit most itt, mindég magába fojtott. Andalogva nézett, mintha látni semmit sem akarna; de azért a leg kisebb eset is látásának határai között észre vehetetlenül ki nem tűnhetett. Egyszóval, Leány vólt, vágyódással, szerelemmel lévén tele tárgya nélkül. ...

Ó! bódog Idő! hol az édes képzelődések közt e Világ böltsességének szomorú isméretinn kívül egy szempillantás, fordulás, szó, eset, gyermeki játékok 's a t. örömet, gyönyörűséget, el ragadtatást okozhat! Szomorú Böltségek! kik Esztendeiteknek vidám kedveitől el záratva, magatokat a kétséges Igazságoknak meg határozására való haszontalan erőlködések közt hervasztjátok, mi lehet bódogságotok egy olyan Ifiúnak öröméhez képest, ki szerelmének első tűzében tárgyat öleli 's tsókolja! Jaj az élet gyönyörűségének, mihent tsak tudományra, okosságra, és böltsességre szorúl! Egy gyűszűnyi esztelenség sokszor érzékenyebb és édesebb örömet szűl szivednek, mint ezer Plátónak olvasása. ...

Tomirist a természet Tariménesnek elméjére festi és szívébe önti. Az egész Teremtésnek formája, fejében, Tomiris képévé változik; szive hangot kap, és minden dobbanásával ezt mondja: Tomiris, Tomiris.

Az ifiú álmélkodásba esik magán, hogy sem szive, sem Elméje, sem Világa nints, és Tomiristül semmit sem láthat, mivel előlle minden tárgyat el fogot. Mélységre magasságra indul el magát keresni, de mindenüt tsak Tomirist leli. Égre tekint, Tomiris: földre néz, Tomiris: szívet tapasztya, Tomiris, Elméjét forgattya, Tomiris. Egy szóval, tapasztalásából e jön ki, hogy ő magában, és a Világ is ő benne el mulván, a teremtésnek ki terjedésében Tomirisnál egyéb nints. Ugy tettzet, mintha érzései vérével együt szóródnának fel elméjére gondolkodni, ellenben gondolatai süllyednének alá szívébe érezni, mely szerint nem különböztethette, ha esze van é a szívében, vagy szive az eszében, vagy mindkettő egybe áradot. Tapasztallya, hogy az Ember kéttzer születik; egytzer, mikor Világra jön, melyrül nem tud, másszor, mikor meg szerelmesedik, mellyet érez, és nagyon tud. ...

Mihent Árténis, idejét ismét vissza nyerte, rend szerint való foglalatosságra 's mulattságaira tért vissza. Trézénit magához hivatván, tudósittatik általa, hogy a Kirakades szelídhithetetlen, mivel tsupa okoskodással érzéseihez férni nem lehetne; elméjében pedig a természet oly különös erő adott, mely bár tévelygésben legyen is, józan okosságnak láttatván lenni, ellene küszködni tanúlt elmének is nehéz. Érzékenységét, józan okossá-

gát, tapasztalás által kellene, mond továbbá a Bölts, gyakorlásba venni. Ha egy térj házhely minden lehető szerszámokkal, barmokkal, eszközökkel, tselédekkel adatna számára örökségül, tapasztalás alá lehetne venni a Vad természet meg szelidítésének módját. ...

Bolond ember az az Úrmódi, mond a Vad, és igazságtalan; mért nem lázasztjátok reá a Törvényt, hadd akaszsa fel... ha ők étetnek engem elébb, mért ne étessem én őket azután? a mi jót ők velem tesznek, tartozom nékik vissza tenni. A melyik tzimborám segedelmemre futott Kirakaduhuban, mikor másokkal verekedtem kik el nyomtak volna, én sem múltattam el soha néki segittségül lenni, valahol arra szükségét láttam, hogy fenn tartsam hasznomra.

Trézéni szavánn fogja: Te látod, úgy mond; Totoposznak minden Törvényét igazságát kimondottad most, mellyet közöttünk vádolsz, szivedben pedig érzessz, és elmédben hiszel. Igazság ügyé, hogy a ki néked jót tsinál, annak te is jóval légy, mert ha el veszted magadtól, óltalmadtól, önnön segedelmedtől fosztod meg magadat; mely tselekedet mindenkor meg határozott bolondra tartozik. A ki rontani kíván, az ellen védelmezod magadat, ügyé, és elébb rontod te őtet el, mint ő téged, ha teheted. Lásd! Totoposznak minden igazságai ennél többre nem mennek, sem más természetek nintsen. Jóért jót, gonoszét gonoszt. Ezeknek tanulása nem szükség, mivel ez nem tudomány, hanem érzés, következőképpen természet, melyben foganszik az ember, él, lehel, és okoskodik. ...

Minekelötte a Kirakadesnek élete módja által való tapasztalása, a Polgári létre tartozó Izagságokat fel fedezné, Trézéni, szükséges dolognak tartotta néki az Istenek' isméretire vezető útát megmútatni; ...

Az érzéseid, gondolataid között folyó igazság mind eredet: honnan jön? induljunk el folyásánn fel felé. Hol van a kútfeje? E Világnak okában, honnan a Természet terjedett ki. Mi ez: Jupiter. Jupiternek igazsága a Nagy Természetbe származik, a Nagy Természetből a kis természetre, az az, az Emberre ágazik: az első ISTEN, a második Nagy, a harmadik Kis Világ; egymásból jöve, és egymáshoz köttelve. A Törvény alá vett Emberi Nemzetet tsak két rendbéli Igazság vezérli: *hogy a kit nem bántok, engem se bántson: a kitől erővel nem veszek, én töllem se vegyen.*

Ezen Igazságot Emberi szívnek nem érezni, és értelmének meg tagadni, lehetetlen. Oly Törvények az Isteneknek, mellyek bennünk természetnél, azaz, ösztöneinknél fogva annak fel fedeztetve; és nem valami különös Mennyei ki nyilatkoztatás által ismérjük. Ez tehát érzéseinkben, gondolatainkban élő örök Igazság, mely változhatatlan mint a Természet. Az Örök Igazság hogy neveztetik még más néven? Jupiter. Jupiterben személyese-

dett meg az Örök *Mindennek* változhatatlan igazsága, melyet ismerni Ő nálla nélkül nem lehet. Így, valaki igazságot ismér, Istent ismér; következik tehát, hogy a Polgári Társaságnak létele, igazságának isméreteinn kívül lehetetlenség lévén, az embereknek Isten ismérleti nélkül, tsak világi életekre nézve is fenn tartatni nem lehet. Valaki igazságot nem ismér, Istent sem. Bennünk lakoznak hát Isteneink: nem személyekben, hanem igazságoknak és mindenhatóságoknak kiterjedésekben. Magunkból, az az, szívünkől kell hát hozzájuk fel emelkednünk, mert ott érezzük léteket, és nem az oly dólgoiban, melyek rajtunk kívül vannak.

Tovább: hány tulajdonsága van már az Igazságnak? Kettő: Egyik jútalmazó, másik büntető. Mihent ezektől meg fosztatik, valósága nintsen, nem tapasztaltatik. Az Örök Igazságnak képe, büntetést, jútalmat mutat; és valamely Törvény sem büntet, sem jútalmaz, nem igazság, nem törvény, nem bóldogit, fenn sem tart. ...

Már, az emberi bóldogság két részre lévén osztatva, mely testi és Lelki, Világi és Elizeumi; az Igazságnak Törvénye is két részre ágazik: egyik Vallás, másik Uralkodás; mely a világi Törvénnyel egy. A Vallásnak büntető Igazsága inkább el rejtett miveidre tartozik: ez állit egyenesen Jupiternek Itélőszéki elibe: e hoz oly szorulásba, hogy vétkeidet el ne rejthesd; e büntet kárhózzattal; e jútalmaz halhatatlan bóldogsággal. Lehet é erősebbb ösztön, és ditsősségesebb tárgy a Jóságos tselekedeteknek gyakorlására, mellyenn kívül érdem, sem mennyenn, sem fődönn részünkre nem tanáltatik?

Igy halad meg a Vallás a maga tisztaságában minden Világi Törvényeket, és szerzett miveket. A mivel a Hitetők egyszer is, másszor is meg fertéztették, mind az, igazságaira, ártatlanságára nem tartozik. Azok hamissak, kik érdemét szokásokba, és igazságát átkokba, gyűlölségbe, irigységbe; jóságát üldözésbe helyheztették; és nem a Vallás; pénzenn árúlván általok érthetlenné tett tudományát! melynek ismérleti emberi kötelességből, az az, az igazságnak és embereknek külömbség nélkül való szereteteből áll. Kinek igaz a Vallása? Annak, ki Isteneit féli. Ki féli? az, a ki jól tselekszik. Valaki gonosz, az, Vallás nélkül él, mivel tselekedetével nem mutatja hogy Istent, és Igazságot ismérne. Áldozat tételeivel dítsekszik, melyet a gonosz is végben vihet; de ollyannal kell áldozni, a millyennel a gonoszság nem áldozhatik, az az, jóságos tettekkel.

Első Kötelességed legyen Kirakadesem! Isteneidnek Igazságát félni, hogy szemek láttára ne vétkezz, mivel tóllök el rejtezni nem lehet. Második tartózkodásod Arténis iránt való hivséged, és engedelmességed, kinek Uralkodásától életednek bátorságát, és testednek nyúgodalmát szerzed. Van é

hát Igazság? Kirakades felelj! *Kirak:* Van. *Tréz:* Van é Kútfeje? *Kirak:* Van. *Tréz:* Van é Neve? *Kirak:* Van. *Tréz:* Hogy hivod hát? *Kir:* Jupiter. *Tréz:* Van é Vallás? *Kir:* Van. *Tréz:* Miben áll? *Kir:* Az Örök Igazságnak félelmében, az Embereknek szeretetében, és Artenis iránt való hívtségben. *Tréz:* Mi a Tudomány? *Kirak:* A gonoszság örök büntetésének, a jóság jutalmának, a Lélek halhatatlanságának hitele, oly hit, mely minden halandóságunkra tartozó boldogságnak fundamentom köve. *Tréz:* Minden kétségenn kívül vagy é ezekről elhithetve: *Kirak:* Igen is, mivel e tudomány, Jupiter, és a Természet, Lelkemben egygyek.

Trézéni Kirakadessének ezen szavaira fel áll, és mond: Imé el végeztem Tanításodnak óráit! Fel fedeztem benned a Természetnek igazságát önnön maga által. Meg ismérted Istenednek ditsősségét szivedben, és kezeinek munkáiban: ...

Trézéni Tariménest, és Mesterét mellé vevén, Tomirisnek házához el jut. Midőn előtte meg áll, és mond, itt lakozik; Tariménesnek véreben nagy villámlás, tsattanás esik, mellyek között a hallásnak menyköve szivét meg üti: hijába szállott alá elméjéről a gondolat zápora, hogy tűzét óltsa; mert csak úgy hanyattatott, mint a már meg égett tsepü gombalyagnak tüzes perjeje a ki gyúladt ház tetején forgó szelek közt. Bé lépnek a kapunn: első sziv dobbanás – melynek széllyel rugása Tariménesnek vérét feje tetejénn, és talpánn erőltette ki szökésre. A garáditson fel, minden lépés egy fáradt sohajtás, egy fuldokló sziv dobbanás, mely az Ifiat félelmével, reménységével félig meg fojtja, félig elevenségben tartja. Minden lépés fásaszt, bádgyaszt, hevít, hűt, szorit; annyira, hogy midőn Tariménes az ajtónak nyilásához érkezik, lehellésének csak némely futosó páráját kapván meg ajakinn, el enyészéséhez láttatott közelíteni. ...

„Tariménes! „Igazán irod, hogy a tiszta Szeretet magában nem bűn, mind addig, míg tselekedetökké nem változik, és gyönyörűségével való élését magának, mások romlásával nem szerzi. Ki álhatja meg, ha szivének tárgyára tanál, hogy vágyódásban hozzá ne hajoljon, de csak ne hitesse, Férfjétől hívtségét el ne ragadja, kezét személlýére ne tegye, a tsupa ellene álhatatlan hajlandóság által, úgy vélem, sem Istenek, sem emberek, sem a tiszta erköltsők nem sértetnek. ...

Tariménes, szállására érkeve, a bölts Trézéninek, szivét fel fedezi, hogy hanyattatásai közt vezérlő tanátsával élhetne. Hogy szeressen úgy, mely szerint emberséget, betsületet ne sértsen, és erköltsének meg aláztatást ne okozzon: mind ezekben kívánt oktattatni. Óh szerető Fiam! mond a Bölts, a szerelem oly tűz, mellyet emberi Nemednek fenn tartására táplál benned a természetnek fajzó ösztöne; mitsoda Törvény által köttessen meg hatal-

ma? Ezen erőről a Böltsesség keveset szólhat, sem törvényt nem szabhat olyat, melly rajta átaljában győzedelmeskedhessen. Addig mehetek véled, hogy általa, magadnak vesztedre, szomszédodnak kárára, fájdalomra ne légy. Ne élj hát szerelmednek gyönyörűségeivel úgy, hogy erkölcsödben, egészségében pusztúlj: azaz, asszonyt szeretvén, mértéktelessé, sem alatsonná ne légy. ...

Midőn a Bölts ezen szavait mondaná, Árténistől parantsolatja érkezik, hogy Követtségbe készülne. Szomszédtságában vala egy szélesen kiterjedett Birodalom, mellynek Királya Burozkámnak neveztetett. Hat száz esztendővel ez előtt vett volt Khámkiku Totoposzbul magának Feleséget, mellynél fogva Buzorkám, mint annak vérében attól fogva ögyvelgő gyermeke, és most már emberi valóságában Világra jött Fia, Fiú ágat illető Országát, Totoposzt magának kívánja. ...

Ezen szavai után, Buzorkámnak levelét, mellyben tzelját, kívánságát fel fedezte, a Tanáts elibe teszi ki, olvasásra:

„Én, Nagy Buzorkám, a Napnak Fia, a Hóldnak Öttese, a Tsillagoknak Báltya, Uraknak Ura, Fejedelmeknek Fejedelme, Királyoknak Királya, Vitézeknek Vitézze, Óriásoknak Óriása, Gigásoknak Gigása, és Cyclops, Jajgádiának Örökösse, tellyes hatalmú Királya; Kasztrakádiának fejedelme; Kursokovididúdnak, Borzodiának, Zodorodiának, Azovkordiának, Zabatsoposznak, 's a' t. Hertzege, Földes Ura, Királya, Óriása, Élete, Halála – Győzhetetlen hatalmának ki terjedésébül, fel emelt Királyi Székemnek hozzá járúlhatatlan magasságáról szóllok ki; egészséget, töllem való félelmet, és függést kívánván Totoposz Asszonyának, a magát Királynak mondó Arténisnek!

Totoposznak Örökösse lévén, változhatatlan akaratomat iránta kimondom, így, hogy Királynak maga mondott Asszonya Arténis, azt birtokomban botsássa; ha nem, Királyi Székemnek magasságáról, győzhetetlen hatalmának karjait ki terjesztvén, fegyverrel boritom el Totoposzt úgy, mint az árkából ki bújdosott Tenger körülötte lévő Szigeteit. Vasba verem Kirotosz Várossának büszke Lakossait, kik Arténist tsak azért ismerik Asszonyoknak, hogy Nevében lehessenek Királyok, és Királynék alatta: kik Törvényekkel kötik meg hatalmát, szabad Uralkodónak hazudván ötet szemébe, midőn karjainn lántzaiknak terhét érzi. Mitsoda szánakozásra méltó Király az, ki valamikor akar, mind annyiszor hatalmának eszközeit, jobbjait, rabjait kérdi, ha akarhat é, vagy nem? kinek éjjeli, nappali foglalatossága az, hogy Népének kedvét keresse, és mindég annak akarhatja szerint parantsolván, magával eszetlenül hitesse el még is, hogy szabadon Uralkodik, és Királyi sorsal él? Mitsoda nyavalyás állapotban helyeztetett

Uralkodó az, kinek a parantsol, a kinn Uralkodik? Ur, Szólga, ugyan azon személyben lakozik, melly dolognak ijjesztő képe az Uralkodás módját természet ellen valóvá teszi, mint az olly állat, melly rémitő formájával embert, oroszlánt, madarat mutat egyszerre. ...

Sziopiopoli, Fabionóposzi fő vezérek, látván hogy mind ezek által tsak a közönséges fájdalom kettőztetik, indulásra határozzák el magokat. Mihent a Nap e Világnak lármáját el hagyván a teremtésnek végső hatáira érkezik, és az éjjelnek setéttsége teriti bé a földet, a hadi seregek eszközeit öszve szedik, és setét világa közt, Kirotószot el hagyják. Meg virattával minden ki nyílt szemek a táborra vetették nézéseket. Zugással rohant ki a sokaság hömpölygő sorokkal borítván el a térséget, úgy mint a hegyekről alá rohant felleg szakadások, mellyek habokkal hánykódva terülnek el a messze térségeken; míg önnön terhek által meg állapotásra nem jönnek. El érkeznek tzéllatokra, hol a tábornak helyét tanállyák. Szivek, keservekbe belé fulván fáradt lépésekkel szállonganak vissza egymás után. Az Asszonyok sirtak; a férfiak szemeiket földre tartván gondolkodva, egy máshoz nem szólva vontattak vissza Kirotószba. Az Egész Városnak népe fenekre ülepedet magában és mélyj tsendeségre botsátkozot, úgy, mint a viznek térségében jádzó halak, mellyek végre mély örvényekbe szállanak alá, hol mozdulás nélkül vannak, 's halgatnak.

Artenisnek hada nyughatatlan vágyódásátul vonattatván Óriás lépésekkel halad előre, menését kettőztetve. Sziopiopoli oly vigyázással, és sijjjettséggel ment hogy a hir el ne hagyhassa, és vélle együt érkezzen Buzorkámnak tartományába. Mihent ezeket el éri, és benne három napot halad előre Astenishez tudósító levelet küld hogy reménységét éltesse, és elibe akadot tárgyait vélle ismertesse.

Nagy Királyné!

Hadi Seregeid harmadik nap tolódnak már mind mélyebben mélyebben Jajgádiának szivére Izafadu tájára, hol a nagy Buzorkám kevély hatalmában veszedelmei közt aluszik, és hogy ellenünk mozdulyon, jelét sem mutattya. Birodalmának határain találtunk egy nehány tunya örzöket kiket minden hartz nélkül el kapkodtunk; nem érezvén minek utánna rablásba estek is, véllek mi történik, annyira nem tudták e tájon hogy készületben vagyunk othon. Senki sem áll ellenünk. Itt, a föld népében az Emberi gondolkodásnak semmi jele nem tapasztaltatik. Nagyobb részek ijjesztő szegénységet mutat, hol tsak azoknak van valamely életek formája kiknek a természet töb világosságot adot szomszédjai felet, mellyel a kegyetlenségnek terhe ellen a többinél inkább küszködhetnek, és vagyonokat az uralkodásnak rablása ellen, ravaszsággal, hamis hittal, előre ki gon-

dolt fortélyokkal el rejthetik. Ennél fogva, e Népben, a tsalárdság, hamis hit, hazugság változtak oly szükséges érdemékké mellyek nélkül életek módgyán könnyíteni lehetetlen. ...

Szipiopolis a Városba bé megyen, hol az ország házába a Népet fel gyűjti - melyhez következő modon beszél.

Jajgádiaiak!

Királyotok iránt való engedelmisségetek mind ez ideig tsudálkozást okoz. Vagy nem kívántatok kegyetlen uralkodása ellen küszködni, vagy nem vólt reá erőtök. Az Isteneknek örök végezése titeket most Emberi szabadságotokba vissza helyeztetet. Nints Buzorkám többé. Bóldog háboru az, mely a Nemzeteknek szabadulásokra szolgál! Nem azért győztem hogy életeket adóval terhellyem, véretek ontsam, vagyonaitokat rabollyam, hanem hogy a semmiségből hozzalak benneteket valóságra. Egy győzedelmes hadi vezérnek nem abban áll ditsőssége hogy öldököllyön, égessen, rabollyon, hanem hogy bóldogittson. Mi a Kámnak vóltunk ellenségei; néktek Ember társatok, barátitok vagyunk. Nem lehet a Világnak forgandó esetei közt oly viszontagság, mely az embernek emberi Neme iránt való kötelességét, mivei közzül el törölhesse. Mihent győzedelemre jutúnk a verekedésnek fájdalmát édesíteni kel. Bóldog! ki az Emberi Nemzetnek sebeit enyhítő irral gyógyithattya! Mit kívántok szerentsétekre? Tegyetek bóldoggá bóldogságotokkal, mellyet ti néktek meg adhatok. Kivántok é Artenis által igazgattatni? hatalmátul függeni? Vagy kebletekben akartok király által vezéreltetni? ...

Tuggyátok é Jajgadiának, Izafadunak lakosi, hogy a rettenetes Buzorkám előlletek el vétetet? hogy emberi szabadságotokat vissza kaptátok? hogy a polgároknak egygyes személlyekből, egész Nemzetre öszve tett szabad akarát, és alku, benneteket országló hatalommá szült; mely szerint magatok által vagytok király magatok felet? hogy mindeniteknek szabad voxá szerint készülvén meg az uralkodás módgya, tellyes szabadságban éltek, törvénnel és hatalommal meg köttetve? Szabad akarátotok szerint élvén leszte törvényeiteknek, és önnön országló hatalmatoknak szánszándékos rabjai, az az szabad akarátal kötözitek meg magatokat minden roszbán, tsak jóra engedvén utat tselekedeteiteknek. Egy boglyos szék gazda, kinek rettenetes feje fel tornyozot, és öszve tsabzot hájával hasonló vólt az ördög szekeréhez, mellyet a sebes szelek széllyel a mezökön görgetnek, fel szóllal, hogy ök magokat semmi képpen meg nem kötik, hanem szabadságban akarnának élni. Meg akarják véllé értetni, hogy az ember szabadságban nem élhet míg szabadsága, szabad akarattya által meg nem köttetik: hogy ugy él szabadon, ha eléb magának rabja lesz, melyre nézve parantsoló ha-

talmat kel szülni, melytül függvén a nép, lehessen engedelmeskedve, szabad: hogy a ki senkitül sem függ, attul se függ senki, és valakinek az országgló hatalom nem parantsolhat, annak óltalmat sem adhat: Hogy az olya szabadság mely egy magában meg oszolhatatlan halandóra marad egyedül, szüntelen való félelem, veszedelem, bujdoklás, mivel mindennek hatalma van rajta, mihent magánál erősebbre tanál: tehát rabság is, ez, a leg nagyobb. ...

Valaki a köz akarathoz, és törvénynek felibe teszi magát, kegyetlen; e mellet utállatos azért hogy magában alacsony, erőtelen lévén, a Népnél hatalmával ostorozza a Népet, mely fertelmességben fel fuvalkodik, és noha szemérem nélkül való hitető, benne még is ditsősséget keres. Az ilyen uralkodó nem így nevezetik: hogy *Én Ország*. Buzor Kám nem mondhatta: *Én Jajgádia*; mivel annak köz hatalmát, törvényét, igasságát, szentségét, méltóságát, bódogságát különös magára ruházta, és hivatalátul, királyi kötelességétül az Ország szerentséjét meg különböztette. Ő ilyen nevezettel élhetet: *Én Buzor Kám! Jajgádiának felséges kinnya, az Istenek meg búsúlt haragjának bosszu álló menyköve, Népemnek Szent Ördöge, és méltóságos gyötrő Lelke, ki azért vagyok mások által másoknál hatalmasab – hogy rajtam kívül más senki se legyen; ugy kívánván a köz hatalommal élni, hogy az, bódogságul másoknak verettetésekkel, tsak magamnak használlyon!* s a t. De az igaz Istenek, minek utánna vesszejekkel eléggé ostoroznak, végre el török azt. Jaj azoknak! kiket az igasság a Nép büntetésének eszközéül választ ki! eléb ők szülnék áldozatot, 's osztán ők lesznek azzá. Annyira irgalmasok irántunk Isteneink hogy az ostor, mellyekkel életünket büntetik ha halandók által készül meg, nállok mindég utállatos.

Honnan vette magának Buzor Kám hogy az Isteneknek, természetnek igasságán, és azoknak méltóságán mindég uralkodhasson? Egy porban mászó bogár erőlködik magát Mennyen, Földön fel emelni. Lássátok. Ezen szavára egy karnak ajtaja meg nyilik, hol Buzorkámot a Népnél sokasága meg láttya, ki bilintsbe záratva, vasba veretve, 's haját széllyel eresztve áll ott, szamoru esetivel, gyalázattyának közepette; ugy mint önnön bünének egyszersmind nevettséges, és szánakozásra méltó áldozattya. ...

Lássuk már érdemeiket az élőkben! Mi teheti árnyék életünknek múlandóságát érdemessé? mi hozza emlékezetit örök áldásba? mi teszi halhatatlanná? Végre, mi enyhitheti meg bennünk halálunknak kesservét, és azon rémülést, mellyel: életünknek végén, a szomoru mélységekbe tekintünk alá? Mi az igazán érdemlet ditsősség?

Az emberi jószág három karra van el osztva: rend kívül való, közönséges; az utólsót pedig tsak annyiban nevezzük jónak a mennyiben nem éppen

rosz. Valamit az Ember ember társával tsak magára nézve tselekszik, szolgálat ugyan amannak, de ő benne nem érdem. A ki ruhámat meg varja, nékem szolgál, de nem értem egyenesen, hanem magáért, hogy annak meg fizetet árából élhessen. Ezek azon tselekedetek, mellyek érdem nélkül való érdemek, az az, meg fizetet szolgálat által lévő hasznok.

A második karban helyezett miveket nevezzük közönséges, rendes érdemeknek, mellyek szerint egymásnak segedelmére, szolgálattára vagyunk, nem kívánván azokért köszönetnél egyebet: Vagy tsak azért tselekszünk jól, hogy valóságos embereknek ismérhessük magunkat, és a bennünk szomjuhozó emberi kötelességnek tehessünk eleget, mely által erköltseinknek méltóságát táplálhassuk Lelkünkben az az, érezhessük azon titkos gyönyörűséget mely minden meg elégedést felül mulik, és szüntelen tart, ezt t: i. hogy igaz emberek vagyunk. ...

A harmadik karba helyezett érdem az, melynek jóságos tselekedete oly nagy, hogy annak ára nem ismértethetik: hol a szolgálat betsinek, háttára nem láttzik; hol végre az érdem, maga magát felül mullyá. Mi lehet nagyobb - mint mikor valaki életét, vérét adgya azért, hogy rajta kívül lévő társai halálában élhessenek. *Meg halok* úgy mond *azért, hogy te ély!* ez az az eset melyben az érdem az érdemen túl megyen; és az Ember magát felül haladgya. Hazátok, minden időben tellyes völt érdemekkel, mellyeket most vitézeitek annak védelmében szembe tünő képpen felül mulnak. El jutottunk hát oda, hol ez a Nemzet nagyobb lett magánál. ...

Artenis negyed nap, estvére és éjtzakára belső palotájában áll ortzás Bált hirdettet, hová külömb féle régi vitézeknek, Isteneknek képekben lehetne bé menni. Ezen négy napok alatt egész Kirotosz várossa munkában, öszve vissza forgó futosásban, sijjetségben, készületben, vetélkedésben, lármában töltötte idejét. Ki így akarta ki úgy. Ennek tanálmánnya a másikkal egybe jöt, és ki ütötte amazt tzellyából. A mester Emberek munkájoknak temérdekségétül el nyelve habozo sijjettségek közt magokat is tsak nem egymáshoz varták.

Midőn ezt mondaná különös musika zendülés adatik jelül, melyre ki ki lárváját ortzjárul le vévén, magát meg ismérteti. Mester Kukumedonias Faúnus völt; Tarimenes pedig Diomedes neve alatt fedezett fel. A tántz egybe ögyeledik minden féle személlyel, nemmel, és a Bál magát fojtattya.

Tarimenes a sokaság közöt fellyeb alá szédelegvén Diannának fel fedezett Nymfái közöt botlik Tomirisre. Egész testét vérenek fel lobbant tüze egytzerre, villámlással borítván el, meg némül és testében eléb bálvánnyá változik, végre mellé ül. Mindkettőjüknek meg tellyesedet szivek fohászkodásokkal. A szüntelen való zugásban minden tsendes, és susogó beszéd szabadon folyhatot. ...

Tariménes ezeknek hallására meg némul. Minden érzése el sibbadásba jöt meg értvén, hogy Tomiris örökös szerentséjét benne keresné, és hinné. De minek utánna ere gondolt első akadályát szülte hogy tárgyával nem egy forma áldozat tételű Vallásban élt, ugyan azon Isteneket tisztelvén különböző módon. Ez elő fordulván Tomiris mond, hogy annak kinek hivségére örökösön köteleztetik vallásából valónak kellene lenni, mivel ez szüleinek ellene álhatatlan akarattyok. Nem lehetetlenség, mond továbbá; A Vallás béli szokások ugy is erköltsre nem tartoznak, tsak olyanok lévén a lélek belső igazságának mint ruha színe a testnek. ...

Helioposzi.

Ki kívánnya az Embernek hitét értelmét meg állapítani, ki a mint gondolatai, okai fejében egymás után foszlanak, tapasztalásain hányattatva maga se tudhattya ma, hónap egyrül másrul, hogy és mit hiszen? Tsak ugy mutas hát ifiu, 's ugy szóly mint ha hinnél, azontul hited tsára akár haszra járjon benned, mind egy.

Már, tanu bizonyságok elöt fogok néked kérdéseket tenni, hogy engedelmességedet, hitedet meg próbállyam. Igyekez magadban okaidat fel találni, hogy láttassál azok által hitedre öszötönöztetni.

Ekkor tsenget, mely jelre kevés várakozás után három mértékletes óltári szolgálja a szobába bé lép. Le ülnek sorba – sohajtoznak. Tariménes pedig áll előttök mint bün botsánat kérő; szüntelen Tomirist forgatván elméjében, kiért áldozattya teszi.

Helioposzi.

Én tégedet kérdelek meg téré halandó a Nagy Kalifatulujposzinak nevében, ha hiszed é parantsolattyára, hogy ezen háznak fejr fala, fekete?

Tariménes.

A Nagy Kalifatulujnak parantsolattyára felelem, hogy jóllehet ezen háznak fala fejr, de mivel természeti tulajdonságaira nézve olyan, hogy emberi munka, és fekete festés járulván hozzá, magára állandó fekete színt is öltözhet, bizonyos, hogy tulajdonságára, és feketeségbe öltözhető tehetségének természetire nézve, feketének állittathatik, ugy hogy, ugyan azon időben, minutában, pertzben fejr is, fekete is. Az az: változni való tehetségében fekete, jelen való tsalárd színeben fejr, mely szerint ellenkezésében egyet mutat.

A Szent Tanáts.

Igaz hivő! Bé vétessen Szent gyülekezetünkbe!

Helioposzi.

Másat kérdek: Hiszed é a Nagy Kalifatulujban, hogy nem a földön jársz?

Tariménes.

Hiszem! Sőt vallom, hogy bika háton menek, mivel saruim, bika bőrrel vannak talpalva. ...

A Szent Tanács.

Igaz hívő! Bé vétessen Szent gyülekezetünkbe!

Helioposzi.

Hiszed é, hogy az Emberek szárnyan járnak, ha a Nagy Kalifátuluj tölled meg kívánnya?

Tariménes.

Mivel az Emberek mint emésztő sáskák olyanok is; a sáskák pedig a mere seregek megyen pusztítók, mint az Emberek, tsalhatatlanul következik hogy az Emberek egyszersmind sáska tulajdonságnál fogva való állatok is lévén, a levegő égben rebdesnek.

A Szent Tanács.

Igaz hívő! Bé vétessék Szent gyülekezetünkbe.

Helioposzi.

Már, a hiteddel készen vagyunk. Látom, hogy az igasság egy villámlással jelent meg benned. Továbbá jóságos tselekedetidet kel meg határozni, mellyek Lelkedet bódogítták. Figyelmez. Minden napon, mellyen a Ujság meg jelenik, hagyma tsirát egyél; egyéb eledelt el kerülvén, hogy Plutónak ne változzál pokol béli darabontyává, és dragonyossává. Olajjal orodat meg kennyed hogy azzal fényeskedjen az Istenek ditsőségére. Továbbá: Minden áldozat napokon tót ágast kel állanod szobádban a fal mellett, fejedben, és lábba a falon fel nyulván, hogy Jupiter iránta való töredelmedben ne kételkedhessen: mellyet külömben nem tudhatna. Minden estve ezek felet le fektednek elötte orodat tetemesen meg fritskázd ódal hosszába: hogy annak áhíttatos, és buzgó potyogása meg hallasson Jupiternek ditsőségére. Ezek azon jóságos tselekedetek töb efélékkel mellyeket tölled meg kívánunk. A többit más időre.

Tariménes.

Hát büneimet hová tegyem, a mikor azok elő adgyák magokat:

Helioposzi.

Hozzánk hozd azokat; de pénzel jöj és azoktul való meg szabadulásod bizonyos léssen.

Tariménes.

Mennyi summával jöjjenek?

Helioposzi.

Ha tetemes, és faggyas bünöket állatz elénkbe, természet szerint summásabb ára lesz; ha hitványak, szárazok, gerhék, kevással meg éred. Mert az Istenek, általunk való irgalmakat, igasságokat ingyen adni nem

méltóztatnak; melyre nézve ezen kiáltó szó hallatik Olimpusrul minden felé: *Bűnhődjetek és fizessetek!* Vétkez te is, és fizes Lelkednek örök meg bődöglésére. Ezen szavakra egymás szemébe nevetvén, el oszlanak.

Tarimenes, e különös Komediat látván, bosszuságában keservében el fúlva sijjetet Trézenihez hogy panasszát fel fedezvén nálla vigasztalást nyerhessen. Uttyában esetire gondol és így beszél magában: Mindent el követtek ök is, hogy belöllem bolondot üzzenek, de én sem maradtam utól a mennyire töllem ki telhetet; és meg fizettem nékik a mivel tartoztam olyan Bankókban mint a millyeket nékem attak. ...

Lassan! lassan! Szerető Fiam, mond néki a bölts Trézéni, Enyhüly! Szellőstessed véredet... hárittsad Elmédrül az égő indulatnak füst fellegeit! Várákoz míg elméd ki derül, had vizsgálhasd tárgyaiddat tiszta Egek alatt.

Meg ütköztél úgy é? De min? Tudod é hogy a sokaságra tartozó Vallás, rend, és szokások nélkül nem lehet? Tudod é, hogy a miben függés, rend, igazgatás nints, az, törvényre, társaságra nem tartozik? Kalifátuluj, a vallás igazgatásának Feje, melynek fundamentoma Jupiter, és Világának bődöglésége. E fényes, és örök igasságot, az együgyűségnek szokásai sok felől be motskolták: az igaz, de azért a Vallás bődöglítő erejében el nem tűnt, sem ditsőségében uralkodni meg nem szünt. ...

Kanposziné mint özvegy vén asszony, gyönyörű Leánnyal, és sok pénzel birt. Két tárgya volt e Világban mellyekhez minden érzésével volt forva: a pénze, és vallása. Mester Kukumedónias reménységet kapot, hogy a Szűznek el vételével szerentséjének szárnyaira fel emelkedhetik, de eléb az öreg Kanposziné érdemeirül kívánt meg oktattatni. ...

Minek utána ezek így lettek, Kanposziné Tariménest kérdi: hogy hát ő mit vallana Szent hitre nézve? Az én Vallásom nem sokbul kerül özve felel az Ifiu: Ebbül áll, hogy *Istene, Lelke legyen az Embernek*; azon tul semmi. Ah! ah! azontul semmi! mond az özvegy - Vallás ez? Vallás ez? hát a Jupiter szakálla hova marad? Az Ur azt sem hiszi hát, hogy Istene szakállas? *Istene Lelke legyen az Embernek*; 's vége. Hát már ezen a rövid valláson mit ért az Ur? Lehet Vallás két három szóbul? Asszonyom! felel Tarimenes, *Istenei legyenek az Embernek* azért hogy azoknak örök igasságait féllye, hogy leg titkosabb tselekedeteit is elölkök el ne rejthesse: jó tettének jutalmát, bűnének büntetését lássa, és higgye. *Lelke legyen az Embernek* ennyit teszen, hogy ember társa, hazája, királya iránt való kötelességeit Lelke ismértinek igasságaiban gyakorollya: hogy minden szokás, vallás béli ki fogás nélkül minden Ember társához segedelemmel, szeretettel viseltessen. ...

Az Urnak talán minden féle Vallás egy? mond Kanposziné. Kevés külömbséggel, felel Tariménes. Mind rakásra hiszem öket; egyiket se kár-

hoztatván: a rosszát ki hányom, tsudáira szememet bé hunyom, melynél fogva minden jó Embernek baráttya vagyok. A jó, mindenüt jó, a gonosz, mindenüt gonosz előttem. Tehát az Úr, minden féle Vallásokban jöhet, mehet ki, és bé? fellyeb, aláb, jobra, balra? ...

Szüny meg fiam, mond a bölts. Vannak a tudománynak is fájdalmi. És minden böltsesség foháskodik titkon. A tudomány tsak ara szolgál bizonyságul, hogy az Ember semmit sem tud; a böltsesség pedig azt mutattya, hogy az élet semmiség. El felejthetetlenül jedzem fel, mond az ifju, okaidat magamban...

Végre Tariménes Mesterével, Tomirissel, vagyonaival szekerekre rakodik, és utazását bánatos örömmel téven meg, hazájába el érkezik, hol édes szüléit egésségben találja.

TOLERANTIA

(1778)

A mű Bessenyei György kézirat formában fennmaradt prózai és verses részeket tartalmazó írásgyűjteménye. Különböző alkalmakból 1774 és 1778 között létrejött jelentős munka, érdekes aktuális írásgyűjtemény-együttes. Pl.: levelek megnevezett vagy ismeretlen magas rangú hazai személyekhez címzetten, fordítások franciából Mária Teréziának, gróf Erdődi Lajosnak referendumokkal, elképzelt párbeszéd Korteiz spanyol hódítóhadvezér és Montezuma azték fejedelem között. Továbbá versek, melyben ugyancsak Montezuma fejedelem ajkára adja az Újvilág jajszavát, panaszos kiáltását, valamint a vallási türelmesség vagy türelmetlenségi probléma legáltalánosabb felvetéséről a „vallás lárma” befejezését követelve, és tréfálkozás, - incselkedés az uralkodó vallási szokásokról, ideológiáiról. Variációk tehát egy témára, melyeket „Tolerantia” címmel ellátva a közös gondolatiság, a konkrét aktualitás kapcsol egybe. Az írásgyűjteményt olyan tartalmas bevezetéssel, „világosítás”-sal látja el az író a tolerancia gondolatrendszer kifejtésére, amelyben kérdések és válaszok logikusan élvezetesen építkeznek, és amely nyilvánvalóan csak legutoljára készülhetett el.

A mű tartalma mellett, irodalmi alkotásként is figyelemre méltó. A személyes hangvétel talán itt csillog a legszebb fényében, a nagylélegzetű mondatok nem válnak fárasztókká a kitűnő ironikus hangvételű, szatirikus és szellemesen csúfolódó részek mellett. Élvezetes a szinonímák, a csaknem azonos jelentésű igék és főnevek halmozása a mondanivaló hangsúlyozására, erősítésére. Bessenyei e művével is teljesítette feladatát: hozott „faját” minden felvilágosodott gondolatból és újabb műfajt „plántált át”, az esszét. A magyar nyelvű, korai politikai irodalom egy becses darabjával van dolgunk. Kevés lapon egész kis kozmosz. Belőle ismerhető meg a legjobban - személyes érintettsége okán - Bessenyei az író és közéleti ember, a 18. század hetvenes éveinek világa, a nagy belső változások előtt. Számos magán tulajdonlás után, bejegyzésekkel tarkítva, értékes irattári anyagként őrzi a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára Debrecenben 31491/1 jelzés alatt.

Ehhez a viszonylag mai nyelvhasználatú, régi hangalakokat megőrző, tartalomhűsége törekvő szemelvényhez az alapot Némedi Lajos professzor összeállítása szolgálja. Az Ő érdeme volt a nehezen olvasható kézirat értelmezése, feldolgozása, mely 1978-ban Bánszki István és Csorba Sándor gondozásában jelent meg nyomtatásban, Nyíregyházán.

Bessenyei határozottan követeli, és indokolja a vallási felekezetek közötti békét, az államhatalom részéről a nem katolikus alattvalók iránti türelmeséget, a toleranciát. Ekkora a katolicizmus – un. nyugati vallás – számára sok vérontás árán, Párizs, London mellett, már Bécs is „megér egy misét”. Ezen ekkor legfőképpen a mohamedánoknak állt módjában mosolyogni fölényesen és gúnyosan. Bessenyeit egyidejűleg a magyar belpolitikai feszültségek is érzékenyen foglalkoztatták, ezekről is szól az írásgyűjtemény, - jöllehet az író a nagy összefüggésben való elmélyülést az utókorra bízta. A protestánsok védelmében az udvarnál szerzett pozíciója révén Bessenyei közbenjárt. Számára a vallási türelmetlenség egy magyar belpolitikai probléma, mert az ország békéjét zavarja egy olyan helyzetben, amikor annak a földi élet szempontjából jelentékenyebb körülmények miatt úgyis volt elég baja.

Magyar nemesként és királyi hűsége okán vívódása örökös a belpolitikai bonyodalmak által. „Mostani sorsomba semmi jobban el nem foglal, mint hazámnak ügye.” Kétség és remény között él. Vívódásaiból is végső, reményteljes következtetésre jut: „csak kell mégis közülünk valakinek a veszedelmek között is hanyattatni. Ha nem lennének ilyenek, nem haladna előbbre a világ”. Márpedig vannak jelei a változásnak. „Világosodik már!”

Az író időnként filozófusként szemlélő, és a gyarló emberi dolgok, az erőszak hiábavalóságát meggyőzően indokolja: „Minden hatalom Istennél van, azt papok, nemesek, császárok, sem királyok soha el nem vehetik... világnak természetes törvénye az újulás, az újítás. De hiszen a világ teremtménye is új dolog volt, a Krisztus születése is...Magyarország is régen csak királyoknak adta a koronáját, végül királynőnek is engedte... továbbá minden tudományok, mesterségek, megoldások, feltalált dolgok, melyek nem megszokottak mégis elfogadjuk, használjuk őket. Így megy az Isten uralkodása a világban, hol örökös szisztémában semmi nem marad, csak az ő igazsága és a természet”.

Életbölcsségek, gondolattörédek a műből

- Ha Isten oszt mind idvességet, mind idvezülni való tehetséget, kegyelmet, micsoda elfajult idétlenség ebbe embereknek magokat avatni és úgy cselekedni, mintha az idvességnek ők lennének örökösai...
- Munkálkodjatok, de a választás, áldás vagy átok, egyedül Istené...
- Ne ismerjed soha kötelességednek mások lelkiismeretinek vizsgálatát ...
- Isten előtt nekünk embereknek nincsen sem bűnös, sem jóságos cselekedetünk, teremtések vagyunk....
- Hogyne volnánk hát atyafiak, ha jóságunk, hibánk mindenütt egyenlő?
- Aki mindent megeszik, ne utálja azt, aki mindent meg nem eszik, és aki nem eszik meg mindent, ne kárhoztassa azt, aki mindent megeszik, mert mindnyájan előállatunk a Krisztus ítélő széki eleibe ...
- Mert megvagyon írva: Élek én, azt mondja az Úr, mert nékem hajol meg minden térd. Annak okáért többé egymás felől ítéletet ne tegyetek ...
- Nem élünk Ótestamentomba, hanem újba, mert az Ó csak azt beszélte, jövendölte nekünk, hogy fog jönni isten követ, mennyből, ki minket meg fog tanítani, mit cselekedjünk boldogulásunkra. Eljött a követ. Törvényt is szabott, minek hát nekünk Habakukkok. Két dolog szerint kell hát nekünk a Kristusból épülni: példáiból, cselekedeteiből, tudniillik és tanításaiból...
- Nem kell tovább menni okos embernek annál, mit az Istentől kiadott könyv mond. Azt mondja, imádd az Istent, szeresd felebarátodat, mert minden mennyei és földi törvény ebből áll...
- Ha igaz, hogy a biblia valósággal Istentől jött könyv, soha azt igazabban nem lehet magyarázni mintha minden cikkelyéből azt hozzuk ki, hogy Istenünket imádjuk, egymást szeressük, segítsük, a földet miveljük, kegyetlenek, igazságtalanok ne legyünk...
- Ne gyújts tüzet az alá, kit eretneknek gondolsz, s várjad osztán, meddig jön tűz alá a mennyből, mely őtet megégesse. Ellenben gyújts tüzet a legjobb hitű emberre is, fogadom megég, szinte úgy, mint akit kan ördög képibe éget. Az ily cselekedetnek igazsága tehát csak hatalomból van...
- Haszontalan, szomorúan kell tapasztalnunk, hogy sok papba, ha urak, nincs vigasztalásunk. Magunknak kell magunknak papolni. Ilyen az emberi szomorú sors ...

- Kárvallás, haszon, reménység, irigység szokták az embereket rettetni...
- Az ember a dolgot, ha egyszer aztán annak kívánt hasznát elvette, ki szokta hajítani kezéből...
- Valakire köztünk a király ha kegyelemmel tekint, az el van veszve a község elméjébe. Ez udvari leves, el kell kerülni, úgy szólanak magokba, és sokszor többet is mondanak. Mennyinek mondtam ezt, de megnyit mondták nékem is!...
- Akinek a világba hatalma van, az csak nevetni szokta a véle ellenkező érdemet és igazságot. Ha a sérült fél ügyének ártatlanságából beszél, amaz mendörögni kezd, s így megnémul minden per, melynek hatalma nincs...
- Csudálatos dolog, hogy egy hazának fiai, egy közönséges atyának, Istennek gyermekei soha egymást mint testvérek és barátok Krisztusoknak véres keresztfája alatt meg nem ölelhetik!...
- Ezekből állanak szomorú titkaink, melyekkel lappangunk, vádolunk s egymásnak ártunk. Ennek utána az légyen szerencsés, ki legnagyobb vigyázással fog köztünk élni...

VILÁGOSÍTÁS

...Nem vagyok sem apostol, sem próféta, sem az, amit papnak hívnak, és így mint ember, e világnak polgári lakosa, s hazámnak fia, csak azt ismérem kötelességemnek, ami Istenünk nagyságát s életünk boldogságát szolgálja ... Hiszed-é, hogy az Isten idvezítendő emberi teremtséinek számát maga rendeli el vagy más? Neki kell elrendelni, mert teremtés az ő dicsőségének és meghatározott akaratjának törvényt nem szabhat, hogy az idvességet Istenének porciósámra szabja ki. Ha Isten által kell idvezülni, úgyé, hogy emberek nem idvezithetnek, mert mi módon adhasson ember idvességet kik között mindenik a magáét is Istentők kéri. Ha már az ember idvességet nem adhat, elhiheted könnyen, hogy azok az eszközök sem léznek hatalmába, melyek idvességet szülhetnek, mert ha ezekkel bírhat, az idvességgel is szabadon bír. Mi ad nekünk idvességet? Igaz hit, jószágos cselekedet! Úgy, de nem elég még Sz.írás szerint csak az igaz hitbe lenned, hanem belső szívbéli hitednek kell lennie, hogy a te hited tégedet

az Istenben való bizodalomban megtartson, pedig ilyen hit nélkül lehet élni a legigazabb vallásba is, de azért elkárhozol benne, ha hited és jóságos cselekedeted nincsen. Tegyük fel már, hogy az ember ígérettel, beszéddel, fenyegetéssel egymásnak új vallást adhat. Légyen, de adhatsz –é neki hasonló hitet, Istenébe való erős bizodalmat és jóságos cselekedetre kész lelket is? Csupán vallás senkit nem idvezit, ugyanezért minden vallásnak van pokla és mennyországa, hova sorsait osztja ... Ha teneked hited van, oda adhatod-é azt másnak is, mint a pénzedet? Ha egyenes tartásod van, megegyenesítheted-é azáltal a görbét és a nyomorékot? Ilyen tulajdonságai vannak az Isten ajándékainak, melyeket azok el nem adhatnak, kik vélek bírnak. Valamely ember édesatyáinak hitekbe gonosz, erkölcstelen és elfajult, azoknak Isten ellen, akármelyik vallásba látjuk átmenni, mindenütt megtartják alacsonyosságukat. Miért erőltessen engemet olyan ember és teremtés a maga vallásának elfogadására, ki idvességet, hitet, jó erkölcsöt sem magának, sem másnak magátul nem adhat? Ha tehát Isten oszt mind idvességet, mind idvezülni való tehetséget, kegyelmet, micsoda elfajul idétlenség ebbe embernek magokat avatni és úgy cselekedni, mint ha az idvességnek ők lennének az örökösi ... Valamennyi teremtés van-e világon az minden jó és gonosz munkájával együtt az Isten kezében áll s él néki akarattjára és végezéseinek beteljesítésére dolgozó eszköz. Munkálkodjatok, de a választás, áldás vagy átok, egyedül Istené!... Senki nem tehet arról, amit lelke hiszen, akar nevelés, akar társaság, akar olvasás, akar csak a maga okoskodása által higgye azt vagy amazt, mindenképpen kénytelen vele. Ki szokta az eszközöket célra vezérelni? Az isteni erő, mely eszközei által az hitben szabadon dolgozik... Akinek hitetlensége miatt el kell kárhozni, úgyé hogy ő az isten igazságának áldozatja lesz, mely tulajdonság szintén úgy az Isten dicsőségére dolgozik, mint az irgalmasság ... Következendő írásaimat olvasván, ne gondold, hogy az egyházi szolgálakat és papokat közönséges utálattal vagy gyűlölettel nézném. Érdemes emberek vannak ott is, kik nem tudják azt, amit régen közülük némelyek elkövettek. Sok ezer papok vannak, kik valósággal közönséges békességre, felebaráti szeretetre céloznak és törekednek. De a legnagyobb szerencsétlenségünk, hogy ezek mindég gyengébbek az hatalomba és tehetségbe, mint azok, kik félre néznek...

BIBLIA PAP

...Micsoda némü ügyel veszekedtek az emberek leginkább a világba? A vallásokkal. Honnan vették keresztyéneink hiteket? A Szentírásból! Ki adta ki azt a szent könyvet? Az Isten maga a tanítványai által. Nem kell hát az okos embereknek tovább menni annál, amit az Isten tanítványai által kiadott könyv, a Szentírás mond. Azt mondja, imádd az Istent, szeresd felebarátodat, mert minden mennyei és földi törvény ebből áll. ... a Szentírás Istentől íratott könyv, mint ember teremtéséhez való irgalmának jegye, pecsétje, azonban más oldalról el kell hinnem azt is, hogy aszerint a könyv szerint a spanyol inkvizíció felállhat, a francia kálvinistaság megöldöstethetik, melynek ellenében Angliában, Csehországban Siska alatt, magyar hazánkban Bocskai, Bethlen alatt pápisták (* római katolikusok) nyakazhatnak. */Hazánkban az erdélyi fejedelmek békétlenségi politikát kezdtek gyakorolni, ami nagyon sokszor – bár nem minden esetben – a magyar királlyal való nyílt szembeszegülést, rebiliót jelenthetett. A magyar király – aki egy személyben német-római császár is – nem akart túlságos élességgel fellépni az erdélyi fejedelmek ellen, mert ez által az amúgy is rendkívül konfliktusos helyzetet csak tovább élte volna. Bocskai de jure (jogilag) feltétlenül a magyar király alárendeltje volt, de facto (ténylegesen) pedig alárendeltje volt mind a török szultánnak, mind a magyar királynak./*

...Nohát, mi módon kelljen ezt a szent könyvet Isten tetszése szerint magyarázni? Úgy, hogy annak magyarázata a mi boldogságunkkal megegyezzen, békességet, igazságot, nyugodalmat szüljön. Mert, ha a szentírás igaz magyarázata háborúság, harag, veszedelem, nem hiszem, hogy Istentől van... No, ha igaz, hogy az isten igaz, irgalmas és könyvet adott ki nekünk önnön akaratának kinyilatkoztatására, mely által nem kegyetlenséget, hanem jóságot akar mutatni, gyakorolni irántunk, lehet-e nekünk abból egymásra haragudni? Abból könyvből határozzuk-e meg, hogy egymásnak adott hitünket megszegjük, fele barátainkat elevenen elégezzük, nyársaljuk, jószágaikat, örökségeiket elvegyük, s őket Isten ellenségeinek állítsuk? ... Ha a kereszténység kezdetiben olyan volt, mint a református-ság, miért kellett magokat szegény egyházi szolgálóknak oly sok háború és veszedelem közt püspökké, ... királyokká, pápákká, egyszóval pápista papokká tenni? ... s megint pápistából kálvinistává lenni, ...

A biblia a szeretetet tanítja, a papok a gyűlölet magját hintették, ezért a keresztyén világ mindig vérben gázolt. Nem igaz tehát a protestánsokkal szemben felhozott vád, hogy Husz, Luther, Kálvin óta vannak vallásháborúk. ... Vallását változtatott ember az által, jobb nem lett, mint azelőtt.

Akárki légy higgyed azt, amit istened és lelki ismereted hinni enged... Elég embervért ittak már a dogmák...Ján.XIII.35. Erről ismerik meg mindnyájan, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek... A baj, ezért a biblia magyarázatában van. A papok - bár sok derék ember van közöttük - folyton a gyűlöletet szítják az emberekben, éppen Isten nevében. Nem szabadna nekik világi hatalmat és gazdagságot engedni, mert az rontja el őket.

MÉLTÓSÁGOS URAM!

... Azzal vádolnak, hogy hitemnek sorstársait az országban fellármáztam, mind az uralkodó mind a törvény ellen vakmerőn, hűtlenül írtam. Lelkiismeretem a bizonyosság, hogy sem makacsság, sem gonoszság cselekedetemet nem vezérelte. Nemzetemnek nyugalma volt a céloom, mely a protestánsok sanyargatásával helyre nem állhat!... Igaz, egy kis zendülést szültem, de a község szokásos lármája és paraszti vélekedése még nagyobbat szült ellenem... Ilyen sorsuk van azoknak, akik homályból felemelkednek, előbb fel s alá lebegnek, később valamilyen szerep színpadára felkerülnek... Engedje meg Nagyságod, hogy szólhassak szívéhez azon környül álló dolgainkról, melyekbe most fekszünk. A nemzet törvényeit meg akarja tartani, a király azonban törvényeinknek változását és a fő rendnek adóját kívánja, mint mondják. E szüntelen való perbe minden rész ostromol, és viszont ostromoltatik, munkálódik, lármáz, sűg, ígér, fenyeget, beszél, ítéel, mozog, gondolkodik, ír, sír, vádol, igazít, ad, vesz, űz, kerget, hódít, hízelkedik, ajánl, visszavon, szól egyenesen is, - félre is, gyanakodik, gyaníttatik, s végűl nyög. Ebből áll rendjeinknek nagy műve. A fő papi rend az űdvösségre az embereknek két eszközt mutatott: a római hitet minden törvényével és a jószágos cselekedeteket. Kár, hogy harmadik művet is ragasztottak ehhez, nevezetesen, hogy a kálvinista papokat és parasztokat tűzhelyűk mellől elűzzék, templomaikat, házaikat elvegyék, javaitól megfosszák. ... Katolikus atyánkfiak az uralkodás kormányán egyedűl kívánnak maradni, vallásos lelkeknek égő buzgósága, a más vallásokat el kívánja törteni, mert így anynyiféle vallás, törvény van a világon, mint égen a csillag, és mind a másik felett akarja szerettetni magát. Hasonlóan gondolkodnak a reformátusok is, mert olyan gyermeki gyengesége van az emberi természetnek, hogy ki-ki különbnek tartja magát a másiknál, ha nem ebbe, hát másba. ... Utáltasam, gyűlöltessem, büntettessem bár, de kötelességemet soha el nem felejttem, sem haza, sem király kegyelméert lelkiismeretem igazságát meg nem hazud-

tolom. Mint hazámnak s a világnak polgára, az igaz Istennek imádója, emberiségünknek barátja, élek és halok Nagyságod igaz tiszteleteibe.

KEGYELMES URAM!

... Megpróbáltatott már, hogy térítésbe a hatalom, erőszak, fegyver, tűz mit tehetnek, mit szültek. Csak nyomorúságot, gyalázatot és megfizethetetlen károkat! Az Isten nekünk felebaráti szeretetet parancsol, mi pedig magunkat felebaráti gyűlöléssel tápláljuk. ... Vegyük helyettek szeretetet, barátságot, emberséget, mely dolgokkal elménket s emberi szívünket mindenk felett lehet vezérelni. ... Ezekre van szükségünk Magyarországon, hol a papság téríteni kívánván, csak szid, vér, büntet s kerget bennünket. Kit botozott meg valaha Krisztus a hitért? Be nehéz Kegyelmes Uram, oly hitet igaznak elhinni, mely csak vért, gyűlölet, kerget és foszt. Távol légyen, hogy ezen hibákkal a római hiteknek természetivel ellenkező buzgóságukból származnak ezek, kik a mennyei paradicsomba is földi taxát, dézsmát, úrdólgát és stólat keresnek. **(Konkrétan utal az egyekiek „elverettetésére” (160 református családot, 900 főt) Batthyányi Ignác egri nagyprépost és földesúr – későbbi erdélyi püspök -, házaikból, földjeikről elkergette, mivel nem akartak katolikus hitre térni. 104 család a közeli Csegén húzódott meg, de az ottani földesúr is tovább akarta őket kergetni. Egyeken a templomot Esterházy Károly egri püspök lefoglalja a betelepített katolikusok számára.)*

MONTEZUMA ÉS KORTÉZ

Az európai ember más világrészekbe is elvitte térítő dühét. Kortéz 1521-ben tört be Mexikóba, és leigázta az ott lakókat. Égbekiáltó vád ez a fehér ember gyarmatosító tevékenysége ellen, mellyel ősi kultúrákat rombolt szét.

KORTÉZ: Tehát nincs reménység megtérésedhez?

MONTEZUMA: Nincsen, és ahhoz sem lehet reménység, hogy istened, kivel dicsekszel, és akinek tisztelőjének mondd magadat, kérdésedet és imádságodat meghallgassa... Imádkoztál-é értem?

KORTÉZ: Imádkoztam, s lész is foganatja, csak te engedelmeskedj.

MONTEZUMA: Én sem engedelmes, sem engedetlen nem lehetek magamtul: de kész vagyok az isteni kegyelemnek elfogadására, csak imádkozd belém őket.

KORTÉZ: Vizsgáld meg jól magadat, és érezni fogod a kegyelmet.

MONTEZUMA: Semmit sem érzek magamban egyebet atyáim istenének

hívtségénél, esküszöm néktek azoknak hamvaira, kiknek vérebül lettem.

KORTÉZ: Imádkozz hát, mely istennek akarsz, mert meghalsz.

MONTEZUMA: Ilyen tehát a te istened, ki sem engem, ki őtet ismerni kívánom, sem téged ki fia vagy, tiszteled, meg nem hallgat, hanem megölet általad, csak azért, hogy magát vélem megismertetni vagy nem elégséges, vagy nem akarja. Valamelyik okbul kell néki bizonyosan cselekedni, pedig akar egyik, akar másik szerint bánik, mindenképpen igazságtalan és kegyetlen.

KORTÉZ: Vessz el istentagadó ezen fegyver által melyet a mi istenünk rajtad keresztül szögezni parancsolt ...

(Montezuma mikor kileheli lelkét, Bessenyei visszatér saját világának keserűségébe, és egy rövid elmélkedést fűz a dialógushoz.) Lám, régen ilyen volt a térítés, most pedig Bécsben pénzzel, hivattal csábítják a más hiten lévőket ... valaki a másik embert arra biztatja, hogy a bécsi Szent István templomtornyán lásson meg egy nagy zöldellő fát. És íme, 3000 aranyért, az végül meg is látja ... *(A protestáns nemesek nem viselhetnek hivattal, csak a vármegyékben. Ez élete nagy sérelme, melyet másodrendűvé degradált hitéből való átkeresztelkedése miatt egész további életében keresztként cipelt.)*

MONTEZUMA LELKE AJAKAIRÓL

/Kivonat/

Legyetek igazak uratok nevében,
 Ki nem haragudhat meg csendességében
 Oly teremtésére, kiket kegyelemmel
 Tekintvén oktathat csupa szerelemmel.
 Okai vagyunk-e ha törvényeiről
 Nem tudunk világunk ezen részéről,

Mert nem küldött hozzánk szelíd tanítókat,
 Kik oktatták volna itt a halandókat.
 Ti nem tanítani, de ölni jöttetek
 Elhagyván érettünk szülői földetek.
 Avagy uratoknak nincs talán irgalma?
 Csak kegyetlenkedni szoktatta hatalma?

VALLÁS

Nagy Isten! Miképpen végeztél felőlünk?
Hogy kívánsz mindenkor tiszteltetni tőlünk?
Add ki akaratod teremtéseiteknek,
Ne nézd tévelygésit ily sok népeidnek.
Egyik nyugotra fut, hogy majd ott talál fel,
Másik tanácskozik érted napkelettel.
Ez éjszaka kiált: amaz délre szalad,
Nagy világod érted széjjel ekként fárad.
Kedvedet keresné közöttünk minden nép
A lélek mivel így: ez az isteni kép.
E nagy élő világ, amiolta látszik,
Minden részeiből istene kitetszik.
Eztet tiszteli csak a föld kereksege,
Kinek mérhetetlen titkába mélysége
Mindenkor csak egy vólt nagy természetibe
Nem változik soha cselekedetibe.
Örök tetszésének magyarázója lett
A földön tévelygő nagy emberi nemzet.
Istenét a lélek látni jól akarta,
Mely miatt világunk magát ennyit marta.
Kain áldozott vólt először Ábellel,
Kik frigyét akartak kötni istenekkel.
Ez bárány vérivel kiált az egekre,
Más gyümölcsöt hány az óltári tüzekre.
A két testvér ezen egymás ellen kelvén
Káin Ábel öccsét vérébe kevervén
Gyilkossá lesz önként az igaz istenért,
Kit áldozatjával engedelemre kért.
Így mondják ezt köztünk a nagy történetek,
Beszélhetünk véle a keresztyéneknek.
Ekképpen a világ vérrel kezdette el
Azt érteni, kit még nem ismért lélekkel.
Az első emberek véres áldozatjok
Meghagyták utánnok, szenyvedt is magzatjok.
Őket a nagyvilág továbbá követte,
Mely örök urát jól meg sem érthette.
Az emberi nemzet magátul áldozván,

Fegyvert fog istenét sokként magyarázván.
 Egyik, én értem csak, ugy mond, az egeket
 Kimagyarázhatom a végezéseket.
 Másik ellent szokik s eztet hazudtolja,
 Áldozat tételét mérgesen vádolja.
 Ki-ki tüzesedik, a buzgóság hevül,
 Fegyver, mely bizonyít s vérünk a földön hül.
 Pogány mint keresztyén egymás közt csatázott
 -Istenünk nevéért, ki ellen hibázott.
 A francia haza többek közt magába
 Nagyon háborodott tévedvén dolgába.
 Párisra még ma is kicsoda nézhetne?
 Hogy veszedelmére sírva ne könnyezne
 Mely benne régenten Istenünk nevébe
 Keresztyénségünket nevezte véérébe?
 Két ellenkező hit indult harcolásra.
 A világ hú atyját hívta e vívásra.
 Az erősb részekről mindenfelé dúltak,
 Férfiak, asszonyok fegyverek közt fúltak.
 Páris utcáiba öldöklést, jajgatást,
 Sok keserves nyögést, fuldokló kiáltást
 Ide s tova futva hallott ki-ki széjjel,
 Mely romlást okozott egy veszélyes éjjel.
 Édesanyja előtt a gyermek véérébe
 Által verettetvén nyögös bölcsőjében.
 Összeölelkezve az asszony férjével,
 Sok nemes ifjú kedves jegyesével
 Rettegéssel fúltak kiomlott vérekbe,
 Jajgatva pihegvén itt-ott fegyverekbe.
 A felgyúlt dühösség emészteni nem szűnt,
 Isten nevébe ölt, nem ismérhetett bűnt.
 Mint égő tűz, széjjel oly harsogással
 Bolygott ordítózva fegyvervillogással.
 A vérpatakokat ekként árasztotta
 Keresztyénségünket ölvén pusztította.
 A kisdedek testek kövekhez ferettek,
 Hol már atyjok, anyjok vérekbe heverték.
 Pusztulás, kiáltás iszonyú lármával,
 Szaladás, kergetés a nép halálával

Töltötték Párisnak temető utcáit,
Piros színre festvén szomorú falait,
Amely igaz Isten nevébe egyik rész
Öldöklött, a többi ugyanazért elvész.
Egyik úgy sohajtoz: uram, érted halok.
Másik ismét kiált: Istenért bosszulok.
Az öldöklő fegyvert buzgóság vezette,
Mely a természetet ekkor felejtette.
Így vérezte magát istene nevébe
Az emberi nemzet sokszor fegyverébe.
Nagy károkat tehet a vakult buzgóság
Hol jó cselekedet lehet sok gonoszság.
Ő pusztított régen az Új Világban is
Fegyverével veszvén ennek sok népét is.
Mikor spanyol tűzzel Amerikát dúlta
S az irgalmas Istent fel tűzbe mutatta.
Eképpen a világ buzogván megtévedt,
Természetünk ellen erőszakot tett,
Minek előtte még meghatározhatja,
Hogy mi az Istennek titkos akarátja.
Fegyverrel áldozik annak, ki teremtett,
Nagy buzgóságába ekként tévelyedett.
Mindenütt majd más-más urat magyarázunk,
Noha mindnyájan egy istenre vigyázunk
Az egek titkain való vetélkedés
Teremtőnk tetszésén tett sok kérdezkedés
Emberi nemünket véribe keverte,
A széles világot fegyverével verte.
Halandó sorsunkban széjjel tétovázván,
Tiszteljük istenünk egymástól irtóztván.
A testvér testvérjét utálatban vészi
Az atya gyermekét veszélynek kitészí
Isten nevében a buzgóság felgyúl,
Mely annak szentsége ellen mindent feldúl.
Homályosult lelkünk a földnek porából
Nem tudhat meg mindent isteni titkából.
Irgalmas urunkat nevéért bosszuljuk,
Ember teremtését prédába feldúljuk.
A természet, melynek józan érzései

Igaz Istenünknek bölcs rendelései,
 Maga ellen fordult egy oly Teremtőért,
 Ki nem szenvedheti az érte ontott vért.
 Szerencsétlen ember, ki csak okoskodik
 S gondolataidba szüntelen hánkódog,
 Tudjad, hogy az elme megtévelyedhetik
 S okoskodással elhitettethetik.
 Világunk mélyébe alásüllyed lelked,
 De fed a természet s elveszted Istened.
 Mély okoskodásod több-több semmiségre
 Vezeti életed kétségeskedésre.
 Légy józan erkölcsű, emberséggel érezz
 Él jól, s mint a vadak, másokat ne vérezz.
 Gondolkozzál léted belső törvényére,
 Vigyázzál lelkednek igaz ösvényére.
 Ezek felsőbb részek halandó sorsunkba,
 Ezentúl háború minden világunkba.

A BUDAI NAGY TÁRSASÁG FŐ TANÍTÓIHOZ!

... Mennyi háború, mennyi veszély! Ha igaz, hogy ily veszedelmünknek nagyobb részét tudatlanság, vakság **(tévhit-babona)* okozta, légyen e bűn előttünk atok, és légyenek angyalok, védelmező istenek ellenben azok, kik közöttünk, mint ti, Uraim, a tudományokat emelik. ... Higgyük el Uraim, hogy a hitben való gyűlölködés még mindig a régi mélységes tudatlanságnak élő jele közöttünk. ... Vezessétek Magyarországnak pusztáin bujdosó elméinket a szép tudományoknak és bölcsességeknek fényes napjára, hadd lássuk meg ott, micsoda az Ember ... Dicsőség, pénz, szerelem vezeti az egész világot. Nincs ember, aki a három közül vagy egyiknek, vagy másoknak a rabja ne volna. ... Akármint ítéljük a terhes kérdésről, de tudom azt bizonyosan, hogy a filozófusok sem a vérontást, sem a rabságot soha nem szevedhették...

BESSENYEI GYÖRGY A CEGLÉDI PLÉBÁNOSNAK!

... Azt az egyet tudom, hogy szegény népeinknek sohajtásait, melyeket Atyaságtok sokszor hallani nem kívánnak, én részemről szívemen viselem

s érték sokszor könyveket is hullattam. Ezt pedig ne gondolja Atyaságod, hogy csak református szegény iránt érezném, mert sok katolikus szegények vagynak, kik igaz keresztyén módon szánakozó szívekről s hozzájuk mutatott jótéteményeimről azoknál, kikkel szembe jöhetnek az országba, mindenütt bizonyoságot tesznek. Tudhatna ezek között Atyaságodnak az a szegény asszony arrul bizonyoságot tenni, kinek gyermekét utazásomban Magyarországon halva egy vendégfogadóba az asztalon leltem. Lábamhoz esett, könyveitől elborítottván esedezett előttem a Krisztus nevére, hogy gyermeke eltemetésére találjak módot, mely ihol fekszik halva... Nincs, uram, pénzem felelte nekem. Már voltam a falusi papnál, hogy temesse el, de fizetést kért... s mint szegény idegeny egyedül hagyattam, ahol ül a férjem, kit vezetek, mivel világtalan. ... Kértem, mond tovább a plébánost, hogy engedje meg, hadd ássam el magam a gyermekemet, de azt sem engedi... Kérése által megilletődésre hozattam, kiáltott szívemhez az a természet, melyet plébános hallani nem akart...

(A panaszt Beleznay Generális Bessenyei útján eljuttatja Mária Teréziához. A királynő Bessenyei közlése szerint haragra gerjedt, mivel tiltotta az efféle erőszakosságokat, de azt is tudta, hogy az utasításait nem hajtják végre. A ceglédi pap csakugyan nem hagyta abba a nem katolikus emberek anyagi megsarcolását. Ezért került sor a levél megírására.)

TUDÓSÍTÁS

...Igaz isteni félelem, keresztyéni példa, jó erkölcs, buzgóság, szelíd s józan élet szokták a hitet annak fiai előtt nemesíteni. Hitbe, barátságba, szabad szeretetbe, nemes erkölcsök, példák, egyenes szív, igazság, hűség szoktak győzedelmeskedni. Kárhoztatás, csúfolódás, átok, szidalom, vérengzés, nem lehetnek eszközei a térítésnek. Tudjuk, hogy soha nem lesz szeretet a kényszerített szívekben azok iránt, akik erőszakosan támadtak ellenük. ... Egyházi szolgák, keresztyénységünk papjai, üdvözülni kívánó lelkünk tanácsosai, felejtsetek el végre a veletek ellenkezők, másként érzők szidalmát, hirdessétek szelídséggel a magatok igazságait, mint emberek panaszojlatok azok sorsát, akik még tévelyegnek. *(Az írás a mi Urunk Jézus Krisztus haláláról szóló gondolatokat tartalmazza. Valójában betiltott elől járói beszéd, melynek a szóban lévő fordítás előtt nyomtatásban kellett volna megjelennie. A fordítási esemény kapcsán Bessenyei a vallási türelmesség mellett agitáló előszót kívánt írni az írásműhöz, ennek azonban csak a lezelejét engedték kinyomtatni.)*

EGRINEK

... A pap a szomszéd falu istentiszteletére sem mehet, hanem menjen a falu, ezer ember a paphoz. A céhek járjanak búcsúkra, ha nem, fizessenek a katolikusoknak. Ha minden templomot, iskolát elvesznek másoktól, közelebb kerülnek-e a katolikussághoz az emberek?... Minden gyermek a nevelését a saját szüleitől veszi, sem pap, sem iskola, sem mester a vallást oly keményen bele nem verheti, mint a szülei, kiknek tanítása szentség. A házi nevelés mindenkor nagyobb erőt ad a hitre, mint az iskolák, a filozófusok, vagy akár az egyetem, hol a hitét a világ nem tanulni, hanem felejtteni, kétkedni és unni szokta ...

(Ez az egyetlen levél, melyben Bessenyei bosszúsan tegezi a címzettet. A templom-foglalás, az iskola elvétel és lefokozás embertelen, értelmetlen eljárásról szól legfőképpen.)

KEGYELMES URAM!

... Szerencsés itt az a fél, mely hazánknak némely arisztokrata törvényei szerint a másik félen ítélni. ... hivatalokat csinál s tart, ... országunknak fele vallása miatt minden hivatalból kitiltván csak azzal kéntelen magát táplálni, amit hazájának kicsiny kereskedéseibe és gazdaságaiban véres verejtéssel szerezhet ... Ügyöknek vizsgálói, s bírái ugyanazok, kik azt felséges uralkodó méltóságnál jelentik, római katolikusok. Kegyelmes Uram! A protestánsok azt mondják, hogy ők katolikus királyok s hazájokért véreket, javokat, vallások tudománya szerint feláldozni kötelesek, s azt örömet is cselekszik. Ha már a terhekbe katolikus hazánk fiaival mindég egyenlőül kell osztoznunk, mért maradjunk a hasznokba és királyunk kegyelmébe idegenek és szegények. Mióta az Isten e világot teremtette, egy katolikus sem volt hívebb a királyhoz, mint én... Őfelsége elvetheti vallásunkat szívébe, de hozzá való hiveségünket szeretheti.

(Igazoló jelentés Esterházy Ferenc kancellárnak, aki hivatalosan szólította fel bécsi ügykörének, közvetítő tevékenységének körülírására.)

JANKÓ ÉS PISTA

/Kivonat/

De bolond vagy Jankó, azt kiáltja Pista,
Hogy te is nem élsz úgy köztünk, mint pápista.
Látod a pap nékem megbocsátja bűnöm,
S akármit vétkezem, mindjárt ki is böjtölöm.
Vagy akarom, vagy nem, mennyországba megyek,
Kivált, ha papomnak néhányszor fizetek...

(Pista=Péter apostol, a pápák elődje, a katolikus, aki gyerekesen csúfolódó a református Jankóval = Kálvin János, amiért ő nem pápista.)

AZ ÉRTELEMNEK KERESÉSE E VILÁGNAK TESTÉBEN ÉS HATÁRA ANNAK ISMERETIBEN

A Bihari Remetének második darabja
(1804)

Bessenyei György a kényszerű hallgatás hosszú évei után, az 1770-es évek második felében folytatta korán félbeszakadt írói pályáját. A rá jellemző hatalmas szellemi energiával jelentős művek sorát hozta létre, az új alkotások egy részében korábbi munkásságának eredményeit is összefoglalva.

A századforduló körüli években készült filozófiai tanítókölteménye, A természet világa (1796-1801), Millot világtörténetének magyarázatos fordítása, a Rómának viselt dolgai (1801-0803), aktualizált akadémiai röpirata a Beszéd az országnak tárgyárul (1802), két államelméleti értekezése, A társaságnak eredete és országlása (1802), és a Magyarországnak törvényes állása (1804), egy verses mű, Debrecen siralma (1802), Az ember című Popeátdolgozás (1803) és filozófiai államegénye, a Tariménes útazása (1804).

Ennek az utolsó pályaszakasznak kiemelkedő gondolkodói-írói teljesítménye a filozófiai nézeteit összefoglaló, s egyben az egész életművét lezáró két bölcséleti témájú értekezés, A bihari remete vagy a világ így megyen (1804) és Az értelemnek keresése e világnak testében és határa, annak ismeretiben (1804).

Bessenyei művelődési és nyelvi programja szellemében elsősorban kora magyar társadalmára akart hatni írásaival, ezért feladatának érezte, hogy az őt foglalkoztató filozófiai kérdésekkel kapcsolatos gondolatait rendszerezze és magyar nyelven közreadja. A bihari remetében az emberi természetet és társadalmat érintő morális kérdésekről elmélkedik, s megrajzolja saját filozófusi portréját. „Adós voltam még e kis munkával az ország nyelvének – írja a művet záró Jegyzésben. – Soha magyarul még nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak. Egész életem-

nek olvasása, tapasztalása és érzése állították össze e kis munkát.” Azt is megjegyzi: „engem valamit még írtam, soha annyira, mint ez, meg nem szorongatott”. A magyar filozófiai szaknyelv kezdetlegessége miatt nem volt könnyű feladat „az egész emberi természetet rövid summába venni.”

Az értekezés a nehézségek ellenére három hét alatt elkészült, s késői méltatói szerint úgy tartalmi, mint művészi szempontból Bessenyei egyik legkiválóbb alkotása.

A bihari remete folytatásaként, „második könyveként” írta meg utolsó munkáját, Az értelemnek keresését. Ebben kora leghaladóbb szellemi mozgalma, az angol és francia felvilágosodás filozófiájának eredményeivel és addigi élete társadalmi és gondolkodói tapasztalatával felvértezve teszi vizsgálat tárgyává az ismeretelmélet örök kérdéseit. Saját kételyeivel is szembenézve, a haladásba és a emberi értelem erejébe vetett hittel, izgalmas dialógusok során át vezeti az olvasót az anyagi világ törvényszerűségeit és az emberi megismerés határait kutató útján. Lét és tudat, anyag és élet, erkölcs és társadalom bonyolult viszonyáról elmélkedve, a felismert igazság kimondásától nem félve fogalmazza meg válaszait: a világ anyagi valóság, „a materia universalis szül mindent”. A lélek halhatatlansága tapasztalati úton nem bizonyítható, ezért van szükség a revellációra, az isteni kinyilatkoztatásra. Nem vonja kétségbe a teremtést, „az Isten hatalmának határt nem szabhatunk” – írja, de vitatja Isten természetének érthetőségét.

A tanulmány befejezését követő, 1804. június 20-án írt terjedelmes Jegyzésében keserű hangon szól a művei kinyomtatását megtiltó cenzúráról. Döntésüket megalapozatlannak tartja, hiszen munkái a természet igazságát tartalmazzák. Amikor a korábban engedélyezett A természet világa című tankölteménye megjelentetését visszavonták és őt magát megfigyelés alá helyezték, kéziratait kinyomtatásra előkészítve biztonságba helyezte, s végleg letette a tollat. A Jegyzés záró soraiban a rá jellemző erkölcsi tartással írja: „Hadd legyen írásban inkább igasság mint nyomtatásban hazugság. ... Napjaimnak kevés óráit melyekkel még élhetek, a természet igasságának áldozom fel.”

Bessenyei utolsó alkotó korszaka munkáinak kiadására csaknem egy évszázad múlva került sor. Az értelemnek keresését elsőként Bruckner János adta közre, 1955-56-ban jelent meg a Filozófiai Értesítő hasábjain.

1. UTASÍTÁS

Olvasó! ha valójában tanult ember vagy, a régiséget és annak tudományát ismerned kell. A görög bölcsek és római írók csaknem mai emberek, annyira tudatnak általunk. Ázsiában, Indiában hallottad, olvastad Confuciuszt, Zoroastert és a Védának értelmét, amelyben revelláció tanáztatik, majdnem úgy mint nálunk, sokkal a miénk előtt. De ez csak képzelődés. Arra szolgál bizonyosságul, hogy az emberek tudatlanságokat érezvén magokban, eleitül fogva azon törekedtek, hogy az Isten szavát miképpen hallhatnák meg. Tudni kellett, melyik nála kedves áldozat; melyik cselekedetek közül jószágos; miben van bűn; mi igazság, mi hamisság. Továbbá, ha van-e menyeyei ostor és áldás e földön az emberi cselekedetekre nézve; vizsgálni kellett. Ebből még a kereszténység előtt már pokol és menyország lett. Ezek szülték a kárhozatot és idvességet. De nem lévén a pogánynak igaz hitek, mindezek csak abban használtak, hogy a másvilág által az emberi cselekedeteket jóra hozzák. Elízeumot adván a jóknak és poklot a gonoszoknak. E miatt a lelket halhatatlanságra kellett emelni, hogy a célt elérhessék.

Anglius, Francia, Német országnak bölcseit, kik a látásnak határára magokat a sokaság tengerébül felvetették, isméred. Mindezek közt e kis elmélkedést anyanyelveden teszem szemed elibe: fontoldd, ítéld. ... Ne ütközz meg ebben, hogy magyarul van: hogy mit lehessen magyarban olvasni, ami érdemelje, ha nem fordítás görögbül, franciából, németbül, deákbul s végre anglusbul. Hadd el – fogj olvasásához csendes magánosságodban és azután szólj. Mutasd meg nékem ezen dolgokat ily rövid summában, rendben és okoskodás módjában akármelyik európai nyelven; és add tudtomra, hadd szégyenüljek meg általa.

Nem azt mondom, hogy ezen tárgyakról mások is már eleitül fogva nem okoskodtak. Ki tanálhat fel olyat, ami előtte nem lett volna? Ki lél a hegedün oly hangot, melyet a musikusok nem ismernének? De azért hallasz rajta új nótát, mely füledbe oly módon egyeztetett hangot még sohasem jádzott. Így vagyunk az okoskodással és értelemmel is.

Meglehet, ha olvasása valakinek kevés, hogy okaim néki újaknak és véle szembeszökőknek tetszenek. ... Ha pedig az lesz az ellenvetésed, hogy ez nem igaz, mert engem erre nem így tanítottak, úgy tedd le; ne olvasd, mert nem vagy a tudósok sorában. E munka pedig csakugyan tudatlan emberre semmiképpen se tartozik.

...

Azonban az ember könnyen megtévedhet. Tévelyeghetek én is, mint

más. De tudva nem. Valamit írok, értelmemben, lelkemben róla elhithetve vagyok. ...

Ha vádnak teszed ki ellenem, hogy miért bocsátkozom oly mély és homályos okokba, melyek az embert csak olyan labirintusba viszik, honnan nem szabadulhat; azért megyek, azt felelem, hogy nem állhatok meg a csekélységben. ...

De látni fogod e munkában, hogy én is az emberi értelem végső határánál mindenütt megállok, mert nem mehetek tovább. De ha menyországba törhetnék bé innen a földről elevenen, semmi meg nem tartana tőle. Valamint a látás, hogy magában határozza meg magát, ameddig mehet; úgy az elmélkedés és értelem is. Akárhogy beszélt néked dajkád, papod, mestered és édesatyád Uradnak vén kocsisa sat. kik után hiszel és okoskodol; de én azokat nem tekintve, a magam okai közt lakozom. Ha értelmemmel nem egyezhetsz, ki kényszerít reá, hogy fogadd el? Maradj a magadéban; én is kétségkívül meg fogok maradni a magaméban. ... Úgy tégy, amint tetszik és élj.

AZ ÉRTELEMNEK KERESÉSE

Első szakasz

Az ember cselekedetben léleknek, érzésében pedig csupa testnek lenni látszatik

A világnak teste négy tagba szakadt: ég, föld, tűz, víz. Magában, a maga tudásán kívül lévén, okoskodás és érzés nélkül élő, csupa testet mutat. Egész kiterjedésében lelki-ismerete, sem gondolatja egyiknek sincs: apró ízeiben pedig úgy mint emberben, baromban, érez, oktat, elmélkedik. Hogy szül gondolatot, ő maga gondolat nem lévén? De gondolattul is gondolat születi-e, úgy mint a gyermek anyjátul? Gyengeségben kezdi életét? öröklődik, nőhet? Vagy egész erejében származik egyszerre? Hogy lesz az értelem, ítélettétel és okoskodás a testben test nélkül? ... Lélek ez: fájdalom, keserűség, öröm, vigasság lakoznak benne, melyekkel érezve él, mivel minden változása érzéstül származik. A csupa gondolkozásra rendeltetett erő természetivel test és érzés nem lévén, soha semmiféle testi eset által változásba nem jöhetne, - úgy látszik mégis jön.

Továbbá honnan származik értelmemben a gondolkodás és a dolgok különbözőféle tulajdonságainak ismerete? okainak fontolása, megítélése? ... Sok oly dolog van, melynek vizsgálatául ez emberi gyenge értelem előre

megijed és azokra nézve magát meglábolthatatlan örökös tudatlanságra vetvén, hozzájuk nyúlni nem merészel. De csak emberi értelemre tartozik mégis ezt megkülönböztetni, hogy melyek hát a hozzájárulhatatlan dolgok az ismerhetőknél és tudhatóknál ellenében, hogy az ember ezt, amaz helyett vévén, igazán esztelenségre ne átkozza magát.

Ne mondd hát Olvasó, hogy haszontalankodom, midőn a gondolatot testben keresem, mert ott nyomozom, ahol lakik: tehát reá nézve nem tévelygek. Avagy nem szabad-é kérdenem, hogy mi vagyok? és hogy lelki, testi valóságomnak mi a természete? ...

Valamennyi ok, egyeztetés, különböztetés és ezek által való gondolat, akár okoskodás lelkedben feltanálhatnak, mindazok közül csak egyetlen egyet sem bizonyítasz meg önmagad előtt, hogy lelkednek testétől kiválva való erejéből származott és nem testi látás, érzés, hallás, tapasztalás által szerzette volna meg a lélek magának.

... Itt jön tehát már a hit a maga előtt is ismeretlen léleknek segedelmére, hogy voltát testén kívül állítsa, halhatatlan és örökre tartó valóságnak lenni. De amiről ő maga semmit sem tud.

GONDOLKOZÓ ERŐ

A gondolkozó tehetséget testnek állítani, úgy tartják, lehetetlen. A test nem gondol, nem okoskodik. Én gondolok, elmélkedem. Ezen mennyei munkának lélek hát a kútfeje. Következik, hogy nem testiség. Ha nem test, el nem veszhet. ... Ezek szerint tehát a léleknek végnélkül való örök megmaradása áll. A dolog ezen az ágon függeszti fel magát, ott is csak egy ujjával, hogy mivel világos próbákkal az értelemnek vénülését, fogyatkozását, elvesztését testi módra megbizonyítani nem lehet, tehát ellene állhatatlan következtetésül szolgál reá, hogy örök élete legyen. Hadd járjon ez eddig! ... hagyjuk meg.

Másfelől kerüljünk már és ezt vegyük kérdőre, ha a teremtőnek mindenhatósága a testi világnak, azaz a nagy testnek, természetnek akart-é, és ha akart, adhatott-é eszmélkedésre való tehetséget és erőt? Hogy lehetett volna a világnak teste minden értelem nélkül? ...

Hogy a világnak teste hány milliom féle módolásban áll, ember nem tudhatja. Már pedig, ha valaki természet szerint való okokkal kívánja megállítani, hogy e világnak testében semmiféle természeti módolással is elmélkedés nem lehet, annak a természet mivét minden lehető grádusaiban és kiterjedésében látni, tudni kellene. ...

Az állatokban az eszmélkedéseknek módolása szinte úgy alsóbb felsőbb grádus és osztály alá van vettve, mint az emberekben. Találhatsz oly két halandóra, kik között elmélkedésekre nézve van annyi különbség, mint a tanult majom és a vad, ostoba ember közt tanáltatik. Láttam minden maga meggondolás és értelem nélkül való embert, ostobábbat a tanult vizslánál. Lehetetlen volt belőle kinézni, hogy az okoskodásra és ítélettételre nála erő volna. ...

E tekintetben a nagy Anglus Lokk, kit európai tudósaink „Az emberi nemzet bölcs mesterének” neveznek, oly kérdést vetett a világ elibe: Hogy ha lehetlenségnek kell-é állítani az Isten Mindenhatóságában, hogy a világ testébe gondolkodó erőt alkosson? ...

Azonban Lokknak feltételéből nem lehet a lélek halandóságát elkerülhetetlen következtetésbe hozni. Az Isten a teremtett dolgot teheti elmúlhatatlanná. A lélek is mind teremtve van, de azért halhatatlannak vallja a Szent Írás. E világnak teste kezdetben teremtett, de azért elenyészhetetlen. ... Továbbá a Természetben a gondolkodó erőt csakugyan Természet által adni, nem oly nagy munkája a Mindenhatóságnak, mit semmiből világot teremteni. ...

MÁSODIK SZAKASZ

Lélek és okosság a cselekedetben

Egyetlenegy gondolatja, akaratja és magával való küszködése se lehet a léleknek olyan, mely testére és annak szükségére ne tartozzon. Hiában hányod-veted testén kívül való másvilági boldogságát, mert mihelyt a testnek vele együtt kell idvezülni, kárhozni, azáltal tétetik fel néki is, mint abban lakozó léleknek mennyei gyönyörűsége és pokolbéli fájdalma. Látnod, hogy a csupa léleknek testétől kiválva gyötrelmet, sem gyönyörűséget adni teljességgel nem tudtak. Te testi ember a fájdalmat, gyönyörűséget oly életben, mely nem test, azaz minden érzés nélkül lévő, soha sehogy meg nem állíthatod, sem meg nem foghatod. Azért van, hogy a testnek a lelket mindenhova el kell kísérni. Azért adtak pokolnak büdös köves tavakat, füstöt, tüzet, setétséget, hogy a test rettegjen ezen gyötrelmeitől, melyeket e világon már veszedelmének, kínjának tud, érez és ismér. ...

Míg a lélek érzésben lakik érzés által, addig gyönyörködtetheted és gyötörhated. De minekutánna testétől megválva érzése nála nem tanáltatik, hogy okozhatod szenvedését akár örömét – érzés nélkül? Hogy szenvedjen fájdalmat, ha nem érez? ha semmi érzékenység hozzá nem férhet? Mivel

büntesse az Úr maga az olyan dolgot, melyet érzékenység nem táplál? Az Isten ostorának mennyköve mindég élő testet üt; az érzéketlen dolgon pedig büntető ereje füstbe megyen. ...

Továbbá, mivel az okosság, cselekedet, szó és írás nélkül magában láthatatlan és tapasztalhatatlan, kénytelen vagy azt a testi életnek világi tetteiben ítélni és pótolni. Ez jön már kérdésre, keresésre, hogy a cselekedetek lélekből származnak -e, vagy mindég csak a testnek szolgálnak eszközül?

...

Az ember a maga dolgait pompás okokba szokta felöltöztetni, mintha mindent mélységes okoskodásnál és nagy elméjénél fogva cselekedne. Azonban ösztöneitül vonattatik vakon. Kívánság, szeretet, utálat, nyereség, harag, rang, névkeresés, irigység, bosszúállás, éhség, szomjúság, gyönyörűség, becsület, gyalázat rángatják széjjel magátul minden felé. Ezen iszonyú szélvész és habok közt az eltévedt elme szüntelen való vízbe halással fuldoklik, nem tudván veszedelme közt sokszor merre forduljon és hol álljon meg. ... Az ember mindég érzékenyebb állat, mint okos; azért látatitik annyi dolgot elkövetni lélek nélkül való módon, csupán testi képpen, mint bolond. ...

Mindezekén kívül van cselekedet a vallásban, annak törvénye és értelme által. De már ezek némely tekintetben olyanok, melyek a természetnek rendin kívül esnek. A keresztény vallásnak Új Testamentomi tudománya minden élő halandónak ember mása iránt való kötelességét kifogás nélkül parancsolja. Közönséges kölcsön segedelme, felebaráti szeretetet, igazságot hirdet, mond, ajánl minden érelemből és külömb-külobb féle hitben lévő embereknek. A keresztyén vallásban tehát a Messiás értelme szerint menyei bölcsesség, lélek, józan értelem és okosság lakoznak. ...

Ezen cikkelyen a vallás állására nézve tovább nem okoskodom, mert elfojt a magunkon való szánakozás és megsüt a szemérem. Hogy tévedtek úgy el a keresztény vallásnak igaz értelmétül, azt kívánván követni? Én nem tudom. Csak azt látom, hogy ezen véres fergeteg, mely a világot annyi száz esztendő alatt halálos vonakodásokban tartotta, a Bibliából támadt: azaz az Ó Testamentumbul, melyet a világnak a teremtés könyvein kívül jó lett volna nem olvasni.

Hogy igazítsuk el dolgait értelmünkben? Minden eset mellett majdnem elnyel az Isten kimeríthetetlen titkának mélysége; krónikájának természet ellen való folyamatja minden emberi értelem által örökre meglábolthatatlan. ...

Mindezen csudák és dolgok előtt mélységes alázatossággal és tisztelettel meghajlok. És nem azért említem azokat, hogy vélek ellenkezzem, csak mutatni kívánom előtted, hogy az emberi értelem a menyei dolgoknak,

azaz titkoknak megfogására elégtelen. Hogy mint szentségeket tisztetem, de emberi módokon nem érthetem. Nem is remélem, hogy oly nagy bölcsességre és mélységes tudományra mehessek, melyeknél fogva ezen csudákat és titkokat valaha megérthessem.

HARMADIK SZAKASZ Értelem és igazság a szerzett törvényekben

Az írott vagy szerzett törvény egyenesen természetünkből veszi eredetét. Érzékenység, ösztön a kútfeje; és józan értelem az ítélő bírāja. Nincs az okosságunk ennél felségesebb munkája és nemesebb remekje. Minden érzékeny testnek arra van vonzóerője, hogy tápláltatásában élalma és életében védelme legyen. ...

Minden emberi testben tanáltatott értelem; vagy arra való tehetség – de törvény nélkül függésben és egymással kötésben nem lévén, a külön-külön halandókban lakozó józan értelem köztársaságra nézve együtt csupa bolond közönséget mutatott. ...

Nohát azt cselekszi az emberi természet, hogy egy millió lelket is öszvefog: egymással ellenkező okaikat rakása fűzi és egyetlen egy célra, értelemre, akaratra veszi; azaz törvényt csinál, melynek közigazgatásával, hatalmával minden öldöklő és ragadozó kezeket megköt. Ez már a testben lakó emberi értelemnek az a remek munkája, mely őtet a néma természetnek éjszakájából és ösztöneinek baromi állapotjából kiragadja és fejét dicsőséggel koronáztatva, egékbe helyeztetni.

Már az ember így törvényt változott cselekedeteiben országos közjavához és házi különös magához van köttetve. Az indulatok, mint fenevadak egymással szemben nem szökhetnek, hogy a nagyobb erő mindenütt veszesse a gyengébbet. ...

De az emberi értelem magát végső határig kiterjesztvén, a testi lehetőségnek szélén megállapodik. Tudnak gondolni és törvényt szabni azon túl is, hanem a test és a természet nem hallgatnak utána. Ösztön, érzés, odébb nem mehetnek, mely szerint az értelemnek lakosok nélkül való világban kellene törvényt szabni, csupa álmok között. Tehát e szerint a munkának tökéletessége elmarad; ostorozást és véres halállal való büntetést hány a törvény cselekedetre. ...

Az ember törvénye alatt is csak úgy akar mindent, mint azelőtt, - hanem mutatni, mondani nem meri oly bátran. Már most ... mentül kevésbé kívánja és tudja magát tettetni, annál bolondabbnak tartatik a társaságban.

Bizonyos tekintetben az értelem minden embert tettetés, hitetés alá zárt. ... Sohasem csinál az értelem olyan törvényt, melyet a test és indulatja maga alá ne taposson. Nincs a léleknek, sem törvényének arra tehetsége, hogy az embert testisége miatt igazzá és ártatlanná tegye. ...

A törvénynek igazsága olyan, amilyen az értelem, melyből származik. Az eltévedés, tudatlanság sokszor Isten és természet igazsága ellen való törvényeket szerzett, melyeket annakutána az idő és a tapasztalat eltörlöttek. ...

Segedelmére jött a mennyei bölcsesség az emberi értelemnek, hogy törvényt szerezzen, és hitünk szerint szerzett is a Sinai hegyen, melyet Mosesnek és népének által adott. A Tízparancsolat minden rendbe vett emberi társaságnak oly szoros móddal van boldogságához köttetve, hogy ennek törvénybe való vétele nélkül uralkodó és vezérlés alatt lévő nemzet köztársaságban a széles világban sehol fenn nem állhat. ...

A Tízparancsolat tehát isteni értelem, bölcsesség a testben; mely által az Úrnak szeretete, áldása az emberekhez és az emberek félelme, dicsőítése, tisztelete az Úrhoz köttetnek. ... Mennyei értelem tehát a Tízparancsolat, de mivel emberekért kellett néki lenni és nem angyalokért, - csak ott van erejében, hol az emberi értelem. Szinte úgy foglya a testi indulatoknak ...

NEGYEDIK SZAKASZ

Az értelem, mint álom és tapasztalás

Van- é a testben lakozó értelemnek álma, vagy nincs? Megtartja-e józan okosságát, nappali bölcselkedését az álmába merült testnek setét éjszakáján? Az álom a fáradtságnak következése; az értelem nem fárad. A test álomban magáruel elfelejtkezik, de az értelem vigyáz. ... Így az értelem éjjelnappal magánál lévén és fáradtságot nem ismervén: következésül szolgál, hogy álmatlan és halhatatlan. Hogy a testnek fáradtsága reá fáradtságot, álma álmod nem hozhat, mely szerint valósága is annak valóságával nem csak nem egy, de véle ellenkezni láttatik. Ez eddig.

De ezen természet szerint való okokat más tekintetre nézve is felveszi az értelem maga és újra fontolja. Nincsen olyan dolog, mely egyetlenegy részében egész magát megmutathassa. Sok részbul, tagbul állván, valóságát, tulajdonságát, állását minden felöl vizsgálnod kell. ...

Nyomozzuk hát az értelmet tovább is testében. Mert minek utána ő nem test, minden testi tulajdonságtul különbözni kell néki. Ez eddig egyenes következtetés. Azonban az értelemnek ideje szintén úgy szakaszokra látta-

tik eloszlani, egész életünknek folytára, mint a testünké. Minekutána a test huszadik esztendejét nevedésével utól éri, minden érezhető és tapasztalható erejében megvan; mégis értelmével szintén úgy ifjúságot mutat, mint testi életének idejével. Míg a test gyermek, az értelem is az; mikor ifjú, esze is az; mikor emberkorba jön, értelme is megéri; vénségében pedig testének elfogyatkozásával, gondolkodásának, okoskodásának ereje gyengül, téved, hanyatlik; nem ért és mindent elfelejt. Már az erő, akár testi, akár erkölcsi legyen azon dolog melyben lakozik, mindenkor valóságára tartozik.

...

Ezekbül azt látod, hogy az értelem a testtel mindenütt verset fut; és oly szorosan mintha valósága azzal egy volna. Azzal származik, nevededik, erősödik a maga tulajdonságaira nézve is; ezzel fogy, gyengül és hanyatlik.

...

Már itt ismét új mező terjedt ki előttünk. Ezen tényekre kell kibocsátkozni, hogy a testi természet ízeivel, tagjaival hasonló –é magához mindenütt? Ha ugyanazon tulajdonságban és erőben állapotott –e meg minden test vagy a testi világban is egyik a másiktul különbözik? ... Vedd lajstromba, hogy az örök test mire elégséges a dolgoknak sorján és mire nem?

A világ teste a *Materia Universalis*. Matéria ugyé, és így értelme sehol, semmiben nem lehet. Könnyen, s röviden van a kérdés keresztül vágva. Csak ebben veti magát elő egy kevés akadály, hogy azt a *materia universalis*-t minden tulajdonságában látni és ismerni kell elébb, hogy osztán tehetségének határokat szabhassunk. De valamely dolognak kiterjedését nem látni; véghetlenségét utol nem érni, mégis véges elmével ezt határok közé szorítani nyűgös dolog. ...

Nézzünk széjjel magunk körül csupán a testnek világában, hogy egyik rész, íz és tag micsoda tulajdonságoknál fogva különbözik más mellette lévő íztül és tagjától? Tanálatnak a testnek oly részei, melyek az értelemben részesülnek és melyekről mondani lehet, hogy módoltatásoknál fogva értelmesek. ... Ezen okok szerint nem látszik lehetetlenségnek, hogy a természet értelmet ne formálhatna a maga testében, mely által felséges voltát kinyilatkoztassa. ... De mikor a test a maga tudásáról mintegy álma által megfosztatik, az értelem is kiköltözik magából némely tekintetben. Oly dolgokat lát, tapasztal, hiszen, melyek az okosság és természet határán kívül vannak.

Olyan esetek közt forog az értelem álmában, melyeket lehetetlenség nem látni, hogy magán kívül képzel magának, mely munkájához a testnek, ő test nem lévén, legkisebb közi sincs; nem is lehet. ...

Végre vigyázásodnak idején is, ha a benned lakó értelmet teljes szabad-

ságába hagyod, semmi dologról való elmélkedésre nem kényszerítet: ébren is álmodik. ...

Más erővel, okossággal kell kényszerítened, hogy álmaidat megszüntes, erejét egyetlen egy dologra függessze, zűrzavar gondolatait elvesse és arrul okoskodjon folytában. ... Néked kell, mint egy más, ő felette való erővel, valóságát kényszeríteni, hogy értetlenségét értelemre vegye. Mi hát az az erő benned? Miért nem mutat az értelem magára hagyva okosságot? Miért kellessen zabolázni, igazgatni, kényszeríteni, hogy bölcsességet mutasson? ... Ezekben értelmekkel eddig mentem; a tiédre hagyván a több gondolatokat és okokat.

ÖTÖDIK SZAKASZ

Az értelemnek végső határa

Miben munkálkodhatik az értelem? Mit láthat, mit vizsgálhat? hol okoskodhatik és miben tehet józan ítéletet? Meddig terjedhet ki és hol jut ez azon határához, melynél odébb nem mehet? Lássuk!

Az értelemnek gondolkodó és fontoló ereje tudtadra egyedül tapasztalás által származik benne. Lehetetlen valamire gondolnod, hogy fejedben színt és formát ne láss. Mihent értelmeket e világnak testén kívül teszed, értelmekben többé semmiféle dolgot nem tanálsz. Valamikor ítélsz, okoskodol, mindég cselekedet, dolog, szín és forma állnak előtted, melyek közül egyiket másikának ellenébe teszed és úgy ítéled meg, melyik jó vagy rossz, melyik szép és rút. Amit az értelem testi tapasztalás által magának meg nem szerzett, azt benne soha fel sem is tanálsz. ...

... Tapasztalás vét hát határt a csupa emberi értelem minden feltanálható és kigondolható bizonyágtételeinek. De az ember a tapasztalás által való tudományával meg nem érvén, oly tudományra és dolgokra is kiterjeszkedett, melyeknek próbái nála természet és tapasztalás által fel nem tanálthatnak. Innen származik a mennyei dolgokon, lelki állapoton való örökös ellenkezés, vélekedés és vetélkedés. ...

Mihent test nélkül és azon kívül élő emberi lelket nem láttál, beszélni sem hallottál, sem munkáját körülötted, benned nem tapasztaltad; voltárul és milyenségérül meghatározást nem tehetsz. ... E dologra mennyei kinyilatkoztatás kellett. Istenednek Szentírásbéli bizonyágtételein kívül hiába állítod haláladon túl való mennybemenetelét lelkednek, mert soha abban testi tapasztalás által a világot meg nem nyugtatod

Mentül inkább megmutatom, hogy a lélek csupán magában magátul hal-

hatatlanságának megállítására nem elégséges, annál inkább próbálom a revellatiót, annak elkerülhetetlen szükségét ujjal mutatván.

... Az Isten öröktől fogva való: nincs kezdete, sem vége. Érted, hogy ez hány esztendőt foglal magába? A világot semmiből teremtette. Hogy értette meg hatalmának parancsolatját, az ami dolog sem volt, nem hogy hallása és mozdulásra való tehetsége lett volna? Mindenhatóságának szavára a semmi valósággá változik, mégis segedelmére angyalokat tart, kik akaratját e földön, mint hadi nép, véghez vigyék? Hatalma mindent tehet: akaratja e mellett csupa igazság, - e világ pedig gonoszság. ...

... Az isteni természetnek személyekre oszlani magába: minden emberi értelemtől megfoghatatlan, megengedhetetlen és elhíhetetlen dolog. Erre nézve valljuk mi is keresztyének, hogy egy az Isten. Azonban három személyre osztjuk. Minden személy egy különös másoktól megkülönböztetett életet jelent magában. ... Akármerre tekerjed, facsarjad az emberi értelmet, de soha csupán magátul három személyt egynek nem vehet, sem egyet háromnak. ...

Azonban itt nem a Szent Háromság léte és lehető valósága ellen okoskodom. Az emberi értelemnek határát mutatom ki csak, hogy magátul az isteni természetet sehogy fel nem veheti. E miatt kellett hozzá mennyei kinyilatkoztatásnak és kegyelemnek járulni. ... Nohát a Szent Háromságot nem természet szerint való értelemmel tanáltuk fel, nem is annak erejébül valljuk, hanem a Szent Írás tekinteti által hisszük, melyet mennyei jelenésnek és kinyilatkoztatásnak tartunk. Ebben való hited ennek hitelén nyugszik és ingyen sem a magad értelmén, mely e titokhoz sehogysem közelíthet. Hiszed, mert a Szent Írás írja, de ha ez nem mondaná, a legnagyobb lehetetlenségnek vennéd.

Végre azt lássuk már, hogy a világ testének, azaz a természet míveinek ismeretiben meddig úszhat az értelem? Mi a világ? Mi a nagy természet? s az egész teremtés kiterjedésének hol van a határa? Hogy áll? hogy mozog, mint tartózkodik? Merre van benne a fel és alá? Micsoda erő húzza részveit öszve és tolja széjjel egymástul? A hideg, meleg és szelek által hogy készül meg a világ testének halhatatlan, élő lehelete, mely kezdetitül fogva élteti mind e koráig.

Hadd csodálja a világnak bölcsessége Keplert, Galiléust, Kopernikust, Descartot, Newtonot. Megérdemlik, mivel a teremtés testének állásában okoskodván minden más értelmet felülmúltak. De mégis annak, ki az örök valóság kiterjedését által láthatná, Newtonnak felemelkedése talán csak úgy tetszene, mint nékem egy hangyamászás. ...

Azonban ezen régi filozófusoknak okoskodása világgrul, erkölcsrül,

boldogságrul, emberségrul, országlásrul, igazságrul: tele van bölcsességgel, hanem osztán nevetséges tévedésekbe esnek. De ők kezdők voltak. Most már mi könnyen ítélnénk a készbül. De a természetben az emberi bölcsesség túl a régi bölcseken most sem mehet. E világnak állásában és az Isten természetiben tévelyegtek; de többnyire ott, ahol mi sem értünk semmit. Azonban amit józan okossággal, mennyrül-földrül tudni lehetett: tudták. ...

Természetem ellen van másoknak értelmét húzni-vonni írásaimban a magamé között. De már itt, e világnak állására és megértésére nézve meg lehetett, mivel én sem magyarázhatom, más sem értheti. Azért nevezem őket, hogy ők se tudván, mi a világ, vélek együtt láttassam én is tudatlannak lenni; mely szerint az emberi értelemnek határa ő benne is megismértessen.

HATODIK SZAKASZ

A léleknek csudája

Az eddig való szakaszokban kitett okoskodás annyira természetbül és tapasztalásbul származik, hogy élő ember soha egy is, azt magában meg nem tagadhatja. Nem vélekedés, következésképpen nem is kétséges értelem, hanem érzés, azaz természet és annál fogva való tapasztalás. Nem annyira különös értelmemet kívánom más halandó társamra tolni, mint néki a tulajdon maga természeti ujjal mutatni. Nem én gondolkozom így, hanem a természet ilyen. ...

Az utolsó szakaszban egyenesen az okoskodó lélekre terjeszkedjünk ki. Eddig azt tapogattuk magunkban, hogy mi az értelem a testre nézve, már most végre azt lássuk, hogy mi magában is a testiség felett; és annak látható határán túl, hová s mennyire mehet? ...

A világ testének ereje, ha van-e határok közé véve vagy nincs: nem tudom. Nékem véghetetlenségnek látszik lenni, mivel kiterjedésében határt nem tanálok. De a nagy természetben emberi születéssel világra jött élő ér érzékeny test erejének bizonyos határa van; oly közel egymáshoz, mely szerint csaknem egymást érik. ...

A gondolat testben lakozik, az igaz. De mégis tulajdonságával annak elenébe tétetik. Mivéhez, erejéhez, tulajdonságához, kiterjedéséhez, valami csak testnek ismértethetik, nem közelít, sem hasonlít. A léleknek gondolatban élő ereje, tehetsége, mennyre, földre és a világnak egyik részérül más szélire kiterjed; azonban bennem helyén áll. Amennyi vért testedbül

kibocsájtanak, akkor annyi cseppekkel ereidben kétségen kívül megfogyatkozik. De gondolataidnak folyása, mint zúgó patak, ostrommal fut ki lelkedből, melynek megállása nincs. E szerint szüntelen fogyni láttatik és örökké árad, sokasodik. ...

Továbbá a léleknek gondolkodása, soha nem szünnév, győző erejében mégis magát örökké fenntartja. A test, ha örökké megyen, mozog, meghal. ... Lelkednek valóságát testednek kerületi befogja, azonban ő e világnak ismeretes négy részét hegyével, mezejével, tengerével, szárazon, vízben élő csudáival egyetemben fejedbe beférkezteti és annak rettentő messzeségét, sokaságát magában kiterjeszti, lerajzolja.

... Azonban valami olyan dolgot, amelyet testi szemmel életedben soha még nem láttál, lelkednek látása sohase mutat be előtted. De valamit már testi szemmel láttál, a világ széliről is elődbe állítja, vagy hozzá viszen. ... Hogy lehessen hát csak ezeket fontolván is eddig, a gondolatot testnek vallani, és hinni? Látszik, hogy test által szerez minden isméretet, de ezen túl azt mutatja, hogy ereje, munkája, tulajdonsága minden testiséggel ellenkezik. Menjünk által innen az emlékezetre, ami csakugyan lélek és annak természetit formáló tulajdonság. Lássuk, mi szolgáltatott a Jehovának, akár Krisztusnak isméretin kívül élő görög bölcseknek és több más egész nemzeteknek is, arra okot, hogy testeknek romlása után életeknek halhatatlanságát higyjék. ... A csupa eszmélkedés és gondolkodás, ingyen sem oly csudája lelkünknek a test felett, mint az eseteknek örökkévalósága emlékezetünkben. ...

Ezt lássuk továbbá, ha az emlékezetnek véghetetlensége megférhet-e és megállhat-e olyan dologon, ami test? Tudod, hogy a testben minden dolognak helyet kell fogni különösen, melyen kívül nem lehet. ... Nincs emberi értelem, mely vélem elhitesse, hogy mindaz, amit tudok, annyi testben, mint a fejem, megférhessen, ha az ismeretes testen túl, valamire nem gondolok. Lehetetlen többnek bennem nem lakozni, mint vérem és érzékenységem, mert véghetetlenséget tanálok magamban. Már ezen esetben az állatok eszmélkedésével sem lehet ellenkező okokba bocsátkozni, mert nincs ebben tapasztalás, hogy náluk ily emlékezet és erő tanálatna. Minden teremtésnek felette van az emberi emlékezet és lélek az angyalokon kívül, akikkel és ismeretes nem vagyok és milyenek, nem tudhatom. ...

Majdnem többnek nézvén lelkedet tudományá szerint, mint az angyalt, természeténél fogva is magát véghetetlennek, halhatatlannak mutatja előtted. Ezen okokhoz járulván már a mennyei kinyilatkoztatás, azaz az Úrnak igéjében magát megmutatott Istenség, szózat és bölcsesség; lelkének halhatatlanságában minden keresztyén megnyughatik. Miért ne cselekedné? Ér-

telmének, emlékezetének, bölcsességének és csaknem mindenttudásának elmúlását nem láthatja, nem tudhatja, nem próbálhatja. Nagyobb okosság tehát, hasznosabb és dicsőségesebb is vigasztalásomra hinni, hogy jószágomnak jutalmát veszem más, ennél igazabb világban, hol vakesetek által a gonosz nem boldogul és az igaz nem ostoroztatik. ...

Már ha a lélek halhatatlan (amit ugyan feltenni is kérdésképpen nem szabad) úgy a gonosz ember testi bűneiért, melyben lelke soha meg nem egyezett, örökkévaló kínokkal büntetettik. A lélek is, noha ő ártatlan. Lehet-é az Isten irgalmas igazságának a testnek hibáiért, melyek lélekre nem tartoznak és amelyekben ő meg sem egyezett, a lelket véghetetlenül gyötörni? kérdésre marad. ...

Mindezen okok oda mutatnak, hogy mennyei kinyilatkoztatásnak, azaz a vallásnak kellett az értelmet segedelmére felvenni, hogy azt kipótolja benne, amire szüksége van és magától nem tudja, nem érti. A lélek halhatatlanságát vallani minden ember annyival inkább köteles, mivel ez a társaság boldogságának is egyik erős fundamentom oszlopa. Nem mondom egész fundamentomának, mert, ha a világi büntetést mellőle elveszik, nyugalommal és bátorságot sem adhat. ...

HETEDIK SZAKASZ

Az értelemnek meglábolhatatlan értetlensége

Minden emberben emberi értelem van, ugye, ezt hiszed? Nem oktalan állat, mint embernek kell hát neki dolgait ismerni. Mely szerint ebben csak meg kell nyugodnod, hogy az ember ember. Nohát ha okos állat, cselekedetei is okosok? ha értelemből él, a romlására és vesztére dolgozó bolondságot is felül haladja és lába alá veti. Lássuk!

A fejedelmi férfiakon, uralkodókon, mindenféle hivatalt viselő főembereken elkezdve, jöjj alá a falu csordásáig; vizsgálj meg egy s más sorsban, karban értelmes felebarádaidnak állapotjokat: nézd köztök kinek-kinek esetig, hanyatlásá, g romlását, végső elpusztulását, halálát; és nem fog azon emberek sokaságának számbavétele tehetségedben lenni, kik értetlenségek által önön magoknak vesztére szolgáltak. ... Láttad, hogy a legnagyobb emberek követték el a legnagyobb bolondságokat. Sohase esmertél embert, ki születésével vett gyengesége és bűne alól magát feloldozhatta volna. Minden fukar fukaron, minden préda prédálva, minden indulatos haragoskodva, minden borissza részegeskedve, minden kegyetlen erőszakoskodva sat. holtak meg e világon. Vallása, temploma, bűnéből,

esztelenségéből egy bolondog is ki nem vetkeztet. Áldozatai, esedezései csak arra szolgálnak, hogy vétkeinek és oktalanságainak gyakorlásában meg nem szünhetvén, Istenét is bűnének bocsánatára szüntelenül kérje. ... Tudod, látod gyengeségedet, de azért viselned kell. Ezt pótolod a váltság-nak érdemével. A természet maga nem idvezit. ...

Az emberek külön-külön esztelenségre, gyengeségre, tévelygésekre lévén a természet által átkozva, azt teszik, hogy országostul is értetlenkedjenek. Kérlek! Mutasd ki nékem e világon azt a nemzetet, melynek hamisságbul szerzett törvényei ne lettek volna? Országos tanácskozásnál fogva állították a bolondságot az okosságnak helyére, azt tévén ki a közboldogságnak tárgyául, ami nyilván való veszedelmekre szolgált. Ezen eseteknek példák és tapasztalás által lehető megbizonyításokba nem megyek, mert az emberi józan értelem majd úgy elenyészik az emberi nemzetnek közönséges cselekedeteiben, hogy ott bolondságnál egyebet látni alig fogunk. Minden józan okosság magános bölcsekre marad: a nemzetek pedig, mint bolondok fogják sokáig magokat mutatni. ...

Voltaire a tizedik század előtt és utána rajzolván a nemzeteknek erkölcsseit, azt teszi ki, hogy Európa megbolondult. A filozófus Friderikus, borussiai király munkájának verseivel azt állítja, hogy minden ember esztelen. De ezt csak némely tekintetben kell így érteni.

Volt Európában a keresztény emberi nemzet olyan bódulásban, melyből három, négy száz esztendeig tartott tapasztalás sem vehette ki. Most is vannak tévelygéseink, talán olyanok, melyeken száz esztendő múlva (hihető, elébb is) maradékaink szánakozni és nevetni fognak. Csak az Isten tudja, mikor lesz a világnak esze.

Vége a hetedik és utolsó szakasznak

NB. Oly gondolatra ne vetemedj Olvasó, e munkának okaiban, hogy tehát az embernek természetiben és kötelességében áll, hogy bolond legyen. A bolondságra egy tudós sem ad privilégiumot. Az esztelenségek közt sok vigyázó okosság van e világon, ami igen jól fog azokon, akik véle élnek. ...

Forrás

Kisebb költemények

Bessenyei György válogatott művei. (Magyar Remekírók). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987.

Ágis tragédiája

Bessenyei György: Színművek. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1990.

A filozófus

Bessenyei György: Színművek. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1990.

Bessenyei György válogatott művei. (Magyar Remekírók). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987.

Röpiratok

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és reformkorszak irodalmából. I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1952.

A holmi

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának irodalmából. I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1982.

Bánszki István: Személyesség és szellemesség az első magyar esszékötetben. ItK. 1980. 5. szám.

A természet világa

Bessenyei György válogatott művei. Sajtó alá rendezte Szauder József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1953.

Rómának viselt dolgai

Szerkesztette Ádámné Révész Gabriella.

I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1966.

II. kötet. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács, Nyíregyháza, 1972.

Tariménes útazása

Bessenyei György: Tariménes útazása. Bevezette és sajtó alá rendezte Nagy Imre. Balassi Kiadó, Bp., 1999.

Tolerantia

Bessenyei György: Tolerantia, 1778. Sajtó alá rendezte Némedi Lajos.

Szerkesztette Bánszki István-Csorba Sándor. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1978.

Az értelem keresése

Bessenyei György: Az értelemnek keresése e világnak testében és határa, annak ismereteiben, 1804. Kiad. Bruckner János. Filozófiai Értesítő, 1955. I. szám, 1956. 2. szám.

UTÓSZÓ

Jelen összeállítás a Bessenyei Társaság irodalmáraiból szervezett munkaközösség feladatvégzésének eredménye. E kötetben Bessenyei tíz, különböző műfajú művéből választott, írói irányultságára, stílusára jellemző, hangsúlyos szövegrészleteket talál az Olvasó. A kiadvány népszerűsítő céllal készült, filológiai szempontból nem egységes szöveggépű, tudományos igényű munka.

A breviáriumban szereplő témák sokrétűsége, a műnemek egymástól eltérő jellege (vers, irodalmi publicisztika, esszé, színmű, filozófiai dolgozat, történeti munka), továbbá a szövegterjedelmi különbségek miatt, valamint az a tény, hogy a szöveggözlők, más-más forrást, különböző kiadásban megjelent köteteket vehettek kézbe, egymástól némileg eltérő feldolgozási módszert szabtak meg és szemelvény-interpretációt eredményeztek.

Ez a motiváltság azonban nem gyengíti, másítja meg a bemutatás alapszándékát, az író-filozófus gondolatrendszerének súlyponti **kérdései** irányítja a figyelmet, és mutatja be a sokoldalú alkotót. Reméljük a rövidítéstár eléri célját, az egyszerűsített áttekintést nyújtó gyűjtemény valóban közelebb viszi **Bessenyei** műveit az Olvasóhoz. Szélesebb körben teszi értelmezhetőbbé, kedveltebbé a felvilágosodás irodalma reprezentánsának írásművészetét, gondolatvilágának eszmei-, erkölcsi értékeit.

A szerkesztő

Spányi Géza Besenyei - plakettje

TARTALOM

Előszó: Emlegetni és olvasni.....	5
Kisebb költemények (<i>Palotay Erzsébet</i>).....	7
Ágis tragédiája (<i>Vraukóné Lukács Ilona</i>)	27
A filozófus (<i>Nagy Éva</i>)	49
Röpiratok: Magyarság - Magyar néző- Jámbor szándék (<i>Csermely Tibor</i>) ..	81
A holmi (<i>Bánszki István</i>).....	99
A természet világa (<i>Futaky László</i>)	119
Rómának viselt dolgai (<i>Fazekas Árpád</i>).....	145
Tariménes útazása (<i>Csorba Sándor</i>)	163
Tolerantia (<i>Czimbuláné Novák Ibolya</i>).....	195
Az értelemnek keresése (<i>Kovács Tiborné</i>)	211
Forrás	227
Utószó	229

BESENYEI-GYÖRGY.

1747 — 1811.